

O'zbekiston Respublikasi
Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi
Namangan Davlat universiteti
Tarix fakulteti
Vatan tarixi kafedrası

**O'rta Osiyo numizmatikasi
va epigrafikasi**

F A N I D A N

MAJMU'A

Tuzuvchi : O'qituvchi A. Sarimsoqov.

N a m a n g a n – 2008

O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O`RTA MAHSUS TA`LIM
VAZIRLIGI

Ro`yhatga olindi

№ _____

« ____ » _____ 200 yil

Tasdiqlayman

NamDU o`quv ishlari prorektori

_____ dots. S.H. Abdullaev

« ____ » _____ 200_ yil

**O`RTA OSIYO NUMIZMATIKASI VA EPIGRAFIKASI
FANIDAN**

O`QUV DASTURI

200000 – Gumanitar fanlar va san`at

220000 – Gumanitar fanlar

5220200 – Tarih

Namangan – 2008

Tuzuvchilar: o'qt. A. Sarimsoqov,
o'qt. B. Qurbonov.

Taqrizchilar: f.f.n. M. Yusupov,
t.f.n. A. Isoqboyev.

Dastur Namangan Davlat universiteti ilmiy-uslubiy kengashida muhokama qilingan, ko'rib chiqilgan va tavsiya etilgan.

“ ” _____ 2008 y. - son majlis bayoni.

Mazkur dastur Vatan tarixi kafedrasining 2008 yil 26 avgustdagi yig'ilishida muhokama qilingan. Bayonnoma № 1.

Kafedra mudiri: t.f.d. A. Rasulov.

Ushbu dastur tarix fakul'teti Ilmiy Kengashida muhokama qilingan va ma'qullangan 2008 yil 26 avgust. Bayonnoma № 1.

Fakul'tet dekani: t.f.n. B. Talapov.

Kirish. Tovar ayriboshlashning vujudga kelishi

Numizmatika fani, uning maqsadi va vazifalari. Numizmatikaning tarixi fani bilan aloqalari.

Tangalar. Tangalar paydo bo'lguncha ayriboshlash vositasi bo'lib xizmat qilgan narsalar. Birinchi tanganing ixtiro qilinishi. eng qadimgi tangalar zarb qilingan davlatlar. Qadimgi davlatlar, xalqlarning tarixini va madaniyatini o'rganishda tangalarning ahamiyati. O'zbek davlatchiligi tarixini o'rganishda tangalarning ahamiyati.

Qadimgi davr O'zbekiston tangalari

O'zbekiston tovar-pul munosabatlarining shakllanishi va rivojlanishi. YUnon-Baqtriya shohlari tangalari. Kushon shohlari tangalari. Mahalliy So'g'diyona tangalarining qaror topishi. Girkord tangalari. So'g'diyonaning iqtisodiy hayotini o'rganishda tangalarning o'rni. Qadimgi Horazm tangalarini zarb qilishning yo'lga qo'yilishi. Mahalliy sulolar tamg'asi. Horazmda tanga zarb etish bosqichlari. Qadimgi YUnonistonda zarb qilingan birinchi tangalar. YUnon-Baqtriya shohlarining tangalari. Kushonlar davridagi tovar-pul munosabatlari. Qadimgi Horazm tangalari. Ilk O'rta asr So'g'diyona tangalari. Turk tangashunosligi. Somoniylar davlatida tovar-pul munosabatlari. Amir Temur va Temuriylar sulolasining tangalari. Qadimgi davlatlar tarixi va madaniyatini o'rganishda tangalarning ahamiyati.

Ilk va rivojlangan O'rta asr O'zbekiston tangalari

Kushonlar, Sosoniylar tangalari. Mahalliy tangalar zarb qilinayotgan hududlarning kengayishi. Tangalar zarb qilingan hokimlar va mulklarning yanada ko'payishi. Ilk O'rta asrlarda O'zbekiston hududida tarqalgan tangalarning ikonografik jihatlari. Turk hoqonligi tangalari. Islom aqidalarining tangalarning ikonografik ko'rinishiga tubdan ta'sir ko'rsatishi. Qorahoniylar tangalari. G'aznaviylar va Saljuqiylar tomonidan zarb qilingan tangalar. Horazmda Muhammad ibn Takash tomonidan zarb qilingan tangalar. Mug'ullar tomonidan zarb qilingan tangalar. Amir Temur nomidan zarb qilingan birinchi tangalar. Ulug'bekning 1428 yildagi pul islohoti. SHayboniylar davridagi tangalar va ularning temuriylar davridagi zarb qilingan tangalar bilan qiyosi.

Buhiro amirligi, Hiva va Qo'qon honliklari tangalari

Hiva va Qo'qon honliklaridagi zarb qilingan tangalar. Mang'it sulolasiga mansub amirlar tomonidan zarb qilingan tangalar.

SHoh Murodning pul islohoti. Hiva va Qo'qon honlari tomonidan zarb qilingan tangalar. Rus tangalarining O'rta Osiyoga kirib kelishi. 1924 yilda pul islohoti. Mustaqil O'zbekiston tangalarining zarb qilinishi, tarixiy ahamiyati.

Islomdan oldingi yodgorliklar bitilgan yozuv.

O'rhun-Enisey yozuvidagi turkiy bitiklar. Uyg'ur yozuvidagi yodgorliklar. Manihey yozuvidagi turkiy bitiklar. Brahmi yozuvidagi yodgorliklar. Boshqa yozuvda bitilgan yodgorliklar.

Islomdan keyin yaratilgan yodgorliklarning umumiy xususiyatlari.

Yodgorliklar matnining turlari. Epigrafik yodgorliklar kip uchraydigan joylar. Yodgorliklarda eng kip uchraydigan iboralar. Yodgorliklarda eng ko'p uchraydigan yozuv turlari.

Islomdan keyingi epigrafik yodgorlikni davrlashtirish

IX-XII asr epigrafik yodgorliklari. XII-XIV asr yodgorliklari va qayroqlar. Temuriylar davri epigrafik yodgorliklari. Shayboniylar davri epigrafik yodgorliklari

Amaliy mashg'ulot mavzulari.

O'rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi fanining maqsad va vazifalari. Antik davr tangalari. Ilk o'rta asrlarda Turon tangalari. Arab xalifaligi va Somoniylar davri tangalari. XI-XIV asrdagi Movarounnahr tangalari. Amir Temur va temuriylar tomonidan zarb qilingan tangalar. O'rta Osiyo honliklarida zarb qilingan tangalar. Rossiya tangalari. Islomdan oldingi turkiy epigrafik yodgorliklar. Islomdan oldingi yodgorliklar bitilgan yozuv. Islomdan keyin yaratilgan yodgorliklarning umumiy xususiyatlari. Islomdan keyingi epigrafik yodgorlikni davrlashtirish.

Mustaqil ta'lim savollari.

Antik davr tangalarining tarixiy ahamiyati. Ilk o`rta asrlarda Turon tangalari. Arab halifaligi davri tangalari. Somoniylar davri tangalari. XI-XIV asrdardagi Movarounnahr tangalari. Amir Temur va temuriylar tomonidan zarb qilingan tangalar. O`rta Osiyo honliklarida zarb qilingan tangalar. Hiva honligida zarb qilingan tangalar. Qo`qon honligida zarb qilingan tangalar. Mang`it sulolasiga mansub amirlar tomonidan zarb qilingan tangalar. SHoh Murodning pul islohoti. Rossiya tangalari. Rus tangalarining O`rta Osiyoga kirib kelishi. Islomdan oldingi turkiy epigrafik yodgorliklar. Islomdan oldingi yodgorliklar bitilgan yozuv. Islomdan keyin yaratilgan yodgorliklarning umumiy xususiyatlari. Islomdan keyingi epigrafik yodgorlikni davrlashtirish.

Asosiy darslik va o`quv qo`llanmalari ro`yhati.

1. Karimov I. Yuksak ma`naviyat yengilmas kuch. –T., 2008.
2. Karimov I. Tarixiy hotirasiz kelajak yo`q. -T., 1998.
3. Karimov I. O`zbekiston HHI asr bo`sag`asida: havfsizlikka tashdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T.1997.
4. Azamat Z. O`zbek davlatchiligi tarixi. -T., 2000.
5. Belyakov A.S. Epigrafika . Vvedenie v spetsial`nuyu istoricheskuyu distsiplini. –M. 1990.
6. Epigrafika Uzbekistana. T.1990.
7. Rtveladze e.V. Drevnie moneti Sredney Azii. -T.: Fan, 1989
8. Aminjonova I E. Qadimiy yodgorliklar qissasi. T. 1968.
9. Ayupova.F. Qadimiy tangalar. Moziydan sado. 2000y. 1-2son.
10. Gusarova.T.P. Vvedenie v spetsial`no`e istoricheskie distsiplini. M. 1990.
11. Davidovich.E.A. Istoriya denejnogo obrasheniya Sredney Azii. M.1983.
12. Ishanhonov.S. H. Numizmaticheskaya kolleksiya, (materiali po istorii Uzbekistana) T. 1963.
13. Kobrin R B. Vspomogatel`nie istoricheskie distsiplino`. M. 1984.
14. Kochnev.B. O`zbekiston pullari. "Fan va turmush".1995. 5-6son.
15. Spasskiy I. G. Russkaya monetnaya sistema. Lyon.1962.
16. Ernazarova,T, Kochnev.R. Tangalar o`tmish darakchilari. T.1997.
17. "O`zbekiston pullari". Fan va turmush. 1995. 5-son.
18. Qadimiy tangalar. Moziydan sado.1-2son. 2000.O`rta asrlar tarixi. -T., 1973.
19. O'zbek milliy ensiklopediyasi. Toshkent, «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» nashriyoti, barcha tomlari.
20. Semenov A.A. Materialnie pamyatniki iranskoy kul`turi v Sredney Azii, Stalinabad, 1944.
21. Man`kovskaya L.YU. Arhitekturnie pamyatniki Kashkadar`i, T., Uzbekistan, 1979.
22. Muhametshin D.G. Hakimzyanov F.S. Epigraficheskie pamyatniki goroda Bulgara, Kazan`, 1987.
23. SHihsaidov A.R. Nadpisi rasskazivayut. Mahachkala, 1969.
24. Epigraficheskie pamyatniki Sev.Kavkaza H-HVII vekov. M., Nauka, 1966.
25. Istoriya material`noy kul`turi Uzbekistana. T., Fan, turli yillardagi nashrlar.
26. Pozdnefeodal`niy gorod Sr. Azii, sbornik statey. T., Fan, 1990.
27. Muhammadjonov A. Qadimgi Toshkent. T., Fan, 1988.
28. Qosimov Y. Qadimgi Farg`ona sirlari. Namangan, 1992.
29. Turli entsiklopediyalar, Lug`atlar.

Namangan Davlat Universiteti

«Tasdiqlayman»

O'quv ishlari bo'yicha prorektor

_____ dots. S.H. Abdullaev

«___»_____ 2008 yil

«O'rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi»

Fani bo'yicha

Bilim sohasi: 200000-Gumanitar fanlar va san'at.

Ta'lim sohasi: 220000-Gumanitar fanlar.

Bakalavriat yo'nalishi: 5220200 – Tarix (kunduzgi) yo'nalishi uchun

ISHCHI O'QUV DASTURI

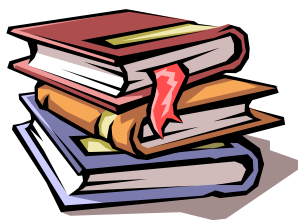
Umumiy o'quv soati: 130 soat

Shu jumladan:

Ma'ruza: 30 soat.

Seminar mashg'ulotlari: 38 soat.

Mustaqil ta'lim: 62 soat.

N A M A N G A N – 2008

« T a s d i q l a y m a n »

**O'quv ishlari prorektori,
dots._____ S. Abdullayev**

O'rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi fani bo'yicha

ISHCHI O`QUV DASTURI

Umumiy o`quv soati	-	68
Shu jumladan:		
Ma`ruza	-	30
Amaliy, laboratoriya va seminar mashg'ulotlari	-	38
Mustaqil ta`lim soati	-	62

Fanning ishchi o'quv dasturi Namangan davlat universitetining tarix fakul'teti ilmiy kengashining 2008 yil «___» _____ – son majlisida muhokama etildi va ma'qullandi.

«5220200 – tarix» ta'lim yo'nalishi o'quv dasturi va o'quv rejasiga muvofiq ishlab chiqildi va Ishchi dastu 2002 yil Davlat ta'lim standart iva O'R O'QMTV tomonidan № BD 5140900 raqamii bilan 13 avgust 2006 yilda ro'yxatga olinib tasdiqlangan namunaviy dastur asosida tuzildi.

Tuzuvchilar: o'qituvchi A. Sarimsoqov.

Taqrizchi: t.f.n. A. Isoqboyev.

Fanning ishchi o'quv dasturi Tarix fakul'teti ishmiy kengashining 2008 yil «___» _____dagi «___»-son qarori bilan tasdiqlandi.

Ilmiy kengash raisi, t.f.n.: _____ B. Talapov.

Bayonnoma №___ «___» _____ 2008 yil

Kelishildi:

O'zbekiston tarixi kafedrasi mudiri, t.f.d.: _____ A. Rasulov

«___» _____ 2008 yil

@ Namangan Davlat universiteti

5220200 – tarix ta’lim yo’nalishi bo’yicha O’rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi fanining
ishchi o’quv dasturiga quyidagi o’zgartirish va qo’shimchalar kiritilmoqda:

[illegible]

(professor-o'qituvchining I.F.O.)

(imzosi)

(professor-o'qituvchining I.F.O.)

(imzosi)

Ishchi o'quv dastur tarix fakul'teti ilmiy kengashida muhokama etildi va ma'qullandi
(2008 yil «___» _____dagi «___» – sonli bayonnoma).

Ilmiy kengash raisi:

(imzo)

(F.I.O.)

So`z boshi

Istiqlol yillarida O'zbekiston hayotining barcha jabhalarida tub isloshotlar o'tkazilmoqda, yangilanish jarayoni bormoqda.

Bunday tub o'zgarishlar tarixshunoslikda yaqqol sezilmoqda.

Tarix fanlarining mazmuni va mohiyati. Istiqlol mafkurasi, tarixshunoslikda shakllanayotgan xolislik va adolat tamoyillari asosida o'rganilmoqda. O'sha o'zgarishlar jarayonida yordamchi tarix fanlari sirasiga kiritilgan numizmatika va epigrafika fanlari ham mustaqil fan sifatida shakllana boshladi.

O'rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi shunchaki tangalar, pul birliklari yoki bitiklar haqida ma'lumot beruvchi soha bo'lib qolmay, balki turli mamlakatlarning muayyan tarixiy davrdagi iqtisodiy – siyosiy, ijtimoiy hayotini chuqur tahlil qilishga zarur bo'lgan ma'lumotlarni o'zida mujassam etgan fandır.

1. Fanning maqsadi va uning mutaxassis tayyorlashdagi o'rnini.

1.1. Fanning maqsadi:

O'zbekiston mustaqillikka erishgach Vatanimiz tarixini chuqurroq o'rganish imkoniyati tug'ildi. Prezidentimiz Islom Karimovning O'zbekiston tarixini chuqurroq o'rganishga alohida e'tibor berishii imkoniyatlarimizni yanada kengaytirdi.

Tarix fakul'tetida "O'rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi" fanini o'qitilishi talabalarning ilmiy-nazariy bilimlarini yanada chuqurlashtirishga, o'z kasblarini mukammal egallashlariga, ularning ma'naviy dunyosini o'stirishga, dunyoqarashlarini yanada kengaytirishga, barkamol inson, Vatan fidoyisi bilib etishtirishlariga xizmat qiladi.

1.2. Fanning o'rganadigan muammolari:

"O'rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi" fanining o'rganishi mumkin bilgan muammolar quyidagilardan iborat:

Markaziy Osiyoda ilk tangalarning paydo bo'lishi, Markaziy Osiyoda qadimgi tangalarning iziga xos xususiyatlari, Markaziy Osiyo xududidan Antik, qadimgi Rim, Xitoy va Xindiston tangalarining topilishi sabablari, Arablar xukmronligining dastlabki yillarida maxalliy xukmdorlar tangalarining muomalada bo'lish sabablari, Somoniylar davri tangalarining o'ziga xos xususiyatlari, Mustaqil turkiy davlatlarning tanga pullari, Mo'g'ul istilosidan sing Movarounnashrda muomalada bilgan tangalar, Amir Temur va temuriylar davri tangalari, Ashtarxoniylar Abdullaxon II ning pul isloxoti, Buxoro amirligi, Xiva xonligi va Qo'qon xonligida tanga zarb qilish va pul muomalasi tizimi;

Shuningdek, qattiq materiallar, masalan, tosh, metall, spool hamda me'moriy yodgorliklarning u yoki bu qismiga yozilgan qadimiy va o'rta asrlar bitiklarini jamlash, ularni tadqiq qilish, izoshlash va nashr etish bilan shug'ullanuvchi fan haqida ma'lumot beradi.

1.3. Boshqa fanlar bilan boq'liqligi:

Ushbu fanning rivojlanishi va tadqiqoti bir qancha fanlar bilan aloqada bo'lishni taqozo etadi. Jumladan mazkur fan tarix fani xamda tarixiy fanlar: paleografiya, xronologiya, etnografiya bilan bog'liq xolda o'qitiladi.

2. Semestrlar bo'yicha mashg'ulot turlariga ajratilgan soatlarning taqsimoti

Semestr I	Yuklama	Auditoriya mashg'ulotlari turi bo'yicha o'quv yuklamasi taqsimoti					Musta qil ta'lim
		Jami	Ma'ruzalar	Amaliy mashg'ul otlar	Laboratoriya mashg'ul otlari	Kurs ishi	
	130	68	30	38			62
Jami	130	68	30	38			62

3. Ma'ruza mavzulari va ular bo'yicha ajratilgan soatlarning taqsimoti

	Ma'ruza mavzulari	oati
	O'rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi fanining maqsad va vazifalari.	
	Antik davr tangalari.	
	Ilk o'rta asrlarda Turon tangalari .	
	Arab xalifaligi va Somoniylar davri tangalari.	
	XI-XIV asrdardagi Movarounnaxr tangalari.	
	Amir Temur va temuriylar tomonidan zarb qilingan tangalar.	
	O'rta Osiyo xonliklarida zarb qilingan tangalar.	
	Rossiya tangalari.	
	Islomdan oldingi turkiy epigrafik yodgorliklar.	
0	Islomdan oldingi yodgorliklar bitilgan yozuv.	
1	Islomdan keyin yaratilgan yodgorliklarning umumiy xususiyatlari.	
2	Islomdan keyingi epigrafik yodgorlikni davrlashtirish.	
		0

4. Seminar mashg'ulotlari mazmuni va ular bo'yicha ajratilgan soatlarning taqsimoti

№	Mavzular	Soat
1.	O'rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi fanining maqsad va vazifalari.	2
2.	Antik davr tangalari.	4
3.	Ilk o'rta asrlarda Turon tangalari .	4
4.	Arab xalifaligi va Somoniylar davri tangalari.	4
5.	XI-XIV asrdardagi Movarounnaxr tangalari.	2
6.	Amir Temur va temuriylar tomonidan zarb qilingan tangalar.	2
7.	O'rta Osiyo xonliklarida zarb qilingan tangalar.	2
8.	Rossiya tangalari.	2
9.	Islomdan oldingi turkiy epigrafik yodgorliklar.	4
10.	Islomdan oldingi yodgorliklar bitilgan yozuv.	4
11.	Islomdan keyin yaratilgan yodgorliklarning umumiy xususiyatlari.	4
12.	Islomdan keyingi epigrafik yodgorlikni davrlashtirish.	4
	Jami	38

5. Mustaqil ishlarni tashkil etishning shakli va mazmuni.

Nazariy va amaliy mashg'ulotlar itish davomida talabalarni ijodiy jarayonga yinaltirish, ularni tahlil qilish, mustaqil ishlashga irgatish, mashqlar bajarish. Badiiy asarlarni estetik-q'oyaviy jihatdan tahlil qilish, klassik asarlar matni ustida ishlash, adabiy jarayonni kuzatib borish. Malakaviy amaliyotni itish choq'ida yangi texnika, jihozlar, keng kilamli ilmiy ish olib borishga qulay jarayonlar va texnologiyalarni o'rganish. Talabalarning ilmiy-tadqiqot ishlarini bajarish bilan boq'liq xolda fanning muayyan boblari va mavzularini chuqur o'rganish.

6. Informatsion uslubiy ta'limot.

6.1. Ko'rgazmali qurollar.

1. Xaritalar.
2. Tarixiy manbalar.

7. O'zlashtirish nazorati.

7.1. O'rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi fani bo'yicha talabalar bilimini baholash mezonlari.

Joriy baholash. Talabalarining amaliy mashg'ulotlarga tayyorgarligi, qatnashganliklari va faolliklari baholash asosida itkaziladi. Jami joriy nazorati 3 marta itkazilib, talabalar jami 45 ball to'plashlari mumkin. Bunda talaba har joriy baholash mashg'ulotlarida quyidagicha ball to'plashi mumkin:

- o'quv intizomi - 20% ball;
- faollik va bajarilgan topshiriqning sifati - 30% ball;
- nazariy bilimdonlik - 50% ball.

jami: -100% ball.

Oraliq baholash. Ma'ruza mashg'ulotlari asosida OB itkaziladi. Talabalar 2 ta savoldan iborat yozma ish yozadilar yoki 36 ta savoldan iborat test echadilar. Oraliq nazorat 2 marta itkazilib, unda talabalar 20 balddan umumiy 40 ball to'plashlari mumkin.

Yakuniy baholash. Talaba joriy (JB) va oraliq baholash (OB) bosqichlarida tiplagan ballari miqdoridan qat'iy nazar, yakuniy baholash topshirigini bajaradi. Yakuniy nazoratda predmet uchun ajratilgan umumiy ballning 15 %, ya'ni 15 ball ajratiladi. Talabalar 5 ta tayanch ibora asosida yozma ish yozadilar yoki berilgan 5 ta savolga oq'zaki javob beradilar. Har bir tayanch ibora va savol 3 balli tizimda baholanadi. Shunda talaba maksimal 15 ball to'plashi mumkin.

7.2. Semestrlar bo'yicha talabalar bilimini nazorat qilish turlari.

Semestr	Nazorat turi	Soat hajmi	Maksimal ball (100%)	O'tish bali (55%)
II	Joriy № 1	10	11.25	6.8
	Joriy № 2	10	11.25	6.8
	Joriy № 3	10	11.25	6.8
	Joriy № 4	8	11.25	6.8
	Oraliq № 1	16	20	11
	Oraliq № 2	14	20	11
	Jami	62	85	46
Jami (joriy va oraliq)		62	85	46
Jami (yakuniy)		-	15	8
Jami		62	100	55

7.3. Talaba bilimini baholash

Qoniqarsiz (54% dan kam)		Qoniqarli (55-70%)		Yaxshi (71-85%)		A'lo (86-100%)	
Ball		Ball		Ball		Ball	
Min	Mak	Min	Mak	Min	Mak	Min	Mak
0	54	55	70	71	85	86	100

8. Asosiy darsliklar va o'quv qillanmalar ro'yxati

30. Karimov I. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. –T., 2008.
31. Karimov I. Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q. -T., 1998.
32. Karimov I. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tashdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T.1997.
33. Azamat Z. O'zbek davlatchiligi tarixi. -T., 2000.
34. Беляков А.С. Эпиграфика. Введение в специальную историческую дисциплина. –М. 1990.

35. Эпиграфика Узбекистана. Т.1990.
36. Ртвеладзе Э.В. Древние монеты Средней Азии. -Т.: Фан, 1989
37. Aminjonova I E. Qadimiy yodgorliklar qissasi. Т. 1968.
38. Ауурова.Ф. Qadimiy tangalar. Moziydan sado. 2000y. 1-2son.
39. Гусарова.Т.П. Введение в специальные исторические дисциплины. М. 1990.
40. Давидович.Е.А. История денежного обращения Средней Азии. М.1983.
41. Ишанхонов.С. Х. Нумизматическая коллекция, (материалы по истории Узбекистана) Т. 1963.
42. Кобрин Р Б. Вспомогательные исторические дисциплины. М. 1984.
43. Kochnev B. O'zbekiston pullari. "Fan va turmush".1995. 5-6son.
44. Спасский И. Г. Русская монетная система. Лён.1962.
45. Эрназарова.Т, Kochnev.R. Tangalar o'tmish darakchilari. Т.1997.
46. "O'zbekiston pullari". Fan va turmush. 1995. 5-son.
47. Qadimiy tangalar. Moziydan sado.1-2son. 2000.O'rta asrlar tarixi. -Т., 1973.
48. O'zbek milliy ensiklopediyasi. Toshkent, «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» nashriyoti, barcha tomlari.
49. Семенов А.А. Материальные памятники иранской культуры в Средней Азии, Сталинабад, 1944.
50. Маньковская Л.Ю. Архитектурные памятники Кашкадарьи, Т., Узбекистан, 1979.
51. Мухаметшин Д.Г. Хакимзянов Ф.С. эпиграфические памятники города Булгара, Казань, 1987.
52. Шихсаидов А.Р. Надписи рассказывают. Махачкала, 1969.
53. Эпиграфические памятники Сев. Кавказа X-XVIII веков. М., Наука, 1966.
54. История материальной культуры Узбекистана. Т., Фан, турли йиллардаги нашрлар.
55. Позднефеодальной город Ср. Азии, сборник статей. Т., Фан, 1990.
56. Muxammadjonov A. Qadimgi Toshkent. Т., Fan, 1988.
57. Qosimov Y. Qadimgi Farg'ona sirlari. Namangan, 1992.
58. Turli entsiklopediyalar, Lug'atlar.

9. O'rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi fanidan o'tiladigan mavzular va ular bo'yicha mashg'ulot turlariga ajratilgan soatlarning taqsimoti

№	Mavzular	Soatlar miqdori		
		Jami	Ma'ruza	Seminar
1	O'rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi fanining maqsad va vazifalari	4	2	2
2	Antik davr tangalari	10	2	8
3	Ilk o'rta asrlarda Turon tangalari	4	2	2
4	Arab xalifaligi va Somoniylar davri tangalari	4	2	2
5	XI-XIV asrdagi Mavorounnaxr tangalari	6	2	4
6	Amir Temur va temuriylar tomonidan zarb qilingan tangalar	4	2	2
7	O'rta Osiyo xonliklarida zarb qilingan tangalar	10	2	8
8	Rossiya tangalari	4	2	2
	Jami	46	16	30

10. O'quv-uslubiy (texnologik) xarita

10.1. Ma'ruzalar uchun o'quv-uslubiy xarita

№	Ma'ruzalar	Soat	O'tish muddati	Ko'rgazmali qurol	Yan. ped. Texnologiya	Nazorat turi
1	O'rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi fanining maqsad va vazifalari.	2	1	Tematik davriy xarita		

2	Antik davr tangalari.	2	2	Tematik davriy xarita	Klaster	
3	Ilk o`rta asrlarda Turon tangalari .	2	3	Tematik davriy xarita		
4	Arab xalifaligi va Somoniylar davri tangalari.	2	4	Tematik davriy xarita		
5	XI-XIV asrdardagi Movarounnaxr tangalari.	2	5	Tematik davriy xarita		
6	Amir Temur va temuriylar tomonidan zarb qilingan tangalar.	2	6	Tematik davriy xarita		
7	O`rta Osiyo xonliklarida zarb qilingan tangalar.	2	7	Tematik davriy xarita		
8	Rossiya tangalari.	2	8	Tematik davriy xarita		O.B.
9	Islomdan oldingi turkiy epigrafik yodgorliklar.	2	9	Tematik davriy xarita	Aqliy hujum	
10	Islomdan oldingi yodgorliklar bitilgan yozuv.	4	10	Tematik davriy xarita		
11	Islomdan keyin yaratilgan yodgorliklarning umumiy xususiyatlari.	4	11	Tematik davriy xarita		
12	Islomdan keyingi epigrafik yodgorlikni davrlashtirish.	4	12	Tematik davriy xarita		O.B.
	Jami	30				

10.2. Seminar mashg'ulotlari uchun o'quv-uslubiy xarita

№	Mavzular	Soat	Muddati	Ko'rgazmali qurollar	Yan. ped. Texnologiya	Nazorat turi
1	O`rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi fanining maqsad va vazifalari.	2	1	Tematik davriy xarita		
2	Antik davr tangalari.	4	2	Tematik davriy xarita		
3	Ilk o`rta asrlarda Turon tangalari .	4	3	Tematik davriy xarita		J.N.
4	Arab xalifaligi va Somoniylar davri tangalari.	4	4	Tematik davriy xarita		
5	XI-XIV asrdardagi Movarounnaxr tangalari.	2	5	Tematik davriy xarita		
6	Amir Temur va temuriylar tomonidan zarb qilingan tangalar.	2	6	Tematik davriy xarita	Tarmoqlar	
7	O`rta Osiyo xonliklarida zarb qilingan	2	7	Tematik davriy xarita		J.N.

	tangalar.					
8	Rossiya tangalari.	2	8	Tematik davriy xarita		
9	Islomdan oldingi turkiy epigrafik yodgorliklar.	4	9	Tematik davriy xarita		
10	Islomdan oldingi yodgorliklar bitilgan yozuv.	4	10	Tematik davriy xarita		J.N.
11	Islomdan keyin yaratilgan yodgorliklarning umumiy xususiyatlari.	4	11	Tematik davriy xarita	Charhp alak	
12	Islomdan keyingi epigrafik yodgorlikni davrlashtirish.	4	12	Tematik davriy xarita		J.N.
	Jami	38				

10.3. Ma'ruzalar uchun taqvim reja

	Mavzular	oat	O't ish muddati	O't ildi
	O'rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi fanining maqsad va vazifalari.		1	
	Antik davr tangalari.		2	
	Ilk o'rta asrlarda Turon tangalari .		3	
	Arab xalifaligi va Somoniylar davri tangalari.		4	
	XI-XIV asrdardagi Movarounnaxr tangalari.		5	
	Amir Temur va temuriylar tomonidan zarb qilingan tangalar.		6	
	O'rta Osiyo xonliklarida zarb qilingan tangalar.		7	
	Rossiya tangalari.		8	
	Islomdan oldingi turkiy epigrafik yodgorliklar.		9	
0	Islomdan oldingi yodgorliklar bitilgan yozuv.		10	
1	Islomdan keyin yaratilgan yodgorliklarning umumiy xususiyatlari.		11	
2	Islomdan keyingi epigrafik yodgorlikni davrlashtirish.		12	
	Jami	0		

10.4. Seminar mashg'ulotlari uchun taqvim reja

№	Mavzular	Soat	O'tish muddati	O'tildi	Izoh
1	O'rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi fanining maqsad va vazifalari.	2	1		
2	Antik davr tangalari.	4	2		
3	Ilk o'rta asrlarda Turon tangalari .	4	3		

4	Arab xalifaligi va Somoniylar davri tangalari.	4	4		
5	XI-XIV asrdardagi Movarounnaxr tangalari.	2	5		
6	Amir Temur va temuriylar tomonidan zarb qilingan tangalar.	2	6		
7	O`rta Osiyo xonliklarida zarb qilingan tangalar.	2	7		
8	Rossiya tangalari.	2	8		
9	Islomdan oldingi turkiy epigrafik yodgorliklar.	4	9		
10	Islomdan oldingi yodgorliklar bitilgan yozuv.	4	10		
11	Islomdan keyin yaratilgan yodgorliklarning umumiy xususiyatlari.	4	11		
12	Islomdan keyingi epigrafik yodgorlikni davrlashtirish.	4	12		
Jami		38			

11. Talabalar mustaqil ta'limining mazmuni va hajmi

	Ishchi o'quv dasturining mustaqil ta'limga oid bilim va mavzulari	Mustaqil ta'limga oid topshiriq va tavsiyalar	Baj arilish muddati	H ajmi (soatda)
1	O`rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi fanining maqsad va vazifalari.	O`quv adabiyotlari yordamida mustaqil o`zlashtirish	1	4
2	Antik davr tangalari.	O`quv adabiyotlari yordamida mustaqil o`zlashtirish	2	4
3	Ilk o`rta asrlarda Turon tangalari	O`quv adabiyotlari yordamida mustaqil o`zlashtirish	3	6
4	Arab xalifaligi va Somoniylar davri tangalari.	O`quv adabiyotlari yordamida mustaqil o`zlashtirish	4	6
5	XI-XIV asrdardagi Movarounnaxr tangalari.	O`quv adabiyotlari yordamida mustaqil o`zlashtirish	5	4
6	Amir Temur va temuriylar tomonidan zarb qilingan tangalar.	O`quv adabiyotlari yordamida mustaqil o`zlashtirish	6	4
7	O`rta Osiyo xonliklarida zarb qilingan tangalar.	O`quv adabiyotlari yordamida mustaqil o`zlashtirish	7	6
8	Rossiya tangalari.	O`quv adabiyotlari yordamida mustaqil o`zlashtirish	8	4
9	Islomdan oldingi turkiy epigrafik yodgorliklar.	O`quv adabiyotlari yordamida mustaqil o`zlashtirish	9	6
10	Islomdan oldingi yodgorliklar bitilgan yozuv.	O`quv adabiyotlari yordamida mustaqil o`zlashtirish	10	6
11	Islomdan keyin yaratilgan yodgorliklarning umumiy xususiyatlari.	O`quv adabiyotlari yordamida mustaqil o`zlashtirish	11	6

12	Islomdan keyingi epigrafik yodgorlikni davrlashtirish.	O'quv adabiyotlari yordamida mustaqil o'zlashtirish	12	6
				62

12. O'quv-uslubiy adabiyotlar ro'yxati

	Mualliflari	Adabiyotning nomi	A RMdagi soni	Kafe dradagi soni
	I			
	Karimov I.	Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. -T., 2008.	2 0	
	Karimov I.	Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q, T.,1998.	8 3	
	Karimov I.	O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tashdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T.1997.	5	
	Azamat Z.	O'zbek davlatchiligi tarixi. -T., 2000.	9 7	
	Belyakov A.S.	Epigrafika . Vvedenie v spetsial'nuyu istoricheskuyu distsiplini. –M. 1990.	5	
		Epigrafika Uzbekistana. T.1990.	4	
	Rtveladze Ə.V.	Drevnie moneti Sredney Azii. -T.: Fan, 1989	4	
	II			
	Aminjono va I E.	Qadimiy yodgorliklar qissasi. T. 1968.	5	
	Ayupova. F.	Qadimiy tangalar. Moziydan sado. 2000y. 1-2son.	3	
	Gusarova. T.P.	Vvedenie v spetsial'no'e istoricheskie distsiplini. M. 1990.	2	
	Davidovic h.E.A.	Istoriya denejnogo obrasheniya Sredney Azii. M.1983.	1	
	Ishanxono v.S. X.	Numizmaticheskaya kolleksiya, (materiali po istorii Uzbekistana) T. 1963.	2	
	Kobrin R B.	Vspomogatel'nie istoricheskie distsiplino`. M. 1984.	-	
	Kochnev. B.	O'zbekiston pullari. // "Fan va turmush".1995. 5-6son.	4	
	Spasskiy I. G.	Russkaya monetnaya sistema. Lyon.1962.		
	Ərnazarov a.T, Kochnev.R.	Tangalar o'tmish darakchilari. T.1997.	5	
0		"O'zbekiston pullari" // Fan va turmush. 1995. 5-son.	3	
1		Qadimiy tangalar // Moziydan sado. 1-2son. 2000.	4	

14. Yozma ish savollari

Tangalarning paydo bo`lishi
Antik davr tangalari
O`zbekiston hududidan topilgan eng qadimgi tangalar va ularning tovar pul munosabatlarini shakllantirishdagi o`rni
Qadimgi Xorazmda tangalarning vujudga kelishi
Arab xalifaliging dastlabki yillarida muomalada bo`lgan tangalar
Somoniylar davri tangalari
Kumush inqirozi
Tangalarda maxsus tamg'alarining zarb qilinishi
Amir Temur tomonidan zarb qilingan tangalar
Ulug'bek tomonidan o`tkazilgan pul islohoti
Joniylar tomonidan zarb qilingan tangalar
Tangalardagi yozuvlar uslubi
Knyazlar Vladimir, Yaroslav, Svyatoslav tomonidan zarb qilingan tangalar
XIV asrda Rusda tangalar qilishning qayta tiklanishi
O`rta Osiyo xonliklarida zarb qilingan tangalar
O`zbekistonda O`rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi faninng shakllanishi va rivojlanishi
Naxshab tangalari
Ilk o`rta asrlardagi ijtimoiy iqtisodiy o`zgarishlarning tangalarga ta`siri
Somoniylar tangalari noyob husnixat nusxasi
Qoraxoniylar davlatida tanga zarb qilingan shaharlar
Epigrafika fanining tavsifi va obyekti.
Dunyo xalqlari epigrafikasi.
Epigrafika fanining ish uslubi.
Epigrafik matnlarning turlari.
Islomdan ilgari turkiy yodgorliklar.
Urxun-Yenisey yozuvidagi yodgorliklar.
N.M.Yadrintsev boshchiligidagi ekspeditsiya.
Mo`g`o`liston hududidan topilgan Urxun-Yenisey yozuvidagi yodgorliklar.
Uyg`ur yozuvidagi yodgorliklar.
Manixey yozuvidagi yodgorliklar.
Braxma yozuvidagi yodgorliklar.
Islomdan keyingi turkiy yodgorliklarning umumiy tavsifi.

Epigrafik yodgorliklar eng ko`p uchraydigan hududlar.
Epigrafik yodgorliklar bajarilgan yozuv turlari.
Ismoil Somoniy maqbarasi.
Minorayi Kalon minorasi.
Jarqo`rg`on minorasi.
Vorux qoyasidagi bitiklar.
Mashhadi misriyon masjidi.
Bayonqulixon maqbarasi.

15. Yakuniy nazorat savollari

1.	Tangalarning odamlar tomonidan yig'ilishi va o'rganilishi
2.	Moneta so'zining kelib chiqishi
3.	Yunon - Baqtriya tangalari
4.	Kushon tangalari
5.	Musulmon tangalarining paydo bo'lishi
6.	Qoraxoniylar davri tangalari
7.	Qoraxoniylar davrida zarb qilingan rasmlı tangalar
8.	Antik davr tangalarining tarix fanini o'rganishdagi ahamiyati
9.	Ulug'bek davrida zarb qilingan tangalar
10.	SHayboniydar tomonidan zarb qilingan oltin, kumush va mis tangalar
11.	Joniylar davrida tanga zarb qilish sifatining pasayishi
12.	Qadimgi Rusda tangalarning paydo bo'lishi
13.	Mo'g'ullar hukmronligi davrida Rossiyada muomalada bo'lgan tangalar
14.	Antik davlatlarda pul zarb qilishning yo'lga qo'yilishi
15.	Xonliklar davrida muomalada bo'lgan oltin, kumush va mis tangalar
16.	Qadimgi Farg'onada zarb qilingan tangalar
17.	Ilk o'rta asrlarda o'z tanga pullarini zarb qildirgan mayda hokimlar
18.	Qalbaki tangalar
19.	Somoniylar davridagi asosiy zarbxonalar
20.	Kumush inqirozining sabablari va uning tangalarga ta'siri
21.	Qayroqlar.
22.	Shohi Zinda me'moriy majmuasi.
23.	Ahmad Yassaviy maqbarasi.
24.	Bibixonim masjidi.
25.	Go'ri Amir maqbarasi.
26.	Oqsaroy maqbarasi.
27.	Gumbazi Sayyidon maqbarasi.
28.	Ko'k gumbaz masjidi.
29.	Hazrati Imom maqbarasi.

O'RTA OSIYO NUMIZMATIKASI VA EPIGRAFIKASI

fanidan o'quv uslubiy va metodologik xarita.

O'quv-uslubiy (texnologik) xarita

Ma'ruzalar uchun o'quv-uslubiy xarita

№	Ma'ruzalar	Soat	O'tish muddati	Ko'rgazmali qurol	Nazorat turi	Izoh
1	O'rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi fanining maqsad va vazifalari.	2	1	Tematik davriy xarita		- semest r
2	Antik davr tangalari.	2	2	Tematik davriy xarita		
3	Ilk o'rta asrlarda Turon tangalari .	2	3	Tematik davriy xarita		
4	Arab xalifaligi va Somoniylar davri tangalari.	2	4	Tematik davriy xarita		
5	XI-XIV asrdardagi Movarounnaxr tangalari.	2	5	Tematik davriy xarita		
6	Amir Temur va temuriylar tomonidan zarb qilingan tangalar.	2	6	Tematik davriy xarita		
7	O'rta Osiyo xonliklarida zarb qilingan tangalar.	2	7	Tematik davriy xarita		
8	Rossiya tangalari.	2	8	Tematik davriy xarita	O.B.	
9	Islomdan oldingi turkiy epigrafik yodgorliklar.	2	9	Tematik davriy xarita		
10	Islomdan oldingi yodgorliklar bitilgan yozuv.	4	10	Tematik davriy xarita		
11	Islomdan keyin yaratilgan yodgorliklarning umumiy xususiyatlari.	4	11	Tematik davriy xarita		
12	Islomdan keyingi epigrafik yodgorlikni davrlashtirish.	4	12	Tematik davriy xarita	O.B.	
	Jami	30				

Seminar mashg'ulotlari uchun o'quv-uslubiy xarita

№	Mavzular	Soat	Muddati	Ko'rgazmali qurollar	Nazorat turi
1	O'rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi fanining maqsad va vazifalari.	2	1	Tematik davriy xarita	
2	Antik davr tangalari.	4	2	Tematik davriy xarita	
3	Ilk o'rta asrlarda Turon tangalari .	4	3	Tematik davriy xarita	J.N.
4	Arab xalifaligi va Somoniylar davri tangalari.	4	4	Tematik davriy xarita	
5	XI-XIV asrdardagi Movarounnaxr tangalari.	2	5	Tematik davriy xarita	
6	Amir Temur va temuriylar tomonidan zarb qilingan tangalar.	2	6	Tematik davriy xarita	
7	O'rta Osiyo xonliklarida zarb qilingan tangalar.	2	7	Tematik davriy xarita	J.N.
8	Rossiya tangalari.	2	8	Tematik davriy xarita	
9	Islomdan oldingi turkiy epigrafik yodgorliklar.	4	9	Tematik davriy xarita	
10	Islomdan oldingi yodgorliklar bitilgan yozuv.	4	10	Tematik davriy xarita	J.N.
11	Islomdan keyin yaratilgan yodgorliklarning umumiy xususiyatlari.	4	11	Tematik davriy xarita	
12	Islomdan keyingi epigrafik yodgorlikni davrlashtirish.	4	12	Tematik davriy xarita	J.N.
	Jami	38			

«Tasdiqlayman»

Tarix fakulteti dekani

t.f.n., dots. B. Talapov

« ____ » _____ 2008 yil

5220200 – tarix yo'nalishidagi kunduzgi bo'lim

4 kurs H-41-05, H-42-05, H-43-05, H-44-05 guruh talabalari uchun

O'rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi fanidan

TAQVIM REJASI

	Mavzular	oat	O't ish muddati	O't ildi
	O'rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi fanining maqsad va vazifalari.		1	
	Antik davr tangalari.		2	
	Ilk o'rta asrlarda Turon tangalari .		3	
	Arab xalifaligi va Somoniylar davri tangalari.		4	
	XI-XIV asrdardagi Movarounnaxr tangalari.		5	
	Amir Temur va temuriylar tomonidan zarb qilingan tangalar.		6	
	O'rta Osiyo xonliklarida zarb qilingan tangalar.		7	
	Rossiya tangalari.		8	
	Islomdan oldingi turkiy epigrafik yodgorliklar.		9	
0	Islomdan oldingi yodgorliklar bitilgan yozuv.		10	
1	Islomdan keyin yaratilgan yodgorliklarning umumiy xususiyatlari.		11	
2	Islomdan keyingi epigrafik yodgorlikni davrlashtirish.		12	
	Jami	0		

Kafedra mudiri:

t.f.d. A. Rasulov

Ma'ruza o'qituvchisi:

o'qituvchi A. Sarimsoqov

«Tasdiqlayman»

Tarix fakulteti dekani

t.f.n., dots. B. Talapov

« ____ » _____ 2008 yil

5220200 – tarix yo'nalishidagi kunduzgi bo'lim

4 kurs _____ guruh talabalari uchun
O`rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi fanidan
TAQVIM REJASI

№	Mavzular	Soat	O`tish muddati	O`tildi	Izoh
1	O`rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi fanining maqsad va vazifalari.	2	1		
2	Antik davr tangalari.	4	2		
3	Ilk o`rta asrlarda Turon tangalari .	4	3		
4	Arab xalifaligi va Somoniylar davri tangalari.	4	4		
5	XI-XIV asrdardagi Movarounnaxr tangalari.	2	5		
6	Amir Temur va temuriylar tomonidan zarb qilingan tangalar.	2	6		
7	O`rta Osiyo xonliklarida zarb qilingan tangalar.	2	7		
8	Rossiya tangalari.	2	8		
9	Islomdan oldingi turkiy epigrafik yodgorliklar.	4	9		
10	Islomdan oldingi yodgorliklar bitilgan yozuv.	4	10		
11	Islomdan keyin yaratilgan yodgorliklarning umumiy xususiyatlari.	4	11		
12	Islomdan keyingi epigrafik yodgorlikni davrlashtirish.	4	12		
	Jami	38			

Kafedra mudiri:

t.f.d. A. Rasulov

Ma`ruza o`qituvchisi:

o`qituvchi A. Sarimsoqov

**O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O`RTA
MAXSUS TA`LIM VAZIRLIGI
NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
TARIX FAKUL`TETI
«VATAN TARIXI» KAFEDRASI**

O`RTA OSIYO NUMIZMATIKASI VA EPIGRAFIKASI

FANIDAN

**SEMINAR MASHG`ULOTLARI
ISHLANMASI**

Namangan - 2008 yil.

№	Mavzular	Soat
1	O`rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi fanining maqsad va vazifalari.	2
2	Antik davr tangalari.	4
3	Ilk o`rta asrlarda Turon tangalari .	4
4	Arab xalifaligi va Somoniylar davri tangalari.	4
5	XI-XIV asrdagi Movarounnaxr tangalari.	2
6	Amir Temur va temuriylar tomonidan zarb qilingan tangalar.	2
7	O`rta Osiyo xonliklarida zarb qilingan tangalar.	2
8	Rossiya tangalari.	2
9	Islomdan oldingi turkiy epigrafik yodgorliklar.	4
10	Islomdan oldingi yodgorliklar bitilgan yozuv.	4
11	Islomdan keyin yaratilgan yodgorliklarning umumiy xususiyatlari.	4
12	Islomdan keyingi epigrafik yodgorlikni davrlashtirish.	4
	Jami	38

1 - mavzu: O'rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi fanining maqsad va vazifalari.

Reja:

1. Numizmatika fanining o'rganilishi tarixidan.
2. Tangalarning zarb qilina boshlashi.
3. Epigrafikaning fan sifatida ob'ekti va dunyo xalqlari epigrafikasi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. –T., 2008.
2. Karimov I. A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q. "Muloqot" 11. 5-son. 1998y.
3. Karimov.I. A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka taxdid.barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T.1997.
4. Aminjonova I E. Qadimiy yodgorliklar qissasi. T. 1968.
5. Gusarova.T.P. Vvedenie v spetsial'nie istoricheskie ditsiplini. M. 1990.
6. Kobrin R B. Vspomogatel'nie istoricheskie distsiplini. M. 1984.
7. Ayupova.F. Qadimiy tangalar. Moziydan sadolar.2000y.1-2son.

2 - mavzu: Antik davr tangalari.

Reja:

1. Antik davlatlarda pul zarb qilishni yo`lga qo'yilishi.
2. Antik davr tangalarining numizmatika fani oldidagi ahamiyati.
3. Dastlabki tangalarni muomalada bo'lishi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. –T., 2008.
2. Karimov.I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q. Muloqot.T.1998. 5-son
3. "O'zbekiston pullari". Fan va turmush. 1995. 5-son.
4. Ernazarova.T, Kochnev. B. Tangalar o'tmish darakchilari. T.1977.
5. Ayupova.F. Qadimiy tangalar. Moziydan sado.1-2son.2000.
6. Ishanxonov.S. X. Numizmaticheskaya kolleksiya, (materiali po istorii Uzbekistana) T. 1963.

3 - mavzu: Ilk o'rta asrlarda Turon tangalari .

Reja:

1. O'rta Osiyoda tangalar zarb etishning boshlanishi.
2. Grek dirxamlarini muomalada bo'lishi.
3. Xorazmda zarb qilingan tangalar.
4. Axmoniy hukmdorlar zarb qildirgan tangalar.
5. Arshakiylar davrida zarb qilingan tangalar.
6. Sosoniy shaxanshoxlarning tangalari.
7. Qadimgi va o'rta asrlar davrida O'rta Osiyoda iqtisodiy savdo munosabatlarining kengayishi.

8. Qadimgi va o'rta asrlarda tangalar zarb qilinishining boshlanishi.
9. O'rta Osiyoda iqtisodiy savdo munosabatlarining kengayishi.
10. Turonda tangalar zarb qilinishining yanada kengayishi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. –T., 2008.
2. Karimov.I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q. Muloqot.T.1998. 5-son
3. Karimov.I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka taxdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T. 1997.
4. "O'zbekiston pullari". Fan va turmush. 1995. 5-son.
5. Ernazarova.T, Kochnev. B. Tangalar o'tmish darakchilari. T.1977.
6. Ayupova.F. Qadimiy tangalar. Moziydan sado.1-2son.2000.
7. Ishanxonov.S. X. Numizmaticheskaya kolleksiya, (materiali po istorii Uzbekistana) T. 1963.

4 - mavzu: Arab xalifaligi va Somoniylar davri tangalari.

Reja:

1. Xalifalikni dastlabki davrida muomalada bo'lgan tangalar.
2. Arab xalifaligi tomonidan zarb qilingan tangalar.
3. Somoniylar davri tangalari.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. –T., 2008.
2. Karimov.I. Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q. Muloqot. T. 5-son. 1998y.
3. Azamat Ziyo. O'zbek davlatchiligi tarixi. T.2000.
4. Ernazarova.T, Kochnev.V. Tangalar o'tmish darakchilari. T. 1977.
5. Kochnev.B. O'zbekiston pullari. "Fan va turmush".1995 5-6sonlar.
6. Ayupova.F. Qadimiy tangalar. «Moziydan sado» 1-2 sonlar.2000y.
7. Numizmatika Uzbekistana. T.1990.

5 - mavzu: XI-XIV asrdardagi Movarounnaxr tangalari.

Reja:

1. Mamlakatdagi ijtimoiy axvol, tangashunoslikdagi o'zgarishlar.
2. Qoraxoniylar davrida zarb qilingan tangalar.
 1. Movarounnahrdagi ijtimoiy-iqtisodiy ahvol, tangashunoslikdagi o'zgarishlar.
2. Mo'g'ullar davrida zarb qilingan tangalar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. –T., 2008.

2. Karimov.I. Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q. Muloqot. T. 5-son. 1998y.
3. Azamat Ziyoy. O`zbek davlatchiligi tarixi. T. 2000.
4. Ernazarova.T, Kochnev.V. Tangalar o`tmish darakchilari. T. 1977.
5. Kochnev.B. O`zbekiston pullari. "Fan va turmush".1995. 5-6son.
6. Ayupova.F. Qadimiy tangalar. «Moziydan sado» 1-2 son.2000y.
7. Numizmatika Uzbekistana. T.1990.

6 - mavzu: Amir Temur va temuriylar davrida zarb qilingan tangalar.

Reja:

1. Amir Temurning xokimiyat tepasiga kelishi.
2. Amir Temur zarb etgan tangalarning xususiyatlari.
3. Temuriylar tomonidan zarb qilingan tangalar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. –T., 2008.
2. Karimov.I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q. Mulokot. 5-son. 1998.
3. Karimov.I.A. O`zbekiston XXI asr bo`sag`asida: xavfsizlikka taxdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T. 1997.
4. Azamat Ziyoy. O`zbek davlatchiligi tarixi. T. 2000.
5. Ernazarova.T., Kochnev B. Tangalar o`tmish darakchilari. T. 1977.
6. Kobrin.V.B, Vspomogatel'nie istoricheskie distsiplini.M. 1990.
7. Ayupova.F. Qadimiy tangalar. Moziydan sado. 2000y.1-2 son.
8. To`xtaev.I. Tangalar tilga kirganda. T. 1989.
9. O`zbekiston pullari. «Fan va turmush» . 5-6 sonlar. 1995.

7 – mavzu: O`rta Osiyo xonliklarida zarb qilingan tangalar.

Reja:

1. SHayboniyxon va joniylar davrida zarb qilingan tangalarning xususiyatlari.
2. Buxoro amirligida tangalar zarb etishda o`ziga hos xususiyat.
3. Xiva xonligida tangalar zarb etishning o`ziga hos xususiyatlari.
4. Qo`qon xonligida tangalar zarb etishning o`ziga hos tomonlari.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I. Yuksak ma`naviyat yengilmas kuch. –T., 2008.
2. Karimov.I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q. Mulokot. 5-son. 1998.
3. Karimov.I.A. O`zbekiston XXI asr bo`sag`asida: xavfsielikka taxdid. barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari.T.1997. '
4. Azamat Ziyo. O`zbek davlatchiligi tarixi.T. 2000.
5. Ernazarova.T., Kochnev B. Tangalar o`tmish darakchilari.T.1977.
6. Kochnev B. O`zbekiston pullari. Fan va turmush. 5-6 son. 1995 y

8 - mavzu: Rossiya tangalari.

Reja:

1. Qadimgi rus tangalarining paydo bo`lishi.
2. Rossiyada o`tkazilgan pul isloxoti.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I. Yuksak ma`naviyat yengilmas kuch. –T., 2008.
2. Karimov.I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q. "Mulokot",5-son. 1998.
3. Belyakov.A.S. Numizmatika. Vvedenie v spetsial`nuyu istoricheskuyu distsiplini. M- 1990.
4. Davidovich.E.A. Istoriya denejnogo obrasheniya Sredney Azii. M.1983.
5. Spasskiy.I. G. Russkaya monetnaya sistema. Lyon.1962.

9 – mavzu: Islomdan oldingi turkiy epigrafik yodgorliklar.

Reja:

1. O`rxun-Enisey yozuvidagi turkiy bitiklar.
2. Uyg`ur yozuvidagi yodgorliklar.
3. Manixey yozuvidagi turkiy bitiklar.
4. Braxmi yozuvidagi yodgorliklar.
5. Boshqa yozuvda bitilgan yodgorliklar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I. Yuksak ma`naviyat yengilmas kuch. –T., 2008.
2. Semenov A.A. Materialnie pamyatniki iranskoy kul`turi v Sredney Azii, Stalinabad, 1944.

3. Man'kovskaya L.YU. Arxitekturnie pamyatniki Kashkadar'i, T., Uzbekistan, 1979.
4. Muxametshin D.G. Xakimzyanov F.S. Epigraficheskie pamyatniki goroda Bulgara, Kazan', 1987.
5. Shixsaidov A.R. Nadpisi rasskazivayut. Maxachkala, 1969.
6. Epigraficheskie pamyatniki Sev.Kavkaza X-XVII vekov. M., Nauka, 1966.
7. Istoriya material'noy kul'turi Uzbekistana. T., Fan, turli yillardagi nashrlar.
8. Pozdnefeodal'niy gorod Sr. Azii, sbornik statey. T., Fan, 1990.
9. Muxammadjonov A. Qadimgi Toshkent. T., Fan, 1988.
10. Qosimov Y. Qadimgi Farg'ona sirlari. Namangan, 1992.
11. Turli entsiklopediyalar, Lug'atlar.

10 – mavzu: Islomdan keyin yaratilgan yodgorliklarning umumiy xususiyatlari.

Reja:

1. Yodgorliklar matnining turlari.
2. Epigrafik yodgorliklar kip uchraydigan joylar.
3. Yodgorliklarda eng kip uchraydigan iboralar.
4. Yodgorliklarda eng kip uchraydigan yozuv turlari.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- a. Karimov I. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. –T., 2008.
- b. Semenov A.A. Materialnie pamyatniki iranskoy kul'turi v Sredney Azii, Stalinabad, 1944.
- c. Man'kovskaya L.YU. Arxitekturnie pamyatniki Kashkadar'i, T., Uzbekistan, 1979.
- d. Muxametshin D.G. Xakimzyanov F.S. epigraficheskie pamyatniki goroda Bulgara, Kazan', 1987.
- e. SHixsaidov A.R. Nadpisi rasskazivayut. Maxachkala, 1969.
- f. Epigraficheskie pamyatniki Sev.Kavkaza X-XVII vekov. M., Nauka, 1966.
- g. Istoriya material'noy kul'turi Uzbekistana. T., Fan, turli yillardagi nashrlar.
- h. Pozdnefeodal'niy gorod Sr. Azii, sbornik statey. T., Fan, 1990.
- i. Muxammadjonov A. Qadimgi Toshkent. T., Fan, 1988.
- j. Qosimov Y. Qadimgi Farg'ona sirlari. Namangan, 1992.
- k. Turli entsiklopediyalar, Lug'atlar.

11 – mavzu: Islomdan keyingi epigrafik yodgorlikni davrlashtirish.

Reja:

1. IX-XII asr epigrafik yodgorliklari
2. XII-XIV asr yodgorliklari va qayroqlar
3. Temuriylar davri epigrafik yodgorliklari
4. Shayboniylar davri epigrafik yodgorliklari.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. –T., 2008.
2. Semenov A.A. Materialnie pamyatniki iranskoy kul'turi v Sredney Azii, Stalinabad, 1944.
3. Man'kovskaya L.YU. Arxitekturnie pamyatniki Kashkadar'i, T., Uzbekistan, 1979.
4. Muxametshin D.G. Xakimzyanov F.S. epigraficheskie pamyatniki goroda Bulgara, Kazan', 1987.
5. SHixsaidov A.R. Nadpisi rasskazivayut. Maxachkala, 1969.
6. Epigraficheskie pamyatniki Sev.Kavkaza X-XVII vekov. M., Nauka, 1966.
7. Istoriya material'noy kul'turi Uzbekistana. T., Fan, turli yillardagi nashrlar.
8. Pozdnefeodal'niy gorod Sr. Azii, sbornik statey. T., Fan, 1990.
9. Muxammadjonov A. Qadimgi Toshkent. T., Fan, 1988.
10. Qosimov Y. Qadimgi Farg'ona sirlari. Namangan, 1992.
11. Turli entsiklopediyalar, Lug'atlar.

1. Asosiy adabiyotlar.

1. Karimov I. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. -T., 2008.
2. Karimov I. Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q. -T., 1998.
3. Karimov I. O`zbekiston XXI asr bo`sag`asida: xavfsizlikka tashdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T.1997.
4. Azamat Z. O`zbek davlatchiligi tarixi. -T., 2000.
5. Belyakov A.S. Numizmatika. Vvedenie v spetsial'nuyu istoricheskuyu distsiplini. -M. 1990.
6. Numizmatika Uzbekistana. T.1990.
7. Rtveladze E.V. Drevnie moneti Sredney Azii. -T.: Fan, 1989
8. Aminjonova I E. Qadimiy yodgorliklar qissasi. T. 1968.
9. Ayupova.F. Qadimiy tangalar. Moziydan sado. 2000y. 1-2son.
10. Gusarova.T.P. Vvedenie v spetsial'no'e istoricheskie distsiplini. M. 1990.
11. Davidovich.E.A. Istoriya denejnogo obrasheniya Sredney Azii. M.1983.
12. Ishanxonov.S. X. Numizmaticheskaya kolleksiya, (materiali po istorii Uzbekistana) T. 1963.
13. Kobrin R B. Vspomogatel'nie istoricheskie distsiplino`. M. 1984.
14. Kochnev.B. O`zbekiston pullari. "Fan va turmush".1995. 5-6son.
15. Spasskiy I. G. Russkaya monetnaya sistema. Lyon.1962.
16. Ernazarova.T, Kochnev.R. Tangalar o`tmish darakchilari. T.1997.
17. "O`zbekiston pullari". Fan va turmush. 1995. 5-son.
18. Qadimiy tangalar. Moziydan sado.1-2son. 2000.O`rta asrlar tarixi. -T., 1973.
19. Semenov A.A. Materialnie pamyatniki iranskoy kul'turi v Sredney Azii, Stalinabad, 1944.
20. Man'kovskaya L.YU. Arxitekturnie pamyatniki Kashkadar'i, T., Uzbekistan, 1979.
21. Muxametshin D.G. Xakimzyanov F.S. epigraficheskie pamyatniki goroda Bulgara, Kazan', 1987.
22. SHixsaidov A.R. Nadpisi rasskazivayut. Maxachkala, 1969.
23. Epigraficheskie pamyatniki Sev.Kavkaza X-XVII vekov. M., Nauka, 1966.
24. Istoriya material'noy kul'turi Uzbekistana. T., Fan, turli yillardagi nashrlar.
25. Pozdnefeodal'niy gorod Sr. Azii, sbornik statey. T., Fan, 1990.
26. Muxammadjonov A. Qadimgi Toshkent. T., Fan, 1988.
27. Qosimov Y. Qadimgi Farg'ona sirlari. Namangan, 1992.
28. Turli entsiklopediyalar, Lug'atlar.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM
VAZIRLIGI

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

VATAN TARIXI KAFEDRASI

**O'rta Osiyo numizmatikasi
va epigrafikasi**

fanidan nazorat savollari to'plami

NAMANGAN - 2008 YIL

**O'rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi
fanidan ma'ruza mavzulari bo'yicha nazorat savollari to'plami**

1– mavzu bo'yicha nazorat savollar:

1. Numizmatika so'zi qanday ma'noni anglatadi?
2. Bonistika nima?
3. Florestika nimalarni o'rganadi?
4. Estalik tamg'alar deganda nimani tushunasiz?

2– mavzu bo'yicha nazorat savollar:

1. Axmoniylar imperiyasida qanday tangalar muomalada bo'lgan?
2. Siyovushlar tangasida nimalar tasvirlangan?
3. YAnyc nima?
4. YUnon Moneta to'g'risida nimalarni bilasiz?
5. Tetradraxma qanday tanga?

3– mavzu bo'yicha nazorat savollar:

1. Bronza tangalarga misol keltira olasizmi?
2. CHochda qanday tangalar muomalada bo'lgan?
3. Ustrushona tangalari qayerlardan topilgan?
4. Naxshab tangalarida nimalar tasvirlangan?
5. To'rtburchakli tangalar qayerlardan topilgan?

4– mavzu bo'yicha nazorat savollar:

1. Toxiriylar davrida qandatangalar zarb etilgan?
2. Somoniylar zarb etilgan dinorlarning sifati qanday bo'lgan?
3. Dirxamlar qanday og'irlikda bo'lgan?
4. Fel's nima?
5. Pashiz deganda nimani tushunasiz?
8. Shtempel nima narsa?

5– mavzu bo'yicha nazorat savollar:

1. Mo'g'ul.
2. CHig'atoy ulusi.
3. Kebek.
4. Xulaguxonlar davlati.
5. Jo'ji ulusi.
6. "CHao" qog'oz puli.
7. Mis dirxam.
8. Anushtegin.
9. Kumush inqirozi.
10. Bag'dod xalifaligi.

6– mavzu bo'yicha nazorat savollar:

1. Miri.
2. Temuriylar.
3. Fulus.
4. SHayboniylar tangalari.
5. «Eski» va «YAngi» tangalar.
6. Joniy tangalari.

7. Ashrafiy.

7– mavzu bo'yicha nazorat savollar:

1. Turkiston boni.
2. Turma kog'oz.
3. Junaidxon.
4. Ok tanga.
5. Qora tanga.
6. YArim shoyi.
7. Tanga.
8. Tilla.

8– mavzu bo'yicha nazorat savollar:

1. SHarqiy Turkiston.
2. Ettishaxar.
3. TSin' sulolasi.
4. Tyan'-SHan.
5. Misqol.
6. YArmoq pul.

9– mavzu bo'yicha nazorat savollar:

1. «Epigrafika» sizi nimani anglatadi?
2. Epigrafika fani nimani o'rganadi?
3. Epigrafika qachon va qaerda paydo bilgan?
4. Epigrafika dastlab qaysi bitiklarni o'rgangan?
5. Epigrafikaning tarix fanlari uchun qanday ahamiyati bor?
6. Epigrafik matnlar necha turga bilinadi?
7. Epigrafik matnlarning qanday turlarini bilasiz?
8. Dunyo xalqlari epigrafikasidan nimalarni bilasiz?

10– mavzu bo'yicha nazorat savollar:

1. Islomdan avvalgi yodgorliklar qaysi yozuvlarda bitilgan?
2. Eng kip yodgorlik qaysi yozuvda saqlanib qolgan?
3. V. Tomsen kim?
4. O'rxun-Enisey yozuvini birinchi bo'lib kim iqigan?
5. Nima uchun bu yozuv O'rxun-Enisey yozuvi deyilgan?
6. Kultegin kim?
7. Kultegin nechanchi yilda vafot etgan?
8. YAdrintsev ekspeditsiyasi qachon tashkil etilgan?
9. Uyg'ur yozuvidagi eng kata qilyozma necha sashifadan iborat?
10. Syuan'-tszyan shaqida nima bilasiz?
11. «Manyuxeylarning tavba qili biqigan namozi» qaysi yozuvda yozilgan?
12. YUqorida zikr etilgan yozuvlarning qaysi birida epigrafik yodgorliklar saqlanib qolgan?

11– mavzu bo'yicha nazorat savollar:

1. Islomiy davr yodgorliklari qaysi tillarda bitilgan?
2. Epitafiya nima?
3. Epigrafik yodgorliklar eng kip uchraydigan joylarni sanang.
4. Bitiklarni yozishda kim rashnamolik qilgan?
5. Yodgorliklarda qanday diniy iboralar kip uchraydi?
6. Shu iboralarni arab yozuvida yozib kirsating.
7. XIV asrgacha bitiklar asosan qaysi yozuv turida bitilgan?
8. XIV asrdan keyin qaysi yozuv turida bajarila boshlagan?

9. Sherdor madrasasining nimasi diniy urf-odatga zid?

12– mavzu bo'yicha nazorat savollar:

1. Somoniy maqbarasining shajmi qanday?
2. Somoniy maqbarasi qurilishida qanday g'ishtar ishlatilgan?
3. Minorayi kalon qaerda?
4. Minorayi kalon qachon qurilgan?
5. Minoraning balandligi qancha?
6. Vorux bitiklarini kim birinchi bo'lib iqigan?
7. Qayroqtosh nima?
8. Qayroqlardan qanday ma'lumotlarni olish mumkin?
9. Temuriylar davriga mansub yodgorliklarni sanab Bering.
10. Ashmad Yassaviy maqbarasi qachon va qaerda qurilgan?

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

VATAN TARIXI KAFEDRASI

O'rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi

fanidan tayanch iboralar to'plami

NAMANGAN – 2008 YIL

**O'rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi
fanidan ma'ruza mavzulari bo'yicha
tayanch iboralar to'plami**

1– mavzu bo'yicha tayanch iboralar:

1. Numizmatika.	5. Myuntskabinetlar.
2. Bonistika.	6. Qadimshunoslik.
3. Florestika.	7. Tug'ro.
4. Estalik tamg'alar.	

2– mavzu bo'yicha tayanch iboralar:

1. Axmoniylik imperiyasi.	6. YAnyc.
2. Salavka.	7. YUnon Moneta.
3. Vima Kadfiz.	8. Legenda.
4. Siyovushlar tangasi.	9. Antiox.
5. Zardo'shtiylik.	10. Tetradraxma.

3– mavzu bo'yicha tayanch iboralar:

1. Bronza.	5. Ustrushona tangalari.
2. Mis.	6. Naxshab.
3. Ieroglif.	7. Kolleksiya.
4. CHoch.	8. To'rtburchakli tangalar

4– mavzu bo'yicha tayanch iboralar:

1. Toxiriylar.	5. Fel's.
2. Somoniylar.	6. Adli.
3. Dinor.	7. Pashiz.
4. Dirxam.	8. SHtempel.

5– mavzu bo'yicha tayanch iboralar:

1. Mo'g'ul.	6. "Chao" qog'oz puli.
2. CHig'atoy ulusi.	7. Mis dirxam.
3. Kebek.	8. Anushtegin.
4. Xulaguxonlar davlati.	9. Kumush inqirozi.
5. Jo'ji ulusi.	10. Bag'dod xalifaligi.

6– mavzu bo'yicha tayanch iboralar:

1. Miri.	5. «Eski» va «Yangi» tangalar.
2. Temuriylar.	6. Joniy tangalari.
3. Fulus.	7. Ashrafiy.
4. SHayboniylar tangalari.	

7– mavzu bo'yicha tayanch iboralar:

1. Turkiston boni.	5. Qora tanga.
2. Turma kog'oz.	6. YArim shoyi.
3. Junaidxon.	7. Tanga.
4. Ok tanga.	8. Tilla.

8– mavzu bo'yicha tayanch iboralar:

1. SHarqiy Turkiston.
2. Ettishaxar.
3. TSin' sulolasi.

4. Tyan'-SHan.
5. Misqol.
6. YArmoq pul.

9– mavzu bo'yicha nazorat savollar:

1. Epigrafika.
2. Bitik.
3. Epigrafika metodi.
4. Misr ieroglifi.
5. Rasmiy bitiklar.
6. Diniy bitiklar.
7. SHaxsiy bitiklar.

10– mavzu bo'yicha nazorat savollar:

11– mavzu bo'yicha nazorat savollar:

1. Epitafiya.
2. Pand-nasishat matnlari.
3. Diniy matn.
4. Arabiy iboralar.
5. Qur'oniy iboralar.
6. Yassaviy maqbarasi.
7. SHerdor madrasasi.
8. Kufiy bitiklar.
9. Nasx yozuvi bitigi.

12– mavzu bo'yicha nazorat savollar:

1. Bayonqulixon maqbarasi.
2. Qayroqlar.
3. SHosh Fozil mozori.
4. Abjad shisobidagi sana.
5. Baroqxon shukmronligi.
6. SHoshi Zinda.
7. Kusam inb Abbos.
8. Qish madrasa.
9. Madrasayi modarixon.
10. Tillakori madrasasi.
11. Yalang'to'sh Bahodir.
12. Registon.
13. «Kichik madrasi».
14. SHerdor madrasasi.
15. Me'mor Abdujabbor.

**O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O`RTA MAXSUS
TA`LIM VAZIRLIGI**

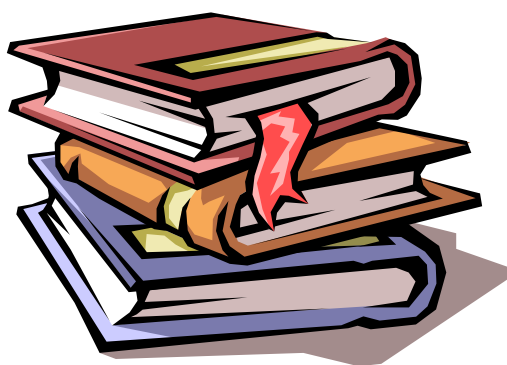
NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

TARIX FAKUL`TETI

«VATAN TARIXI» KAFEDRASI

O`rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi

(fanidan ma`ruzalar matni)

Namangan - 2008 yil.

1 - mavzu: O'rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi fanining maqsad va vazifalari.

Reja:

1. Numizmatika fanining o'rganilishi tarixidan.
2. Tangalarning zarb qilina boshlashi.
3. «Epigrafika» so'zining ma'nosi.
4. Epigrafikaning fan sifatida ob'ekti.
5. Epigrafika fanining ishlash uslubi.
6. Epigrafik matnlarning turlari.
7. Dunyo xalqlari epigrafikasi.

O'zbekiston mustaqillikka erishganligi tufayli, jamiyatimizning xamma soxalarida jiddiy o'zgarishlar davri boshlandi. SHu jumladan tarix fani oldida xam yangi yangi muammolar ilmiy izlanishlarni taqozo qilmokda.

Tarix fanining yordamchi soxalari ichida o'z o'rniga ega bo'lgan numizmatika, mamlakatimiz Istiqlolga erishgandan keyin uning nufuzi yanada ortdi, mustaqil tarix fani sifatidagi maqomga ega bo'ldi.

CHunki tariximizni o'rganishda tangashunoslik fanining ahamiyati beqiyosdir. Tangalar bizga eramizdan avvalgi davrdan to xozirgi kungacha bo'lib o'tgan tarixiy voqealar siyosiy iqtisodiy, ayrim xollarda esa millatlarning e'tiqodiy dunyoqarashlari xaqida ma'lumot baeradi. "Numizmatika" so'zi grekcha "nomisma" - ya'ni tanga pul yoki chaqa pul degan ma'noni anglatadi. Tangashunoslik oltin, kumush va misdan ishlangan metall pullarni o'rganish xaqidagi fandir. Ushbu soxaga bundan tashqari yana **qog'oz pullarni o'rganish (bonistika) va orden, medal xamda shu xildagi esdalik tang'alarni** (znachoklar) **florestika**) o'rganish xam kiradi.

By fan arxeologiya bilan aloqador fanlar jumlasidandir. Numizmatika fani arxeologiyaga yordam beradi.

Tangashunoslik bilan qiziquvchilar doirasi birdaniga kengaygan emas, tanga chaqa pullarni to'plash ilmiy numizmatika tomon dastlabki qadam bo'ldi. Kolleksiya to'plash mazkur fanning rivojlanishiga katta turtki bo'ldi.

Bundan bir necha yil muqaddam insonlar tanga va chaqa pullar bilan qiziqqanlar. Unga biron narsa sotib olish nuqtai nazaridan emas, balki o'sha tangalarga qarab o'tmish davrni, bu pullarning qachon zarb qilinganligini bilishga xarakat qilish nuqtai nazaridan qiziqqanlar.

Kolleksionerlar turli zamon va davrlardagi tanga, chaqa pullarni yig'ib ularni kataloglarini (ro'yxatlari) tuzganlar va xar qaysisini aloxida tarzda ta'rifini yozganlar. Ularning ko'pchiligi qadimgi tillarni bilganliklaridan tanga chaqalardagi xatlarni o'qishga xarakat qilganlar. Ayrim kolleksionerlar to'plagan tangalarini bir joyga to'plab umumiy kolleksiya tashkil etganlar.

G'arbiy Evropa xukmdorlari san'at axli tangalarni boylik sifatida to'plashlari natijasida u erdagi davlat xazinalarida turli xil mamlakatlarning tangalari yig'ilib bordi.

Tangalarni yig'ish 14 asrlardan boshlab asta-sekin odat tusiga kirdi. Qirollar va imperatorlar qimmatbaxo tangalarni davlat xazinasidan ajratib olib maxsus **myuntskabinetlar** (tangalarni saqlovchi xonalar) tashkil etganlar, xamda ularni o'rganish va ularga tartib berish uchun olimlarni jalb etganlar. Xozirgi kunda Angliya, Frantsiya, Sankt-Peterburg, Vena, Berlin kabi mamlakat shaxarlarida jaxondagi yirik yig'ma koolektsiyalar mavjud.

Dastlabki tangashunoslikning izlanishlari natijasida ilk bor 14 asrda Andreo Ful'vionning yunon va rim tangalari ifodalangan "**Taniqli kishilar tasviri**" nomli kitobi nashr etildi. Ushbu kitob mashxur xukmdorlarning tasviri va ularning xayoti xaqida qisqacha ma'lumot berganligi bilan mazkur tadqiqot qiziqish uyg'otdi. Keyinchalik 1553 yili Gil'oma Rud "**Dunyo yaratilgandan buyon yashagan taniqli kishilarning tangalardagi xayoti va faoliyati xaqida qisqacha ma'lumot**" nomli kitobini o'quvchilarga taqdim etdi. Bu adabiyotlar 16 asrda juda katta nufuzga ega bo'lgan. Tangashunoslik ilmi kashshoflarini 14-16 asrlarda tangalardagi xukmdorlar qiyofasi va tarjimai xoli qiziqtirgan bo'lsa, 18 asrda bu fanni ilmiy nuqtai nazardan rivojlantirish katta axamiyat kasb etdi. Avstraliyalik ruxoniy Iosif-Ilariy ekkel (1738-98) sakkiz jilddan iborat "**Qadimgi tangalar ilmi**" nomli kitobida 70 mingdan ziyod tangalarga tartib berdi. Aniqlay olmagan tangalar xaqida xech qanday faraz qilmagan, ularni noma'lumlar qatoriga qo'shib qo'ygan, ko'p mamlakatlarni tanga turlarini aniqlay olmagan.

18 asrda sharqiy numizmatikada bir necha ming tanga pul bo'lgan, ammo ularni shu vaqtga qadar tadqiq qiluvchi bo'lmagan. Rossiya FA akademigi Xristian Martin Fren sharqiy numizmatikaga asos solgan kishidir. U Qozonda yashab Oltin O'rda xonlari tomonidan zarb qilingan tangalarni o'rganish uchun juda boy manbaga ega bo'lgan. Fren nemis bo'lganligi uchun tez orada Germaniyaga chaqirishgan, yo'l-yo'lakay Peterburgda to'xtagan, u erda fanlar akademiyasida to'plangan tangalarni ko'rgach, tashlab keta olmagan, butunlay Rossiyada qolib butun umrini sharq tanga pullarini o'rganishga bag'ishlagan.

Pyotr 1 tomonidan Peterburgda tashkil etilgan muzey kunskamerada boshqa eksponatlar bilan birga tanga pul va medallardan xam katta kolleksiya to'plagan. Kunskamerada doim o'z kolleksiyasini to'lg'azib turgan, to'plangan tanga pullarni tartibga solgan. Undagi qimmatbaxo pullar kolleksiyasi xozirgi vaqtda Davlat ermitajida joylashtirilgan, bu kolleksiya dunyodagi eng katta kolleksiyalardan biri xisoblanadi, xisobida 300 mingta tanga pul bor.

Bundan tashqari O'rta Osiyo numizmatikasi tadqiqotchilari orasida M.E.Masson, V.A.Mishkin, E.A.Davidovichlar salmoqli o'rin egallaydilar. Ular qadimgi O'rta Osiyo tanga pullarini aniqlab turlarga ajratdilar va zarb qilish ishidagi rivojlanishning asosiy bosqichini belgiladilar.

Qadimshunos odimlar er kurrasidagi dastlabki savdo muomalasi ibtidoiy jamoa tuzumining tosh asridan boshlanganligini isbotlaydilar. Ularning ta'kidlashlaricha inson o'z mexnatining maxsulotlarini ayirboshlash natijasida savdo-sotiqning ilk va sodda to'rini vujudga keltirdi. Tanqis ashyolarni pul o'rnida ayirbosh qila boshladi. Bunday tovar pul muomalalari mintaqalarda turli

ko`rinishda amalga oshirilgan. mas,; Osiyo va Afrikada kauri nomli chig'anoqlar pul vazifasini o'tganligi ma'lum.

Ular ayrim elatlarda qadimdan, ya'ni ibtidoiy jamoa tuzumidan milodiy XX asrgacha savdo vositasi bo'lib kelgan. Mas,; bu chig'anoqlar kadimiy Xitoy, YAponiya, Xindiston shaxarlarida ancha vaqtgacha muomalada qadrlangan. 6-7 asrlarda Germaniyada, 9- asrda SHvetsiyada, 16-asrda Riga shaxrida ishlatilganligi, Gvineyada xam kauri tasviri tushirilgan pullar mavjud bo'lganligi aniqlangan.

Bundan tashqari insonlar orasida jonliq qoramol yoki xarsanglar keyinchalik itlarning tishi, cho'chka go'shti, ma'dan parchasi singari narsalar xam savdo vositasi sifatida qo'llanilgan. Odamzot o'zi uchun qulay pul shaklini ixtiro etguniga qadar mazkur "pul"larni tabiatdan olib savdo vositasi sifatida ishlatib turgan. Vaqti kelib inson ma'dandan ishlangan pul-parchaning engilligini va o'z yonida olib yurishga qulayligini xisobga olib sof ma'danli quymalarni ayirbosh qilishga o'tadi. Bunday pul birligi qadimgi Ikki daryo oralig'i va Misrda paydo bo'lib, shu davrdan e'tiboran inson xayotiga "**tanga**" xolatida kirib keldi.

Ammo bu quymalarni insonlar qalbakilashtira boshlaydilar. Qattiq jazo choralariga qaramay bunday xol davom etavergani sababli, xukmdorlar o'z quymalarini muxrlashga, ya'ni ularda biror-tasvirni yoki tug'rolar-gerblarni ifodalashga odatlandilarki, bu bilan quymalar xaqiqiyliги davlat tomonidan kafolatlanadigan bo'ldi.

Qadimiy tarixchilar Gerodot va Ksenofont asarlaridan ma'lumki, ilk tangalar oltin va kumushdan bo'lib, Kichik Osiyodagi Midiyaliklar tomonidan miloddan avvalgi 7-asrda zarb etilgan. Ammo YUnonistondagi eгина shaxrida, Xitoy va Xindistonda maxsus tangalar zarb etish ixtiro qilindi. Ularning ko`rinishi juda sodda bo'lib, dastlab ayrim chizgilar bilan bezatilgan, so`ngra turli jonzotlarni (toshbaqa, ukki, dengiz mushugi, baliq va xokazolarni) tasvirlashga o'tilgan. Bunda aks ettirilgan jonzot, uning shaxar tug'rosi yoki nomi bilan xamoxangligidan kelib chiqib ish tutilgan. Keyinchalik iloxlar va bazilevelar tasviri ifodalangan tangalarni "**moneta**" deb nomlay boshlaganlar. Qadimgi Rim davlatida YUnona deb nomlangan ilox bo'lib, "**moneta**" uning xislatlaridan biri miloddan avvalgi 45-yillarda Tita Kariziy tomonidan nozik bir ayol tasviri tushirilgan tanga zarb etildi. Tasvir ortida "**moneta**" degan lotincha so`z zarblangan bo'lib "**bashoratchi**" degan ma`noni anglatar edi. SHu davrdan boshlab tangalar moneta deb yuritiladigan bo'ldi. Evropaning G'arb bilan sharqqa kirib kelgan bu so`z rusiyzabon insonlaro tilida keng qo'llanila boshlandi.

Xozirgi kunda jaxon bozorida turli xil tanga va pul birliklarining nomlarini uchratish mumkin. Qadimda **Tetradraxma, draxma, gemidraxma, obol, dinor, dirxam, lira** va xokazo nomli tangalar mavjud bo'lgan. Bu nomlarning kelib chiqishi xam bir-biri bilan uzviy bog'liqdir. Mas,; YUnon draxmalaridan sharqiy dirxam, rim dinariylaridan dinor va boshqa shu kabi pul nomlari xosil bo'lganligi xammaga ma'lum.

Qadimgi tangalar ikki xil: 1) quyma. 2) zarblangan uslubda tayyorlangan, quyma tangalar maxsus shakl va tasvir o'yilgan qolip idishlarga ma'dan quyib tayyorlangan. Ikkinchisi esa temir yoki bronzadan ishlangan **muxr - shtempelda** (tanganing o`ngi va tersi naqsh etilgan maxsus

asbobda) tangalar ifodasi tayyorlanib, kerakli metall quymasi ustiga zarblangan. Birinchi uslubda tanga satxidagi tasvir noaniq bo'lganligidan tezda o'chib ketishi sababli miloddan avvalgi 7-asrga kelib zarblangan tangalar keng miqyosda qo'llaniladigan bo'ldi va shundan buyon tangalar faqat zarblangan xolda muomalaga chiqarib kelinmoqda.

«Epigrafika» sizi grekcha siz bo'lib, «epigraf»-bitik ma'nosini bildiradi va epigrafika fan sifatida tarixga oid fanlarning bir shoxobchasi bo'lib, u qattiq materiallar, masalan, tosh, metall, sopol, shuningdek me'moriy yodgorliklarning u yoki bu qismiga yozilgan qadimiy va irta asrlar bitiklarini jamlash, ularni tadqiq qilish, izoshlash va nashr etish bilan shug'ullanadi. Bu fanning ob'ekti shu bitiklarning o'zidir.

Epigrafika fan sifatida Evropada Uyg'onish davrida vujudga kelgan. Bu esa antik davr tarixi, madaniyati, shuningdek SHarq mamlakatlari tarixi va Bibliyaga bilgan umumiy qiziqishning ortishi bilan bog'liq edi. epigrafikaning dastlabki bosqichlarida u Italiyadan, Gretsiyadan, SHimoliy Afrika mamlakatlaridan va Palastindan topilgan, ya'ni lotin, grek, qadimgi yashudiy va finikiy tillarida yozilgan bitiklarnigina o'rgangan. XVIII-XIX asrlar davomida bu fan o'zining metodikasini ishlab chiqdi. Bunga binoan epigrafika fani bitiklarning qalbaki emasligini aniqlash, undugi yozuvning xarakteriga qarab ularning bitilish sanasini topish, ulardagi ramziy belgilarning ma'nolarini o'rganish, qisqartmalarning qanday siz ekanligini aniqlash kabi vazifalarni ham bajara boshladi. epigrafika fanining bu metodikasi yozuvning paleografik xususiyatlariga qarab, bitilmalarni yozilish sanasini aniqlash, bitikdagi matnning ichib yoki yiqolib ketgan qismlarini qayta tiklash imkonini yaratgan.

Misr ierogliflarining kashf etilishi, shuningdek Mesopatamiyadagi mixxatlar, Qadimgi eron, O'rta Osiyo, Uzoq SHarqdagi, Markaziy Amerikadagi qadimiy yozuvlarning o'rganilishi epigrafika fanining ob'ektini yanada kengayto'rgan. Misrdagi piramidalar devorlaridagi, ibodatxonalar, maqbaralar, qabrlar ustiga yozilgan monumental bitiklarning o'rganilishi epigrafika faning metodikasini yanada tildo'rgan va uni boyitgan.

Epigrafika fani tiplagan materiallar va ma'lumotlarning ahamiyati tarix fani uchun juda ulkandir. epigrafik yodgorliklarda mavjud bilgan ma'lumotlardan tashqarii shu bitiklarda uchraydigan shuquqiy, ijtimoiy va maishiy xarakterga ega bilgan faktlar u yoki bu xalqning tarixida bo'lib itgan ijtimoiy shodisalarni o'rganish uchun bitmas-tuganmas manba bo'lib xizmat qiladi. Bu faktlar ayniqsa adabiy-badiiy yodgorliklar kam yaratilgan davrlar uchun aloshida ahamiyat kasb etadi. epigrafik ma'lumotlar biz uchun shunisi bilan ham qimmatliki, bu ma'lumotlar bizgacha shech bir izgarishsiz etib kelgan.

Epigrafik matnlar mazmuniga kira quyidagi tarlarga bilinadi:

1. Rasmiy bitiklar. Bularga ayrim yuridik mazmunga ega bilgan matnlar, davlat ahamiyatiga molik turli xil farmonlar, qarorlar, u yoki bu voqeaga bag'ishlab yoki biror buyuk shaxs sharafiga yozilgan faxriy bitiklar, davlat arboblarning ismi shariflari va boshqalar kiradi.

2. Ibodat bilan bog'liq bilgan diniy mazmundagi bitiklar. Bunga turli xudolar sharafiga bitilgan rasmiy va qutlov matnlari, ibodatxonalar qurilishi ishlaridagi faoliyatlarni abadiylashtirish maqsadida yozilgan bitiklar, ayrim podshoshlar sharafiga yoki biror shasharni qurib bitkazilishiga atab bitilgan bitiklar, ibodatga oid tavsiyalar va taqvimlar va boshqalar kiradi.

3. SHaxsiy bitiklar. Bunga ayrim shaxslar tomonidan yozib qoldirilgan qutlov bitiklari, qabrtoshlardagi bitiklar, imoratlar peshtoqidagi, idish-tovoqlarning xoshiyasidagi ayrim yozuvlar va shakozolar kiradi.

SHozirgi kunda epigrafika faniga quyidagi xalqlarning bitiklari ma'lum:

1. Grek va lotin bitiklari. Bu bitiklar avvalgi eraning XI-VIII asrlariga mansubdir. Ular asosan Gretsiya, Italiya va ularga qishni davlatlar shududidan topilgan.

2. Finikiy va qadimgi yashudiy bitiklari. Finikiy bitiklari XVIII asrdan boshlab epigrafikaning predmeti shisoblanadi. Qadimgi yashudiy bitiklari esa, ularning diniy mazmundagilari butun irta asrlar davomida iqilib kelgan, lekin ularni ilmiy jihatdan o'rganish Uyg'onish davridan boshlangan. Finikiy bitiklari Livandan, Suriyadan, Kiprdan, Italiya, Frantsiya, Ispaniya va SHimoliy Afrikadan topilgan. eng qadimgi yashudiy yodgorliklaridan biri moavit shoshi Meshinining bitigidir. U eramizdan avvalgi IX asrda bitilgan.

3. Qadimgi Misr bitiklari. Turli mazmundagi juda kip Misr bitiklari topilgan. Ularning eng qadimgisi eramizdan avvalgi III ming yillik bilan IV ming yillik irtalariga tig'ri keladi. eng singgisi esa, eramizning 494 yiliga mansubdir.

4. Janubiy arab yoki Saba bitiklari. SHimoliy-g'arbiy va Janubiy-g'arbiy Arabistondagi bitiklarning eng qadimgisi miloddan avvalgi 1000 yillikka borib taqaladi. Singgisi esa eramizning VI asrida yaratilgan.

5. SHimoliy arab bitiklari. Bular ichida arab tilida bitilgan bitik eramizning 328 yilida yozilgan. Lekin u arab yozuvida emas, balki nabatiy yozuvidadir.

6. Ikki daryo oralig'i va Old Osiyo shududi bitiklari. Bu bitiklar eramizdan avvalgi III ming yillikda yozilgan va ular Akkad, Ugarit va qadimiy fors tillarida bitilgan.

7. Qadimgi eron bitiklari. Bu bitiklar eramizdan avvalgi VI asrda Ashmoniylar dinastiyasining vujudga kelishi bilan bog'liqdir.

8. Slavyan bitiklari. /arbiy slavyan ilkalarida lotin yozuvida bitilgan va sharqiy slavyan ilkalarida grek yozuvida yozilgan bitiklar ular xristian dinini qabul qilishgan g'paytdan boshlab mavjud. Qadimgi rus bitiklarining eng qadimiysi Kiev Rusida va boshqa knyazliklarda X asrlar atrofida yaratilgan.

9. Gruzin bitiklari. eng qadimgi gruzin bitigi eramizning V asriga mansubdir.

10. Arman bitiklari. eng birinchi arman bitigi Tekor ibodatxonasiga V asr oxirida bitilgan.

11. SHind bitiklari. SHind-Gang pasttekisligidagi eng qadimiy bitiklar mushr va tumorlarga ierogliflarda yozilgn bitiklardir. Ular eramizdan avvalgi III-II ming yilliklarda bitilgan. SHozirgi kunda ularning iqish va tashlil qilish biyicha ish davom etayotir.

Eramizning dastlabki asrlarida sankskritda yozilgan bitiklar paydo bila boshlagan. Janubiy SHindistonda esa tamil', telegu, kannara tillarida bitilgan yodgorliklar saqlanib qolgan. SHindiston shududidagi islomiy bitiklar fors tilida yozilgan.

12. Qadimgi Xitoy bitiklari. Xitoy tilida bitilgan eng qadimgi Xitoy bitigi eramizdan avvalgi XIV asrga mansubdir. Ular XIX asr oxirlarida topilgan. Bu bitiklar shayvonlarning suyagiga va toshbaqalarning kosasiga yozilgan. Keyingi bitiklar eramizdane avvalgi XII-VII asrlarga mansub bo'lib, ular bronza idishlarga bitilgan.

13. Janubiy-SHarqiy Osiyo ilkalari bitiklari. eng qadimgi bitik SHimoliy V'etnamdan topilgan va u eramizdan avvalgi I asrga tegishli. Bu bitiklar xitoy tilida yozilgan. eramizning II-III asridan boshlab, juda kip bitiklar saqlanib qolgan va ular sanskritda bitilgan. Bular kipincha shind bitiklariga ixshab ketadi.

14. Markaziy Amerika xalqlari bitiklari. eng kip epigrafik yodgorliklar shozirgi Gvatemala, Meksika, Gonduras shududlarida yashagan maya, sapotek, mishtek, ol'mek, tol'tek va boshqa xalqlar tomonidan yaratilgan yodgorliklardir. Ularning eng birinchisi miloddan avvalgi IV asrga mansub bilsa, oxirgisi esa ispanlarning bostirib kelishi davriga ya'ni XVI asrga tegishlidir.

Mavzuga oid tayanch iboralar.

1. Numizmatika.	8. Epigrafika.
2. Bonistika.	9. Bitik.
3. Florestika.	10. Epigrafika metodi.
4. Estalik tamg'alar.	11. Misr ieroglifi.
5. Myuntskabinetlar.	12. Rasmiy bitiklar.
6. Qadimshunoslik.	13. Diniy bitiklar.
7. Tug'ro.	14. SHaxsiy bitiklar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. –T., 2008.
2. Karimov I. A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q. "Muloqot" 11. 5-son. 1998y.
3. Karimov.I. A. O`zbekiston XXI asr bo`sag`asida: xavfsizlikka taxdid.barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T.1997.
4. Aminjonova I E. Qadimiy yodgorliklar qissasi. T. 1968.
5. Gusarova.T.P. Vvedenie v spetsial'nie istoricheskie ditsiplini. M. 1990.
6. Kobrin R B. Vspomogatel'nie istoricheskie distsiplini. M. 1984.
7. Ayupova.F. Qadimiy tangalar. Moziydan sadolar.2000y.1-2son.

2 - Mavzu: Antik davr tangalari.

Reja.

1. Antik davlatlarda pul zarb qilishni yo`lga qo`yilishi.
2. Antik davr tangalarining numizmatika fani oldidagi ahamiyati.
3. Dastlabki tangalarni muomalada bo`lishi.
4. O`rta Osiyoda tangalar zarb etishning boshlanishi.
5. Grek dirxamlarini muomalada bo`lishi.
6. Xorazmda zarb qilingan tangalar.

Insoniyat tarixiy taraqqiyoti ulkan, poyonsiz yo`llarni bosib o`tdi, taraqqiyotni evolyutsion yo`li, insoniyatni tsivilizatsiya sari etakladi. Antik taraqqiyotni boshlanishi san`at va madaniyatning xamma soxalariga ta`sir ko`rsatib, o`zining rivojlanish yo`lida yuqoriga etgan bo`lsa, bu davrda tarix fanining aloxida bo`limi xisoblangan numizmatika soxasida xam diqqatga loyiq ishlar qilingan. Metalldan ishlangan pul tanga chaqalarning paydo bo`lishi insoniyat tarixidagi muxim voqealardan biridir. Ma`lumki jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning g`oyat yuksak darajasiga erishgandagina tanga chaqalar kashf etilishi mumkin. Odamlar endi pul tariqasida chorva mollarini ishlatmay qo`ysalarda, buyumlar narxini ilgarigi odatga kirib qolgan chorva mol narxiga chaqqanlar. Metall pullar qirqib tortila boshlaganidan keyin, ularni og`irligini ko`rsatib beruvchi belgi sola boshlaganlar. Belgi solingan pulni paydo bo`lishi xaqida shunday afsonalar saqlangan. Rimliklarni ko`pdan-ko`p xudolari orasida, ixtirolarni boshqaradigan xudolar xam bor ekan. Uning ikkita yuzi bo`lib, oti **YAnus** ekan. Dastlab tanga pulni o`sha YAnus ixtiro qilgan emish. SHuning uchun eski rim va ital`yan pullarining bir tomonida ikki yuzli YAnus surati, ikkinchi tomonida YAnus tushib kelgan kema surati zarb qilingan.

Tanga pullarning dastlab qaerda paydo bo`lganligini aniq aytilish qiyin. Ammo tanga pulning nomi "**Moneta**" ellinlarda tug`ilgan.

Qadimgi Rimliklar xudolarni xammasi er va osmon podshosi YUpter va uning xotini YUnon Monetaga bo`ysunadi deb bilganlar.

"**Moneta**"-murabbiya degani bo`ladi. Rimliklar ma`buda Monetani benixoya xurmat qilganlar va unga atab Rimning eng baland joyiga ibodatxona solganlar. Ular urushlarda g`olib bo`lganlaridan keyin o`z ma`budalariga atab katta qurbonliklar qilishgan, xatto pullarini YUnon Moneta ibodatxonasida zarb qilishga qaror qilganlar. Ana shundan buyon tanga pullar moneta deb ataladigan bo`ldi.

Dastlab qilingan dunyoda tanga pullar faqat sof oltin va kumushdan zarb qilingan. Ammo bu metallar sof xolida juda mo`rt bo`lganligidan, undan zarb qilingan pullar tez eyilib siyqalanib ketgan. SHuidan keyin pullarni qotishmadan zarb qiladigan bo`lganlar, Oltin yoki kumushga boshqa metallar. mas,; mis yoki qalay qorishtirganlar.

SHar bir mamlakatning xukmdori boshqalarnikidan farq qiladigan tanga pullar zarb qilib chiqarishga uringanlar.

Numizmatika fanining asosiy tushunchalaridan biri bo'lgan tanga pul xillari ana shu tariqa paydo bo'lgan. Tanga pullarni odatda betini o'rab turgan doirasi bo'ladi, bu doirada yozuv yoki surat bo'ladi. Numizmatlar yozuvni tanga pulning **Legendasi** (tangada uchraydigan barcha yozuvlar, qisqartirilgan so'zlar, aloxida xarflarning atamasi) deb ataydi. Suratlarga kelsak odatda podsholar, xudolar surati zarb qilinadi va bu suratlar davlatning yoki podshoxning muxrini aks ettiradi.

Qadimgi Gretsiyada tanga pullarga ko'proq xudolar, ma'budalar va muqaddas xayvonlarning suratlarini zarb qilganlar. Mas.,: Afina shaxrining tanga pullarida ma'buda Afina surati, Olimpia tangalarida Zevs surati zarb qilingan.

Greklar ulkan jaxon imperiyasiga asos solishi natijasida O'rta Osiyo xam uning tarkibiga kiritildi. Natijada umumiy oldi-sotdi savdosida pul joriy etildi. er. av. 293-280 yillar mobaynida Baqtriya davlatining sharqiy viloyatlari noibi Salavkaning o'g'li Antiox birinchi marta pul chiqarishga asos soldi. Grek madaniyatining yirik vakillari bo'lmish Salavkiylar tanga pullarini grek namunasi bo'yicha zarb etdilar. Xususan grek tilidagi yozuvlar va podshoxning aksi tushirilgan tangalar chiqara boshladilar. Bu chiqarilgan pullarning nomlari xam turlicha edi.

Jumladan, tilla, oltindan qilingan pullar stater, kumush-pullar-tetradraxma, draxma, yarim draxma deb atalgan. Xatto pullarni og'irligi grek o'lchov birligi bo'yicha, ya'ni tetradraxmalar 16 gramm, draxmalar 4gr. ni tashkil etgan. Kundalik savdoda foydalanish uchun mo'ljallangan mis tangalar xam chiqarilgan. Grek-Baqtriya podsholigi pullari ko'pchilik xollarda Salavka an'analarini davom ettirgan. Tanganing yuza tomonida podshoni rasmi, orqa tomonida esa grek xudolaridan (Appolon, Artemida, Afina, Gerakl, Zevs, Poseydon va boshqalar) birining rasmi ifodalangan. Ammo maxalliy ta'sir xam pul zarb qilish ishlarida sezilarli bo'lgan. Jumladan grek xudolarining ba'zi bir xususiyatlari SHarq xudolarining ba'zi jixatlariga o'xshash xolda aks ettirilgan.

Grek-Baqtriya tangalari **medal** (**medal tanga** - bironta ulug' zot, sharaflil sana, qimmatlilik yoki qaxat, ochlik yillari munosabati bilan zarb etilgan tanga. **Medal'er** – medal' yoki tanga quyish yoki zarb etish) yasash san'atining go'zal namunalari xisoblanadi. Kichkina yumaloq doiraga tushirilgan podsholarning rasmi bizning davrimizgacha etib kelgan o'sha xukmdorlarning yakkayu-yagona asl rasmi xisoblanadi. Bu rasmlar tarixiy shaxslarning qo'lyozma manbalarida ifoda etilmagan kiyofalari va xis-xayajonlarini aks ettiradi.

O'rta Osiyoda zarb etilgan Salavka tangalari juda oz miqdorda topilgan bo'lsa, Grek-Baqtriya tangalari esa aksincha ana shu umumiy miqdorning ko'p qismini tashkil etadi. Grek-Baqtriya kumush tangalari xazinasi (100 donaga yaqin) Qashqadaryo vodiysining Kitob shaxri atrofidan topilan.

O'zbekiston territoriyasida XIX asr oxiri XX asr boshlarida kolleksionerlardan sotib olingan Axmoniylarning qator **dirik**-(oltin tangalari) va **sikllarini**-(kumush tangalari) sotib olinishi Axmoniylar davriga mansub tilla va kumush pullarni So'g'd va Baqtriyaga kirib kelganligidan dalolat beradi.

Gerodotni yozib qoldirgan ma'lumotlarga ko'ra So'g'd, Xrazm, Baqtriya Axmoniylarga **talant - ya'ni pul** birligida o'lpon to'laganlar.

Metallardan ishlangan pul tanga chaqalarning paydo bo'lishi insoniyat tarixidagi muxim voqealardan biridir. Ma'lumki, jamiyat iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishkining yuksak darajaga erishgandagina tanga chaqalar kashf etilishi mumkin. Dastlabki tanga chaqalar miloddan avvalgi VII asrda Kichik Osiyoda paydo bo'ldi.

Tanga zarb etish O'rta dengiz bo'yi mamlakatlariga tez tarqaldi. Miloddan avvalgi VI asrda esa eron va O'rta Osiyo kattagina qismini o'z ichiga olgan Axmoniylar imperiyasi tarkibiga kirib bordi. YUnon shaxarlari tanga zarb etish tarixida muayyan o'rin-tutadi. O'rta Osiyo va YAqin SHarq noyob qazilma boyliklarini qo'lga kiritgach, Iskandar Zulqarnaynning odamlari o'z yurtlarida tanga zarb ettirdilar va ularni butun O'rta dengiz mamlakatlariga muomalaga kiritganlar.

Miloddan avvalgi IV asrda Aleksandr Makedonskiy Axmoniylarni barbod etib, uning vafotidan keyin tasarrufidagi erlarning sharqiy qismi Salavkaga tegdi. Axmoiylar va Makedonkiy tangalarining O'rta Osiyoga faqat noyob nusxalari etib kelgan edi. Salavkaning o'g'li Antiox davridan boshlab O'rta Osiyoga kumush tangalargina emas, balki mis chaqalarning xam keng ko'lamda kirib kelishi kuzatiladi. Miloddan avvalgi III asrda O'rta Osiyoda pul muomalasi boshlanadi.

Miloddan avvalgi III asrning oxirlarida O'rta Osiyoning o'z tangalari paydo bo'ldi. Ular Antioxning kumush tangalariga o'xshatib zarb etiladi. Tanganing old tomonidan chambarga olingan podshox byusti, orqa tomonida yuganlangan shoxli ot boshi va xukmdor nomi bitilgan ("**Podshox Antiox**") degan yozuv ko'zga tashlanadi. Bundan tashqari **monogramma** (grek tilida mono-bir; gramma-xarf yozuv. Bu erda: tangada monogramma-tangani zarb qilgan usta xamda xukmdor ismi shariflarining jimjimador bosh xarfi) xam bor.

Antiox asl tangalaridan uning farqi shu ediki. O'rta Osiyo tangalaridagi tasvirlarning sifati pastroq edi. YOzuvlar buzib berilgan. Ular Samarqandda zarb etilgan.

Mil.av. III asr o'rtalarida Salavkiylar xokimligini sharqiy xududlarida Grek-Baqtriya podsholigi yuzaga keldi. Grek-Baqtriya tangalari yuqori badiiy did bilan ishlangan bo'lib, xar bir tangada doira ichiga podshoxning tasviri uning ichki moxiyatini ochib beradigan tarzda zargarona san'at bilan bajarilgan. Grek-Baqtriya tangalari mamlakatimiani janubiy sarxadlari Surxondaryo viloyatida ko'p uchraydi. Buxoro voxasida Grek-Baqtriyaning yirik kumush tangalarining 60 nusxadan iborat butun boshli xazinasi topilgan. By xukmdorlar ko'proq asosan kumushdan, istisno xollarda xatto mis, nikel' qotishmasidan zarb eganlar. Grek-Baqtriya tangalarining mashxurligi shunga olib keldiki. O'rta Osiyoning ko'pgina xududlarida janubiy Amularyo bo'ylarida. Buxoro va Xorazm voxalarida o'sha tangalarga o'xshatib tangalar chiqarildi.

Milodning 1-III asrlarida O'zbekistonning janubi, Afg'oniston xamda SHimoliy-G'arbiy Xindistonni o'z ichiga olgan jaxonshumul mamlakat bo'lmish Kushon imperiyasi tarkibiga kirgan. Zarb etilgan ilk kushon tangalarida grek-baqtriya ta'siri yaqqol sezilgan, biroq keyinroq kushonning

o`zita xos aloxida tangalari paydo bo`ldi. By davrdagi tangalarda xatto Budda tasvirini xam ko`rish mumkin. kushon tangalari Kama buylarida xam uchraydi.

Xorazmdan topilgan tangalarda lotin alfavitidagi " S " xarfiga uxshash siyovushlar tang'asining borligi, bu sulola siyovushlar avlodidan bo`lgan bo`lishi mumkinligini ko`rsatadi. Mana shunday taxlitdagi kushon tangalari tarqaladi, maxalliy xar qanday tangalarni zarb qilish deyarli to`xtatiladi.

Eramizning boshlarida tashkil topgan kushonlar podsholigi yangi era boshlarida dunyo axamiyatiga ega bo`lgan imperiyaga aylanishi natijasida kushon tangalarida xam grek alifbosidan foydalanish davom etdi. Keyinchalik grek alifbosida Baqtriya tilidagi so`zlar yozila boshlandi. Grek xudolarining tasviri asta-sekin maxalliy, shu jumladan zoroastriya xudolarining tasviri bilan almashtirildi.

Anaxita (tabiatning xosildorlik va jonlantiruvchi xuosi), **Farro** (boylik va podsho xukumati ramzi), **Mitra** (quyosh iloxiyati) shular jumlasidandir. Agar O`rta Osiyoda kushonlar va xatto ilk kushonlar davrida xam kumush tanga zarb qilingan bo`lsa, kushon podshosi Vima Kadfiz isloxot o`tkazib, oltin tanga zarb qilishga asos soddi. SHu davrda ko`plab oltin dinorlar va boshqa tangalar chiqarildi. Mazkur tangalar xalqaro savdoda muxim o`rin egallagan rim oltinlariga yaqin turar edi. SHu narsa diqqatga sazovorki, kushonlar davrida turli qiymatga ega bo`lgan mis tangalar xam ko`plab zarb qilingan. Faqat Surxondaryo viloyatining kichik qishloqlarida kushonlarning yuzlab mis tangalari topilganligi fikrimizning dalilidir. O`rta Osiyoda bunday xol ilgari bo`lmagan. By kundalik mayda savdoning xalk orasida qanchalik rivojlanganligidan dalolat beradi.

Kushon tangalarini aksariyati oltindan zarb qilingan. Bundan tashqari kushonlar davrida ko`plab mis chaqalar xam chiqarilgan. Mas,; Surxondaryo xududida ular faqat ko`xna shaxarlarning xarobalaridagina emas, balki kichikrok qishloq kasabalarida xam uchraydi.

Binobarin, xatto qishloqlar xam o`sha davrlarda tovar pul munosabatlariga tortilgan. BU davrda Amularyo viloyatlari iqtisodiy taraqqiyotining yuqori yuksak darajaga etdi. Bu borada mazkur viloyatlar O`rta Osiyo miqyosida etakchilik qilganligi extimoldan xoli emas.

Er. av. IV asrning ikkinchi yarmida So`g`d podsholigi Grek-Baqtriya imperiyasidan ajralib chiqdi, ammo Grek-Baqtriya tartibiga taqlid qilgan xolda o`z tangalarini zarb etishda davom etdi. Lekin tez orada mazkur tangalardagi grek yozuvi sug`d yozuvi bilan almashtirildi.

Eramizning boshlarida bir tomonida podsho tasviri, ikkinchi tomonida yoychining rasmi aks ettirilgan So`g`d kumush tangalari paydo bo`la boshladi. Ularning vazni ancha engil bo`lib, og`irligi 0,3 grammni tashkil etardi.

Er.av. III-II asrlarda O`zbekistonning shimoliy xududlari ko`chmanchi kangyuy birlashmasiga tobe edi. O`trok viloyatlar esa o`z xukmdorlariga ega bo`lib, yarim mustaqil edilar. Xorazmga kushon tangalari kirib kelsa xam, ular- podsho tasvirini va otliq askarni aks ettirgan o`z tangalarini zarb qilishda davom etardi.

Eramizning birinchi asrida CHochda (Toshkent viloyati territoriyasida) xam tangalar zarb qilingan. Bu tangalarda toj kiygan podsho, ikkinchi tomonida sug'd yozuvi bo'lgan o'zita xos tamg'a tasvirlangan edi.

Bu davr taraqqiyotida Farg'ona vodiysi iqtisodiy rivojlanish girdobiga tortiladi. Vodiya Xitoy tangalari tez-tez uchraydi, ayrim viloyatlarida esa rim tangalari ko'zga tashlanadi (O'ratepada shunday tangalar xazinasi topilgan). Bularning bari xalqaro savdoning keng miqyosda olib borilganligidan, unga O'zbekistonning ko'pgina viloyatlari tortilganligidan dalolat beradi. Bu esa Farg'ona viloyatining iqtisodiyoti jadal rivojlanganligidan dalolat beradi. O'zbekiston territoriyasida maxalliy tangalar bilan bir qatorda chet ellardan keltirilgan tangalar xam uchraydiki, bu O'zbekiston viloyatlarining xalqaro savdo bilan keng shug'ullanganligini ko'rsatadi.

Jamiyat iqtisodiy va siyosiy rivojlanishining ilgarilanma xarakati er yuzi ayrim mintaqalarida taraqqiyotni yuqori darajaga erishuviga zamin yaratdi. Dastlabki tanga chaqalarning paydo bo'lishi mil. av. VII asrda Kichik Osiyoda paydo bo'ldi. Tangalarni zarb etish O'rta dengiz bo'yi mamlakatlarida tez tarqaldi. Pulni paydo bo'lishi bilan savdo-sotiq rivojlanib uzoq va yaqin mamlakatlar O'rtasida karvonlar muttasil qatnay boshlagan. SHu tariqa pul taraqqiyot uchun xizmat qila boshlagan.

Yirik saltanatlar qaror topishi bilan xar bir mamlakatda ko'proq boylik orttirish ishtiyoqi paydo bo'ldi. Savdo-sotiq ishlarini rivojlanishi karvonlar qatnovi, urush qilmay turib boyliklarni qo'lga kiritish mumkinligini ko'rsatdi. Natijada o'zga yurtidan kelgan savdogarlardan soliq olish odat tusiga kirdi.

YUnon shaxarlari tanga zarb qilish tarixida muayyan o'rin tutadi. Mil.av. III asrdan boshlab bronza o'rniga oltin tangalar zarb qilina boshlagan va uzoq yillar muomalada bo'lgan.

Mil.av.VI asrda eron va O'rta Osiyoning katta qismi Axmoniyar imperiyasi tarkibiga kirgan. SHu davrda Aleksandr Makedonskiy Axmoniyar imperiyasini barbod qilgan. Uning vafotidan so'ng sharqiy erlar Salavkiylarga o'tgan. Axmoniyar va makedonskiy tangalari O'rta Osiyo xududlariga kirib kelgan, biroq bu tangalarning ayrim nusxalari edi.

Salavkaning o'g'li Antiox davridai kumush tangalardan tashqari mis chaqalarni qo'llanilishi kuzatiladi.

Mil.av. III asrda O'rta Osiyoda pul muomalasi boshlandi. SHu asrning oxirlaridan O'rta Osiyoning o'z tangalari paydo bo'ldi. Tangalarning old qismida chambarga olingan podshox byusti, orqa tomonida ot boshi va xukmdor nomi bitilgan tangalar asosan Samarqandda zarb qilingan.

Mil.av. III asr O'rtalarida Salavkiylar xukmronligining sharqiy xududlarida Grek-Baqtriya podsholigi yuzaga keladi. Grek-Baqtriya tangalari yuqori doira ichida podshoxning tasviri uning ichki moxiyatini ochib beradigan tarzda zargarona san'at bilan bajarillgan. Bu davlat tangalari Surxondaryo viloyatida ko'p uchraydi. Buxoro voxasida yirik kumush tangalari 50 nusxadan iborat xazina topilgan.

Grek-Baqtriya xukmdorlari asosan kumushdan ba`zan oltindan va misdan ayrim xollarda mis nikel' qotishmasidan zarb qilingan. Bu tangalarning mashxurligi shunga olib keldiki, O`rta Osiyoning ko`pgina janubiy Amularyo bo`yi viloyatlaridagi xududlarda, Buxoro va Xorazm voxalarida shu tangalarga o`xshatib tangalar chiqarildi.

Yana bir mana shunday qadimgi davlatlardan xisoblangan Parfiya xaqida gapiradigan bo`lsak, mintaqamizning Atrek va Gurgon daryolari yuqori xavzasida joylashgan (Janubiy Turkmaniston, Shimoliy-sharqiy eronning bir qismi) tarixiy makonlardan biri qadimda shunday nom bilan yuritilgan.

Mil.av. VI asrning ikkinchi yarmida Parfiya axmoniyar qo`l ostiga tushadi va saltanatning 16 okrug tarkibiga kiritilgan.

Parfiya tangalarida tasvir etilgan shoxlarning siymolarini xar bir shox surati uchun individual bo`lgan **tiara** (qadimgi SHarq podsholari xamda Rim papalarining bosh kiyimi) shakli orqali farqlasa bo`ladi. Parfiya shoxlarini boshqalardan farqlaydigan belgi bu «ossuariy» tipi deb nom olgan qalin, uzun, to`lqinsimon turuvchi soqolidir.

Mil. av. IV asrning 30-yillari so`ngida yunon Aleksandrga tobe qilinadi. SHu asrning so`nggi o`n yilliklarida Salavkiylar ta`siriga tushib doladi. Bu xolat mil. av.III asr O`rtalariga qadar davom etadi. Taxminan shu davrda parfiyaliklar salavkiylar ta`siridan ozod bo`ladi. Bu xaqda yunon va arman manbalarini guvohlik berishicha, asli kelib chiqishi saklarning day qabilasidan bo`lmish Tajan daryosi buylarida yashovchi Parna urug`i sardori Arshak salavkiylarning Parfiyadagi noibini ag`darib xokimiyatni o`z qo`liga oladi va arshakiylar sulolasiga asos soladi. Salavkiylarga zarba bergandan keyin. Rim bilan to`qnash keladi. mil. av.55-38 yillarda xarbiy yurishlar uyushtiradi. Mil. av. 53 yili Jazira tomonidan shimolidagi Karr shaxri yaqinida ikki tomon O`rtasida to`qnashuv sodir bo`ladi. Xorazmliklarning xarbiy taktikasini qo`llagan arshakiylar rimliklarga zarba bergan. SHundan keyin Suriya, Kichik Osiyo xamda Falastinni xam bo`ysundirgan va poytaxtni Ktesifon shaxriga ko`chiradi. SHuning uchun Merg`iyona uning tarkibidan chiqadi. Arshakiylar davri ijtimoiy siyosiy xayotiga e`tibor bersak, oliy xukmdor arshakiylar xonadonidan bo`lishi shart xisoblangan. Davlat boshqaruvida ikkita kengash: zodagonlar va koxinlardan iborat bo`lgan. YAngi xukmdor shu kengash ishtirokida saylangan marxum vasiyati inobatga olingan. Vafot etgan xukmdorning o`g`li, ukasi taxtga taxtga chiqmasdan sulolani biron bir namoyandasi egallagan. Kengash xatto oliy xukmdorni chetlatishga xam qodir xisoblangan. SHu bilan birga mulklari, mavqei bir xil bo`lmaganini ta`kidlash joiz. Seyiston, Tirkaniya yarim mustaqil mulk sifatida o`z pullarini zarb etganlar. Xar bir satrapiyada turli xo`jaliklar mavjud bo`lib, davlat xazinasiga soliq to`lab turgan. Ishlanadigan erlar bir necha darajaga bo`linib, ulardan olinadigan soliqlar xam turlicha bo`lgan, asosan maxsulot sifatida qisman pul bilan qabul qilingan.

Beshinchi asrning ikkinchi yarmidan boshlab Turkiston siyosiy xayotida eftaliylar xonadoni xukmron o`rin tuta boshlaydi. Bu yillarda zaiflashish yo`liga kirgan kushonlar saltanatining g`arbiy

sarxadlari sosoniylar taxdidi ostida qolgan edi. SHuning uchun bu ikki sulola O`rtasida raqobatlashish tabiiy edi. Beshinchi asrning 30-yillaridan to`qnashuvlar sodir bo`ladi.

Sosoniylar davlatning sharqiy viloyatlarini (Seyistondan margiyonagacha bo`lgan xudud) boshqarganlar. SHu munosabat bilan ular qo`shni o`lka siyosiy, savdo doiralar bilan yaqindan muomalada bo`lgan. Sosoniylarni mazkur xududlarni boshqargan xukmdorlari "**kushon xukmdor**"lari unvoniga ega bo`lgan. Ammo eftaliylar qudrati oshib. Sosoniylarga qarshi kurashga kirishishini anglagan Peruz dastlab ularga qarshi urush ochadi, asirga tushib qoladi. Vizantiya xukmdorlarining yordami bilan ozod qilinadi, keyin yana ikki marta xarbiy yurish uyushtiradi. YAna asir olinib 30 xachir kumush dirxam evaziga ozod qilinadi.

Eron sosoniylarini kumush tangalari Turkistonga ko`plab keltirilgan. Ularni old tomoniga shaxanshox tasviri, orqa tomoniga esa ikki soqchi O`rtasida o`tli mexrob tasvirlangan. Ana shunday dirxamlarga taxlitidan xukmdorlari buxorxudotlar nomida yuritilgan. Amularyo viloyatlari xamda Buxoro voxasida kumush tangalar zarb qilingan. SHu bois Buxoro tangalari-buxorxudot tangalari nomini olgan.

Turkistonga Vizantiya tangalari kirib kelib, CHag`oniyon, Sug`d, CHoch va Farg`onada tanga chiqarishga o`z ta`sirini o`tkazdi. By ta`sir juft tasvirlarning paydo bo`lishida o`z aksini topadi. Sug`d, CHoch va Xo`jand oralig`ida joylashgan Ustrushon tangalari xam diqqatga sazovordir. Ularning ayrimlarida Xindiston bilan aloqalarga shama qiluvchi fil tasviri keltirilgan.

Bundan tashqari maxalliy tanga nusxalari xam bo`lgan. By borada "**Xorazm chavandozi**"tasviri milodning birinchi asridan sakkizinchi asrigacha bo`lgan tangalardan joy olgan. Xorazm xukmdorlari o`z tangalarini zarb etishni yo`lga qo`yganlar. Pul tizimini joriy qilinishi davlatchilikni rivojlanganligidan dalolat beradi.

Mavzuga oid tayanch iboralar.

1. Axmoniyilar imperiyasi.	11. Draxma.
2. Salavka.	12. Dirik.
3. Vima Kadfiz.	13. Stater.
4. Siyovushlar tangasi.	14. Antik.
5. Zardo`shtiylik.	15. Buxorxudot.
6. YAnyc.	16. Buxorxudot tangalari.
7. YUnon Moneta.	17. Xorazm chavandozi.
8. Legenda.	18. Kushon xukmdori.
9. Antiox.	19. Sosoniy.
10. Tetradraxma.	20. Arshakiy.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I. Yuksak ma`naviyat yengilmas kuch. –T., 2008.
2. Karimov I. A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q. "Muloqot" 11. 5-son. 1998y.

3. Karimov.I. A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka taxdid.barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T.1997.
4. Aminjonova I E. Qadimiy yodgorliklar qissasi. T. 1968.
5. Gusarova.T.P. Vvedenie v spetsial'nie istoricheskie ditsiplini. M. 1990.
6. Kobrin R B. Vspomogatel'nie istoricheskie distsiplini. M. 1984.
- Ayupova.F. Qadimiy tangalar. Moziydan sadolar.2000y.1-2son

3 - Mazu: Ilk o`rta asrlar Turon tangalari.

Reja.

1.O`rta Osiyoda iqtisodiy savdo munosabatlarining kengayishi.

2. Tangalar zarb qilinishining yanada kengayishi.

Ilk O`rta asrlarda jaxon taraqqiyoti yanada tarakkiy topdi. chunki jaxonning rivojlangan mintaqalarida, quldorlik tuzumi inqirozga yuz tutib. feodalizm davri boshlandi. Natijada jaxon mamlakatlari bilan keng ko`lamdagi savdo va madaniy aloqalar yanada faollashdi. Xitoy bilan aloqalarning kuchayishi natijasida O`rta Osiyoning ayrim viloyatlarida xitoy namunasidagi tangalar zarb etila boshlandi. Ko`p asrlar mobaynida Xitoyda mis (yoki bronzadan) ishlangan. O`rtasida kvadrat tarzidagi o`yikli tangalar yagona pul xizmatini o`tagan. Ular zarb etilmay balki quyilgan. SHunday xitoy tangalari taxlitidagi (xitoy ierogliflarisiz) O`rtasi o`yiq quyma tangalar Samarqand, So`g`dda. Buxoro voxasida, Farg'onada, Ettisuvda va Amularyo bo`yi viloyatlarida chiqarilgan. Bundan tashqari Turkistonga Vizantiya tangalari xam kirib kelib. CHag'oniyon. So`g`d. CHoch va Farg'onada tanga chiqarishga o`z ta'sirini o`tkazdi. By ta'sir xususan juft tasvirlarning paydo bo`lishida o`z aksini topadi.

So`g`d. CHoch va Xo`jand oralig'ida joylashgan Ustrushon tangalari Xam diqqatga sazovordir. Ularning ayrimlarida chamasi Xindiston bilan aloqalarga shama qiluvchi fil tasviri keltirilgan. Umuman olganda ilk O`rta asrlar tanga nusxalarining nixoyatda xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Garchi O`rta Osiyo VI asrda Sariq dengizdan Qora dengizga qadar cho`zilgan ulkan turk xokonligi tarkibiga kiradi.

Turkiston erlarida amalda xukmronlikni o`nlab O`rta va mayda mulklarning xokimlari amalga oshirib, ulardan deyarli xar biri o`z tangasini chiqarishga intilgan. SHunisi diqqatga sazovorki. Turkistonning deyarli barcha viloyatlari iqtisodiy rivojlanishning shunday darajasiga erishdiki. natijada o`z tangasini chiqarish zarurati tug'ildi. Natijada bu davrga kelib barcha Turkiston viloyatlari numizmatika saxnasiga chikdi.

CHochda tanga zarb etish to`rtinchi asrdan oldinroq ilk O`rta asrlarda nusxalarning nixoyatda xilma-xilligi bilan ajralib turuvchi tanga zarb etadigan bir kancha markazlar tarkib

topdi. Farg'onada ilk bor uz tangasi, chamasi oltinchi asrda paydo bo'lgan. Sakkizinchi asrda esa, bir kancha erlarda chiqarilgan. Ustrushonda tanga zarb etish ettinchi asrda vujudga kelgan. Keshda o'z puli zarb qilina boshlanganligi aniqlangani yo'q.

Naxshabda tanga zarb etish turtinchi asrdan boshlanib, sakkizinchi asrda xam davom etgan.

Bu vaqtga kelib tangalar xamma erda chiqarilgan bo'lsada, Turkistonning barcha viloyatlari iqtisodiy jixatdan bir xil rivojlangan emas. Bu borada Samarqand. So'g'd etakchilik qilgan, zero bu erda mis tangalar juda ko'p chiqarilar edi.

Umuman olganda bu davrda O'rta Osiyo ko'plab kichik va mayda egaliklarga parchalanib ketgan edi. By parchalanish xar bir viloyatning o'z tangasini bo'lishiga olib keldi. Mas,; Naxshabda (Qashqadaryo voxasining qadimgi shaxri) 3-5 asrlarda bir tomonda podsho kallasi. ikkinchi tomonda podshoning sher bilan kurashini aks ettirgan mis tangalar zarb qilingan. Buxoro viloyatida O'rta Osiyoga ko'plab kirib kelgan Sosoniy kumush tangasi ta'siri rol' o'ynagan. Tanganing bir tomonida xukmdorning kallasi, ikkinchi tomonida koxinlar bilan mexrob olovi tasvirlangan. IV-V asrlargacha Sug'dda yoychi tasvirlangan mayda kumush tangalar chiqarilgan. YAqinda qadimiy Samarqand (Afrosiyob) territoriyasida ana shunday tangalar xazinasi topilgan.

Ettinchi asrning ikkinchi choragidan e'tiboran Samarqand pod shoxlari to'rtburchak shaklidagi teshikka ega bo'lgan, So'g'd yozuvi bitilgan mis tangalarni zarb qilganlar. Mazkur tangalarda kichik xokimlar uz unvon va ismlarini.shuningdek tanga zarb etilgan joyni ko'rsatib o'tganlar.Mas.:Panch (Panjikent) yoki Seyiston va xokazo. SHunisi diqqatga sazovorki Samarqand xukmdorlarining zarb qildirgan mis tangalari xozirgi kunda yuzlab.ayrim xollarda katta xazinalar tarzida topilmokda. Bunday tangalar biriichi navbatda ichki mayda savdoga xizmat qilgan. Bu tangalar boshqa viloyatlar Naxshab CHoch, Xorazm, Toxariston va eronda xam topilgan. YUqorida nomlari keltirilgan viloyatlar siyosiy jixatdan bir-biri bilan ajralib ketgan bo'lsa xam ularning O'rtasidagi savdo aloqalari yaxii yo'lga qo'yilganligidan dalolat beradi.

Samarqand xokimlarining chiqargan tangasidan qo'shni Ustrushona (Jizzax va O'ratepada) viloyatida VI-VIII asrlarda zarb qilingan tangalar tubdan farq qilgan. Ularda to'rtburchak shaklidagi teshiklar bo'lmay, balki xukmdorning rasmi va So'g'd yozuvida xukmdorlarning nomi va unvoni xamda tamg'asi ifodalangan.

SHu davrlarda CHochda. ya'ni VI-VII asrlarda bir necha xilda ko'plab tangalar zarb qilingan. Ularda So'g'd yozuvlari, tamg'alari, podshoning boshi yoki rafiqalarining rasmi ifodalanar edi. Tanga pullar xilining ko'pligi CHochda pul savdosini juda xam rivojlanganligini ko'rsatadi.

YAqinda Samarqand muzey kollektsiyasidan V-VI asrlarga oid Farg'onaning tangasini topishga muvaffak bo'lindi. Qadimiy yozuvi bo'lgan bu yodgorlik o'sha davr xalklarining tilini o'rganishimizda yakkayu yagona yodgorlik xisoblanadi. Keyinchalik VII-VIII asrlarda Farg'onada to'rtburchak shaklidagi teshikka ega bo'lgan So'g'd yozuvi tushirilgan tangalar chiqarilgan.

SHu davrlarda zarb qilingan tangalar , O'rta Osiyo xalklarini yuksak madaniyatga ega ekanligini birinchi navbatda tovar pul munosabatlarini gullab-yashnaganligidan dalolat beradi.

Mavzuga doir tayanch iboralar.

1. Bronza.
2. Mis.
3. Ieroglif.
4. CHoch.
5. Ustrushona tangalari.
6. Naxshab.
7. Kolleksiya.
- 8.To'rtburchakli tangalar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. –T., 2008.
2. Karimov I. A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q. "Muloqot" 11. 5-son. 1998y.
3. Karimov.I. A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka taxdid.barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T.1997.
4. Avamat Ziyoy. O'zbek davlatchiligi tarixi. T.2000.
5. Kochnev.B. O'zbekiston pullari.
6. Ayupova.F. Qadimiy tangalar.
7. Numizmatika Uzbekistana. T. 1990.

4 - mavzu: Arab xalifaligi va Somoniylar davri tangalari.

Reja.

1. Xalifalikni dastlabki davrida muomalada bo'lgan tangalar.
2. Arab xalifaligi tomonidan zarb qilingan tangalar.
3. Somoniylar davri tangalari.

Yettinchi asrdan boshlangan arablar istilosi Turkistonni xam o'z domiga tortdi. Bu ijtimoiy xayotning xamma soxalariga ta'sir ko'rsatish bilan bir qatorda tangasozlik soxasida xam muxim bosqich bo'ldi. Arablar xalifaligi barpo qilingan dastlabki yillarda Vizantiya va Somoniylar

davrida zarb qilingan tangalar savdo muomalasida ishlatilgan. SHundan so`ng xalifalik o`sha davr tangalarini chiqarishni davom ettirgan. Lekin tangalardagi Vizantiya imperatori yoki Somoniylar xukmdorining tasviri arab yozuvi bilan zarb qilingan.

Ettinchi asrning so`ngida Abdumalik Umaviy pul isloxoti o`tkazib, musulmon tangasini zarb qilishga asos soldi. SHundan e`tiboran tangalar sof epigrafik, ya`ni ularda faqat yozuvlar joylashtiriladigan bo`ldi. Bu davrda zarb etilgan yangi tangalar xar ikki tomonida xam tasvirlarni yo`qligi bilan oldingi tangalardan ajralib turar edi. Asta-sekin yozuvlar bir tartibda yozila boshlandi. Tanganing old tomoniga "**Lo iloxa illollox**", orqa tomoniga esa "**Muxammad olloxning rasuli**" degan yozuvlar bitilgan. Aylanma yozuvlar ko`proq suralaridan iborat. SHunisi muximki. tanganing old tomonida tanganing nomi, zarbxona nomi xijriy xisob bo`yicha tanganing zarb etilgan yili keltirilgan.

Xalifalikda oltindan. kumushdan. misdan tangalar zarb qilingan ularning nomlanishi metalga bog`liq edi. Oltin tangalar – **dinor**, kumush tangalar – **dirxam**, mis tangalar - **ful's** deb atalgan.

Ilk musulmon tangalari ismsiz bo`lgan. Keyinroq xalifalarning, noiblarning va xokazolarning ismlari paydo bo`ladi. Musulmon tangalardagi yozuvlar ko`fiy usulida yozilganligidan VIII - IX asrlardagi tangalar ko`pincha kufiy tangalar deb yuritilgan. Dinor va dirxamlarni faqat dastlabki vaqtlarda xalifalikkina zarb qilish xukukiga ega bo`lgan. Mis tangani esa vorislar, amirlar tanga chetiga uz nomlarini yozdirib zarb qilishlari mumkin edi. Oltin tanga tashki savdo uchun zarb qilingan edi. Xalifalik savdosida kumush tangalar dirxamlar pul muomalasini asosini tashkil etgan. Ular xalifalik va uning xalqaro savdosini etarli darajada ta`minlaganlar.

Movorounnaxrda arablar istilosidan keyingi dastlabki vaqtlarda umumxalifa tangalari bilan bir qatorda maxalliy eski tangalar xam muomalada bo`lgan va arablar uz noiblarining nomlari bilan arab yozuvida shunday tangalarni zarb qilganlar.

Asta-sekin bu erlarda xam umumxalifalik tangalari dirxam, ful'slar zarb qilina boshlagan. VIII-IX asrlarda Buxoro. Samarqand, SHoshda SHunday tangalar zarb qilingan. Bundan tashqari vaqti - vaqti bilan tangalar zarb qiladigan shaxarlar xam bo`lgan. Mas,; Muaskar ash-shosh(SHosh kal`asi), usha davrdagi Farg`ona poytaxti Axsikent shunday shaxarlardan xisoblanadi.

Movorounnaxr xalifalikdan ajralib chiqqandan keyin Xirot viloyatidan kelib chikkan Toxir ibn Xusayn (821-873) Xuroson noibi etib tayinlanadi va u Toxiriylar sulolasiga asos soladi. U Bag`dod xalifaligiga tobe bo`lib ichki siyosatda mustaqil edi. Toxiriylarga tobe bo`lgan Movorounnaxr noibi birinchisi somoniylardan edi. Toxiriylar taxtdan tushganlaridan keyin Somoniylar mustaqillikka erishganlar.

Toxiriylar tangashunoslik soxasida dastlab dirxam va mis tangalar zarb qilganlar. Abdulla ibn Toxir xukmronligidan boshlab oltin dinorlar zarb qilingan. 15 dan ortiq zarbxonalar bo`lib, vaqti - vaqti bilan tangalar zarb qilingan. Movorounnaxrning Samarqand, Buxoro, SHosh, Madinai ash-SHosh shaxarlarida, keyinchalik Xorazm zarbxonalarida tangalar zarb qilingan.

Umumiy ko`rinishi xusnixat yozuvlarni joylashishi bo`yicha Toxiriylar davlatida zarb qilingan tangalar umumxalifalik tangalaridan farq kilardi.

Birinchi Somoniylar faqat kumush tanga zarb qilish xukukiga ega bo`lganlar. Ular zarb qilgan **mis** tangalar - fel'slar tashki ko`rinishi bo`yicha yumaloqqa yaqin xatlari xunuk bo`lgan.

Somoniylar xukmronligi o`rnatilgandan keyin Ismoil ibn Axmad davrida kumush tangalar ko`plab ishlab chiqariladi. Keyinchalik oltin tangalar paydo bo`la boshlaydi. Oltin tangalarga nisbatan a`lo sifatli kumushdan ko`plab zarb qilingan tangalar mamlakat tashqarisiga xam chiqib ketgan.

Somoniylar tomonidan zarb qilingan tangalardagi yozuvlar xuddi xalifalik davrida zarb qilingan tangalardek edi. Mis yoki kumush tangalarning bir tomonida bir yoki ikki qator axyon-axyonda uch qator yozuvlar uchraydi. Dirxamlarda faqat Somoniylar noibining ismi yozilibgina qolmay, xalifalarni ismlari xam yozilgan.

Somoniylar davrida zarb qilingan mis tangalar tashqi ko`rinishi bilan xam diqqatga sazovordir. Mis tanga ko`proq tarqalgan., ko`p muomalada bo`lishiga qaramay u dirxam va dinorlar singari puxta ishlangan. Ulardagi yozuvlar xam chiroyli. Ayrim mis tangalar, ayniqsa buxoroda zarb qilingan mis tangalar shunchalik chiroyli va puxta ishlanganki kishini xayratga solgan. O`sha davrlarda 30dan ortiq zarbxonalar bo`lgan. Lekin ular vaqti – vaqti bilan qisqa muddat ishlab keyinchalik yopilgan.

Somoniylar dinorlari nisbatan kichik ko`lamda asosan Turkistondan tashqarida zarb qilingan, ko`plab Xuroson, ayniqsa Morvarounnaxrda Buxoro, Samarqand va SHoshda zarb etilgan.

Mis tangalar deyarli movarounnaxrda, Buxoro va Samarqandda ikki xil qiymatda – adli va pashiz tarzida chiqarildi.

Somoniylar davridagi tadqiqotlar shuni ko`rsatadiki. Tangashunoslik soxasida xam shu davrlardan boshlab qalbakilashtirish masalasi bu davrda xam tangalarni xar vaqt qo`lbola uskuna shtampelda zarb etishavergan. Zarbxona uskunasi ular qo`liga tushib qolgan.Tangalarni qalbakilashtirish asrlar davomida mo`may daromad keltirgan, shuning uchun ular o`limdan xam qo`rqmay faoliyatini davom ettirganlar. Bu esa tanga chaqalarning qadri yuqori ekanligidan dalolat beradi.

Mavzuga doir tayanch iboralar.

1. Toxiriylar.
2. Somoniylar.

3. Dinor.
4. Dirxam.
5. Fel's.
6. Adli.
7. Pashiz.
8. SHtempel.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. –T., 2008.
2. Karimov I. A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q. "Muloqot" 11. 5-son. 1998y.
3. Karimov.I. A. O`zbekiston XXI asr bo`sag`asida: xavfsizlikka taxdid.barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T.1997.
4. Aminjonova I E. Qadimiy yodgorliklar qissasi. T. 1968.
5. Gusarova.T.P. Vvedenie v spetsial'nie istoricheskie ditsiplini. M. 1990.
6. Kobrin R B. Vspomogatel'nie istoricheskie distsiplini. M. 1984.
7. Ayupova.F. Qadimiy tangalar. Moziydan sadolar.2000y.1-2son

5 - mavzu: XI-XIV asrdardagi Movarounnashr tangalari.

Reja.

- 1. Mamlakatdagi ijtimoiy axvol, tangashunoslikdagi o`zgarishlar.**
- 2. Qoraxoniylar davrida zarb qilingan tangalar.**
- 3. Mo`g`ullar davrida zarb qilingan tangalar.**

Somoniylar xukmronligining oxirgi davrlarida, ayniqsa X-asrning ikkinchi yarmiga kelib mintaqaning Ettisuv qismida shakllangan makondan ko`ra xam kengroq miqyosda siyosiy faoliyat ko`rsatish imkoni va qudratiga ega bo`lgan yangi siyosiy kuch maydonga chikadi. Biz ularni Qoraxoniylar nomi ostida bilamiz. "**Qaroxon**" atamasi xususida "**xon**" ma`lum tushuncha, ya`ni xukmdor "**Qora**"ning asli "**Qapo**" bir necha ma`noda qo`llanilishi ta`kidlangan xolda, biz ko`rayotgan misolda "**Buyuk**", "**Ulug`**" tushunchasini beradi.

SHunday qilib X asrning ikkinchi yarmida qoraxoniylar sharqiy yunalishda Balxash ko`li - CHergen daryosigacha (SHarqiy Turkiston) bo`lgan erlarni buysundirishga muvaffaq bo`lib, g`arbiy yo`nalishda Isfijob, O`zgan, Murg`ob daryosi quyi oqimlarigacha bo`lgan xududni o`z ta`sir doirasiga kiritib oladi. 1005 yili Somoniylar siyosiy saxnadan butunlay tushib ketdi, shu vaqtdan boshlab Qoraxoniylar en va Buxoro, Samarqand umuman Amularyogacha bo`lgan xududlarni boshqara boshladilar. Boshqacha aytganda XI asr boshlarida Turkiston bir qancha siyosiy kuchlar tomonidan idora etilgan. SHarqiy Turkiston, Toshkent, Isfijob, Farg`ona, SamarqAnd, Buxoro,

CHag'oniyon, Xuttalon viloyatlari Qoraxoniylar, Amularyoning chap soxilidagi erlar to G'aznagacha Xuroson, Seyiston viloyatlari g'aznaviylar. Xorazm esa Xorazmshoxlar, Orol dengizidan sharq va shimoldagi erlar o'g'izlar ittifoqi tomonidan boshqarilar edi.

Qoraxoniylar davri iqtisodiy xayotiga e'tibor bersak, dexkonchilik qishloq xo'jalik ishlarini bir maromda olib borilishi, sun'iy sug'orish inshootlarini qilinishi, savdo-sotiq va xunarmandchilik soxasida taxsinga sazovor ishlar qilingan.

YUqoridagi ishlarni inobatga olgan xolda tangashunoslik soxasida xam Qoraxoniylar taxsinga sazovor ishlarni amalga oshirishgan.

Qoraxoniylar tangasi somoniylar tangasidan yozuvining nafisligi va umuman bezaklarning xilma-xilligi xamda sifatlilik bilan ajralib turadi. Kamdan-kam xollarda fil, yo'lbars, arslon, qoplon, quyon, qushlar, xatto baliq tasvirlangan. Qoraxoniylar mavjudodni tasvirlashni islom dinida ma'kul ko'rilmassligidan yaxshi xabardor bo'lganliklari uchun mavjudod rasmlari ichki bozorda ishlatish uchun chiqariladigan chaqalardagina berilgan.

Qoraxoniylar mis, kumush tangalar, XII asrning O'rtalariga kelib oltin tangalar xam zarb qilganlar.

Ayni vaqtda Qoraxoniylar davridan 40 dan ortik zarbxonalar fanga ma'lum. mas,; Axsikent. Bolasog'un, Barob, Barsxon (Issiqko'l janubida) va boshqalar. SHu takidlash joizki bir zarbxona bir necha nomlarda tanga zarb qilgan bo'lishi mumkin. Mas,; Ko'zo'rda va Bolasog'un nomi bitta shaxarga tegishli. Lekin Somoniylar davriga nisbatan Movorounnaxrda zarbxonalarni ko'payganligi shubxasiz, zarbxonalar uncha katta bo'lmagan ularni tashkil etish uchun ko'p mablag' sarf etish talab qilinmagan.

Qoraxoniylar davlatini salmog'i ular zarb etgan XI asrning kumush tangalaridagi yozuvlar ma'nosida xam aks etgan. XI asr kumush tangalarida bu davrga kelib, musulmonlar dunyosining diniy boshlig'i Bag'dod xalifasining nomi butun Qoraxoniylar davlatining xokimi, SHuningdek uning vassali shaxar yoki viloyat xokimining va tanga zarb qilingan joy ko'rsatilgan.

Mis tangalardagi yozuvlar kumush tangalardagi yozuvlardan farq qiladi. Ularda xalifaning nomi ko'rsatilmay, faqat tanga zarb qilingan shaxar yoki viloyat xokimining nomi. tanga zarb qilingan joy ko'rsatilgan.

Qoraxoniylar davrida zarb qilingan tangalardagi yozuvlarning aksariyati arab alifbosida bo'lib. onda-sonda uyg'ur so'zlari xam uchraydi. Ko'pchilik xollarda Nasr, YUusuf singari xokimlarning nomlari uyg'ur tilida yoziladi. Tangalarning tashqi ko'rinishida xam ayrim o'zgarishlar sodir bo'ldi. Agar somoniylar davrida zarb qilingan tangalardagi yozuvlar aylanasisa bitilgan bo'lsa, qoraxoniylar turtburchak shaklida yozganlar.

Qoraxoniylar asosan kumush tangalardan tashkil topgan tangalar sistemasini xam somoniylardan meros qilib oldilar. X asr oxiri XI asr boshlarida Qoraxoniylarning oddiy kumush

pullari sof kumushdan tayyorlanib xalqaro savdoda ishlatilgan. XI asrning ikkinchi un yilliklariga kelib kumush tangalarni sifati o'zgaradi. Kumush mikdori kamayib uning o'rniga mis qo'rg'oshin ishlatila boshlandi.

XI asr O'rtalariga kelib Ettisuv va Farg'onada tarkibida umuman kumush bo'lmagan dirxam tangalar zarb qilingan va ok tangaga "**dirxam**" - ya'ni kumush tanga deb yozilgan.

Fanda "**kumush inqirozi**" deb atalgan bu xodisa XI asrda butun musulmon sharqida kayd qilingan. Qoraxoniylar davlatida "**kumush inqirozi**"ni sodir bo'lishiga o'zaro kurashlar sabab bo'lgan. undagi ko'plab xarajatlar sifatsiz dirxamlarni chiqarishga sabab bo'lgan, tanga zarb qilishdagi bunday firibgarlik, axolini kumush va mis tangalarga bo'lgan ishonchini yo'qotgan.

SHuning uchun, XI asr oxiri va XII asrda Qoraxoniylar davlatining shimoliy viloyatlarida tanga umuman zarb qilinmadi. Movorounnaxrda tanga zarb qilish ozayib ketdi. Savdo bitimlarida boshqa sulolalardan keltirilgan dinorlar - oltin tangalardan foydalanganlar.

Movorounnaxrda zarb qilingan tangalarda faqat Qoraxoniylar nomi yozilibgina qolmay, saljuqiylar sulolasiga mansub bo'lgan sultonlarning nomlari xam bitilgan. Tangalar asosan Samarqand, Buxoro, O'zgan zarbxonalarida chiqarilgan. XII asrning 60-yillariga kelib, tanga zarb etish ishlari butunlay o'zgardi. O'zgan va Samarqandda kumush suvi yugurtirilgan dirxamlarni ko'plab zarb kila boshlashiga yo'l qo'yiladi. By bilan bir qatorda Samarqand va Buxoroda oltin dinorlar zarb etila boshlandi. Kumush suvi yugurtirilgan dirxamlar kundalik savdoga bo'lgan talabni kondiradigan bo'lsa, oltin tangalardan savdo bitimida xalqaro savdoda xam foydalanilgan.

Xaqiqiy kumush tangalar bo'lmaganligi oltin tangalar. yirik pul xisoblanganligi uchun ularni mayda-mayda bo'laklarga bo'lib savdo qilishgan.

XII asrning ikkinchi yarmi va XIII asrdagi Qoraxoniylar sulolasi tomonidan zarb qilingan tangalar, X asr oxiri va XI asrda zarb kidingan tangalardan tubdan farq qiladi.

Birinchidan bu tangalar vaqt o'tishi bilan yiriklashib borgan. Agar X-XI asr tangalarining diametri 2 - 2,5 sm. bo'lsa. XII asrning 60-70 yillarida kumush suvi yuritib zarb qilingan dirxamlarning diametri Zsm.. XI asr boshlarida esa 4 sm. bo'lgan. Tangalardagi yozuvlarning joylashtirilishi, o'zni va ularning ma'nosi xam o'zgardi.

O'zbekiston xududida XI-XII asrlarda muomalada bo'lgan tangalarni asosiy qismi Qoraxoniylar davrida zarb qilingan tangalarni tashkil qiladi. Lekin O'zbekistonning ba'zi janubiy tumanlari, ya'ni Termiz g'aznaviylar, keyinchalik Temuriylar davlati tarkibiga kirgan. bu erlarda g'aznaviylar va Temuriylar tomonidan zarb qilingan tangalar muomalada bo'lgan.

Xorazmda anushteginiylar sulolasi vakili Muxammad ibn Tekesh davridan muntazam ravishda tangalar zarb qilingan. Sulton faqat Xorazmda tanga zarb qilmay, balki Samarqand, Buxoro, O'zgan va Marv shaxarlarida, shuningdek Movorounnaxrdan tashqarida xam mis kumush suvi yugurtirilgan kumush va oltin tangalar zarb qildirgan.

Jaxon tarixidan ma'lumki, XIII asr boshlarida Turkiston mo'g'ullar tomonidan istilo qilindi. keyinchalik bu imperiya aloxida davlatlarga, uluslarga parchalanib ketdi. Jumladan Turkiston bu davrda CHig'atoy ulusi tarkibiga kirdi. Xorazm Jo'jilarga. Janubiy Turkiston Xulagularga bo'yinsundi.

Mo'g'ullar O'rta Osiyoni zabt etgach. uzaro savdo muomalasida oldingi sulolalar davrida zarb qilingan tangalar ishlatiddi. Ammo tez orada CHingizxon xamda xalifa Nosirning ismidan boshqa xech qanday xokimning ismi yozilmagan tangalar Samarqand va Buxoroda zarb qilina boshlagan. Xar ikki shaxarda xam kumush va kumush suvi yuritilgan dirxamlar, Samarqandda vaqti - vaqti bilan dinorlar zarb qilingan, Agar dinorlar keng muomala uchun zarb qilingan bulsa. dirxamlar esa usha tanga chiqarilgan viloyat axolisi uchun mo'ljallangan edi. Bu xol usha tangalarga bitilgan yozuvlardan ayon bo'ladi.

XIII asr oxirlarida CHig'atoylar davlatida yuqori probali kumush tangalar muntazam chiqarila boshlandi, bu bilan kumush inqiroziga chek qo'yildi.

XIV asr boshlarida CHig'atoy tanga turkumi shakllanib, u mo'g'ullar istilosi arafasida tangalardan tubdan farq qilgan. Tanganing old tomoniga islomiy e'tiqod ramzining ikkala qismi yozilgan va xalifalar; Abu Bakr. Umar. Usmon va Alining nomlari yozilgan. Tanganing orqa tomonida podshox nomi, zarbxonalar nomi va sanasi, odatda rakamlar bilan tushirilgan. XIII-XIV asrdagi tanga yozuvlarida avvalgidek arab tili xukmronlik qilgan, ba'zan uygur yozuvidagi mugul matnlari berilgan.

Samarqandning XIII asr dirxamlarida, forsiy va onda-sonda turkiy matnlar arab yozuvida berilgan.

XIII asr Buxoro Tangalarining noyob nusxalarida xatto Xitoy ierogliflar uchraydi, bir vaqt Buxoro noibi xitoy bo'lgan.

Boshqa bir xitoyning maslaxati bilan qo'shni Xulagular davlatida XIII asr oxirida pul isloxoti o'tkazilib. unga ko'ra oltin va kumush tangalar zarb etish va muomalada yuritish man qilingan. Uning o'rniga "**CHao**" - **qog'oz pul** chiqarilgan. Xitoyda qog'oz pul bir necha asrdan buen mavjud edi. Xulagular davlatida esa qog'oz pul muomalada bo'lmagan. SHuning uchun axoli "**CHao**"ni kat'iy qabul qilmadi. Savdo-sotiq tuxtab qoldi. xo'jalik faoliyati izdan chiqdi, natijada xukumat tez orada tanga zarb ettirishga majbur bo'ldi. O'ylamay o'tkazilgan isloxot inqirozga yuz tutdi.

Lekin 1225 yili Samarqandda zarb qilingan dirxamlar diqqatga sazovordir. Mugullar istilosidan keyin oradan besh yil o'tgan bo'lsa xam dirxamlarning turi uziga xos xususiyatlarini yo'qotmadi. Birinchidan. xech qaerda diniy akidalar bayoni kursatilmagan. gorizontal yo'auvlar. xoshiyalar yo'q, old tomonida "**Samarqand**" so'zi bitilgan. Qolgan xamma yozuvlar to'g'ri turtburchak ichiga joylashtirilgan. Tanga zarb qilingan vaqti uch marta kayta yozilgan. Birinchi

marta tanganing old tomonida va ikki marta orqa tomonida tanga zarb qilingan sana ko'rsatilgan. Ammo yozuvlardan biri ajablanarlidir. Unda **"Bu tanga Samarqand va uning viloyatlarida utadi"** deb yozilgan.

Samarqandda zarb qilingan kumush suvi yugurtirilgan mis dirxamlarda tojik tilida yozilgan so'zlar kishini yana xayratga soladi. **"Kimda - kim Samarqand va uning chekkalarida ushbu tangani olmasa, u jinoyatchi xisoblanadi"** deb yozilgan. Sababi SHundaki avvalgi xukmdorlar davrida bo'lganidek, mo'g'ullar istilosidan keyin xam dirxamlarni uz qiymatidan ortikroq yurgizishga majbur qilganlar. Axoli kumush suvi yugurtirilgan mis dirxamlarni olish dan bosh tortar edilar. SHuning uchun xam Samarqandda tezlikda xaqiqiy kumush tangalar zarb qilindi. Buxoroda xam axvol shunday tarzda edi.

Movorounnaxrning boshqa viloyatlarida mo'g'ullar xukmronligining biriichi un yilligida umuman tangalar zarb kilinmadi. Bunday axvol uzoqqa chuzilishi mumkin emas edi. Savdo-sotiq ishlari mugullar bosib olgan vaqtdagi darajaga etmasada, muomala vositalariga juda muxtoj edi.

XIII asr o'rtadarida oltin tanga dinor zarb qilinib og'ir axvoldan qutulishga urinib ko'rildi. Dinoplarni Buxoro, Samarqand, Xo'jand, O'tror, Damashq zarbxonalarida chiqara boshlandi. Dinorlar turli kattaliklarda bo'lgani uchun savdo vaqida ularni kichik - kichik bo'laklarga bo'lishga to'g'ri kelardi.

Kumush suvi yugurtirilgan mis dirxamlarni zarb qilish xam yo'lga qo'yildi. Ularni Samarqand va Buxorodan tashqari Xujand va O'tror zarbxonalarida chiqara boshlandi.

1317 yili CHigatoy ulusi savdo talablariga javob beradigan darajada pul isloxoti o'tkazildi. Kumush suvi yugurtirilgan mis dirxamlarni ishlatish man qilindi.

Asta-sekin isloxot o'tkazilib. XSH asr oxiriga kelib muvaffaqiyat qozondi. Bir xil sifat va og'irlikka (2 grammga yaqin) ega bo'lgan dirxamlar, ular qaerda zarb qilinganligidan qat'iy navar butun mamlakat bo'yicha muomalada bular edi. YAngi-yangi zarbxonalar ishga tushirilib, ular soni 16 taga etdi: Buxoro, Andijon, Qoshg'ar, Marg'ilon, Tarozi, Toshkent va xokazolar edi.

1321 yili mo'g'ul xoni Kebekxon o'tkazgan pul isloxoti savdoni rivojlantirish uchun yanada qulay, imkoniyat yaratdi. SHu davrdan e'tiboran yagona namuna bo'yicha og'irligi 1,4 grammga yaqin bo'lgan kumush dinorlar chiqarila boshlandi. Bir kumush tanga 6 ta dirxamga to'g'ri kelardi.

Mo'g'ullar davrida O'rta Osiyoda zarb qilingan tangalarda xokimning ismi ko'rsatilmagan bo'lsada. Kebek va uning izdoshi Tarmashirin davrida zarb qilingan tangalarda **"Ulug'larning ulug'i, adolatparvar XOQOH (yoki sulton)"** deb yoziladigan bo'ldi.

Mo'g'ullar istilosidan to Amir Temurning taxtga utirishiga qadap o'tgan yuz ellik yil davomida O'rta Osiyoda tanga zarb qilish ishlarida katta o'zgarishlar sodir bo'ldi. Bu umumiy yagona belgi mo'g'ullarning umumiy tamg'asidir.

Mavzuga doir tayanch iboralar.

1. Mo`g`ul.	8. Anushtegin.
2. CHig`atoy ulusi.	9. Kumush inqirozi.
3. Kebek.	10. Bag`dod xalifaligi.
4. Xulaguxonlar davlati.	11. Bolasog`un.
5. Jo`ji ulusi.	12. Toxiriylar.
6. "CHao" qog`oz puli.	13. Turkiston.
7. Mis dirxam.	

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I. Yuksak ma`naviyat yengilmas kuch. –T., 2008.
2. Karimov I. A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q. "Muloqot" 11. 5-son. 1998y.
3. Karimov.I. A. O`zbekiston XXI asr bo`sag`asida: xavfsizlikka taxdid.barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T.1997.
4. Aminjonova I E. Qadimiy yodgorliklar qissasi. T. 1968.
5. Gusarova.T.P. Vvedenie v spetsial`nie istoricheskie ditsiplini. M. 1990.
6. Kobrin R B. Vspomogatel`nie istoricheskie distsiplini. M. 1984.

6 - Mavzu: Amir Temur va temuriylar davrida zarb qilingan tangalar.

Reja.

1. Amir Temurning xokimiyat tepasiga kelishi.
2. Amir Temur zarb etgan tangalarning xususiyatlari.
3. Temuriylar tomonidan zarb qilingan tangalar.
4. SHayboniylar davrida Movarounnashrdagi iqtisodiy-siyosiy axvol.
5. SHayboniixon va joniylar davrida zarb qilingan tangalarning xususiyatlari.

XIV asrning 60-yillarida Movarounnaxrda siyosiy,iqtisodiy vaziyat keskinlashib ketdi. dexkonchilik. xunarmandchilik. savdo-sotik ishlari inkirozga yuz tutdi. Bundan savdogarlar, xunarmandlar va dexkondar norozi edilar. Axolining bunday tabaqalari O`rtasida mavjud axvoldan kutulish, mamlakatni birlashtirish va kuchli davlat tashkil etish xarakati kuchayadi.

Ana shunday sharoitda Temur, barlos kabilasining amirlaridan biri, 1370 yili Movorounnaxr noibi qilib tayinlanadi.

Temur o`z zamonining bunday talabini yaxshi tushundi. o`z maqsadini amalga oshirishga ruxoniylar, savdogarlar, xunarmandlarga suyandi. U Movarounnaxrning yagona xukmdori bo`lib olgach, uz davlatini siyosiy va iqtisodiy jixatdan mustaxkamdashga kirishadi. Feodal tarqoqlik tugatilib: markazlashgan davlat tuzilganligi ijobiy xollarga olib keldi. Ayni vaqtda xo`jalikning

asosi bo'lgan dexkonchilikda xam muayyan siljishlar ro'y berdi. Xunarmandchilik va savdo rivojlanadi, fan va madaniyat ravnak topdi. Savdo munosabatlarining davlat va jamiyat xayotida tashki siyosatda tutgan muxim urnini yaxshi anglagan Amir Temur bu borada qator tadbirlarni amalga oshirgan. Bozorlar qurish, eskilarini kengaytirish, ta'mirlash ishlarini jadal amalga oshirgan. Buning isboti uchun Samarqand bozorining bino etilishi orqali ko'rish mumkin. Amir Temur buyrug'i bilan shaxarniig temir darvozasi qismidan boshlanib, janubiy garbiy yo'nalishda katta ko'cha quriladi. Uning ikki tomonida esa ikki qavatli, chorsi tim shaklida qurilgan dexkonlar, rastalar kad kutaradi. Ko'cha usti boshdan oxir gumbaz shaklida ishlangan tok bilan yopiladi. YOrug'lik tushib turishi uchun xar er-dan darchalar qoldirilgan. Bundan tashqari ma'lum masofada favvoralar qurilib, Omborxonalar qad ko'targan. Bu davrdagi pul muomalasiga to'xtalsak, Amir Temur zamonida 6 gr.og'irlikdagi kumush tangalar va uning turtdan biriga teng 1,5 gr.lik kumush pullar zarb qilinganligi ma'lum. 1,5 grammlik kumush pullar "**miri**" deyilgan. Mazkur nom Soxibkironning Amir unvoni bilan bog'liq.

SHuningdek muomalada mis pullar chaqalar xam bo'lgan. Tangalar Samarqand, Buxoro, Ardabil, Astrobod, Darband, Damg'on, Tabriz, Sabeavor, SHeroz va boshqa qator shaxardarda zarb qilingan. Bundan tashqari Amir Temur xarbiy o'rdasining maxsus zarbxonasida (dor alzarbi urduyi oliy) bo'lgan.

Temuriylar davrida xam ikki xil qiymatda kumush tanga zarb qilish davom etdi. Yirik kumush tangalar "**tanga**", maydalari «**miri**» Temur unvoni "**amir**"ning qisqa shakli deyilgan.

Ulug'bek davridan ko'p mis tangalar bizgacha etib kelgan. Uning ilk mis tangalaridan biri diqqatga sazovor. Axsi, Samarqand, Buxoro, SHaxrisabz va Termiz tangalarida sher, orqasidan esa kuyosh chiqib kelayotgani tasvirlangan. Xijriy 832 yil (milodiy 1428-1429)larda Ulugbek ikki bosqichda muxim pul isloxoti o'tkazdi. Birinchi bosqichda bir xil mis tangalar bir kancha zarbxonalarda Andijon, SHoxruxiya, Samarqand, Buxoro, SHaxrisabz, Qarshi, Termizda chiqarildi.

Ikkinchi bosqichda islox qilingan tangalar ishlab chiqarish Buxoroda markazlashtirildi va nusxasi xamda sanasi o'zgartirilmagan xolda Ulug'bek o'limiga qadar, undan keyin xam zarb etildi. Ulug'bekning pul isloxoti xazina va axoli manfaatlarini ma'lum tarzda uyg'unlashtirdi. Temur va Temuriylar davrida zarb qilingan tangalar qator xususiyatlar bilan boshqa davr tangalaridan farq qilali. Zarb etilgan tangalarga maxsus tamg'a bosish ana shunday xususiyatdardan biri edi. Bunday naqshlar CHigatoy davri tangalarida XIII asrda solinib, XU asrga kelganda keng qo'llanila boshladi. Ular dumaloq, to'rtburchak, gulga o'xshash va xokazo shakllarda bo'lgan.

Xorazm o'ng qirg'og'i bilan CHig'atoy ulusi tarkibiga kirsada, chap qirg'og'i Urganch bilan birgalikda Jo'ji ulusi tarkibiga kirgan bo'lib. Oltin O'rda xonlari tomonidan

boshqarilar edi. XIV asrning ikkinchi yarmida 1360-1380 yillarda taxt uchun 25 xon urush olib bordi, markaziy xokimiyatning zaiflashganligidan ko'ng'irotlar qabilasining maxalliy "sufiylar" sulolasi ustalik bilan foydalandi. Ular taxminan 1360 yillardan Xorazmni mustaqil idora qila boshladilar. xatto Xorazmning o'ng qirg'oq erlarini qo'shib oldilar.

1372 yili Temur Xorazmga yurish qilib o'zita tobe qiladi. CHunki YUusuf Sufiy bir safar Amir Temurni tan olsa. bir safar Oltin O'rda xoni Tuxtamishni tan olar edi. SHuning uchun Amir Temur Xorazmga bir necha marta yurish qilgan. 1388 yil Urganchni egallaydi. Amir Temur vafotidan sung Xorazmda yana Oltin Urda xonlari xukmronlik qildi.

1412 yili Amir Temurning o'g'li SHoxrux Xorazmni qayta qo'lga kiritadi. Mo'g'ullar istibdodidan so'ng Xorazmda zarb qilingan tangalar bizgacha etib kelmagan. Temur xukmronligi davrida kichik oltin tangalar xam zarb etilgan. Xorazmda CHig'atoylar dinoriga o'xshash yirik kumush tangalar bo'lmagan, Xorazmni juld dirxamlari Movorounnaxr CHig'atoy dirxamlaridan farq qilgan. Birinchidan ularning qiymati turlicha bo'lib u asta-sekin kamayib borgan. XIII asr oxirlariga kelib xamma kumush tangalarning ogirligi 2,3 gramm bo'lsa, XIU asr boshlarida 1,9 gramm, 1380 yilda 1,5 gramm, XU asrning boshlarida esa 1,1 grammni tashkil qilgan. Oltin tangalarning og'irligi esa 1,10 gramm-1,15 va undan oz bo'lgan.

XIII asrga doir Xorazmning birinchi dirxamlarida usha davr xokimiyatini boshqarayotgan xukmdor nomi aks etgan . Tanganing bir tomonida diniy oyatlar yoki Qur'ondan olingan kalima, ikkinchi tomonida tanga chiqarilgan sana, joy zarb qilingan. Tangalardagi yovuvlarda xatolar xam bo'lgan. xarflar tushib qolgan yoki qo'shilib ketgan.

Temurning kumush tangalari uning nomidan soxta mo'g'ul xonlari Suyurgatmish va Sulton Maxmud nomlari bilan Movorounnaxr. Xuroson. eron. Ozarbayjon. Iroqning 40 dan ortiq shaxarlarida zarb etilgan. Movorounnaxr va Xurosonning bosh xukmdori sifatida SHoxrux Uirzo Astrobod, Buxoro, Damg'on. Isfaxon, Kirman, Qum, Nishopur. Marv, Samarqand, Sabzavor, Sultoniya, Tabriz, Xorazm, Xirod, SHeroz va boshqa shaxarlarda o'z nomi bilan kumush tangalar zarb qilib. pul zarbi va savdosini tartibga soldi. Bu davrda ichki chakana savdoda keng ko'lamda muomalada bo'lgan mayda mis chaqa "fulus"lar ko'proq maxalliy xokimlar tomonidan zarb qilinardi.

1428 yili Ulugbek tomonidan o'tkazilgan fulusiy pullar isloxoti katta axamiyat kasb etdi. Axolining ichki savdo munosabatlariga ko'proq jalb etish maqsadida Ulugbek engil vaznda zarb etilgan va muomalada yurgan barcha chaqa pullarni bekor qildi. Ichki savdoni mayda mis pullarga bo'lgan talabini qondirish uchun bir vaqtning o'zida Buxoro, Samarqand, Qarshi, Termiz, Toshkent. SHoxruxiya va Andijon shaxarlarida zarbxonalar tashkil qilinib bir xil vazndagi fuluslar zarb qilinib. muomalaga chiqarildi. Mis pullarni zarbini markazlashtirish maqsadida boshqa shaxarlardagi zarbxonalarga barxam berilib. Buxoro zarbxonasi saqlab qolingan. Xalk orasida

"Fulusi adliya" ya'ni, "adolatli chaqa" nomi bilan shuxrat topgan bu yangi mis fuluslar Movorounnaxrning barcha shaxar va qishloqlarida keng muomalaga kirib davlatning ichki savdosini nakd pul bilan ta'minladi.

Ulug'bekning bunday isloxoti mamlakatda xunarmandchilik maxsulotlarining ichki chakana savdosi uchun keng yo'l ochib bergan edi.

1428-29 yillardagi isloxot pul muomalasini yaxshilash. Mis tangalar qadrini oshirish maqsadida amalga oshirilgan edi. Natijada u bir qancha samaralar berdi. Unga ko'ra 1420 yili zarb etilgan mis tangalar zarbxonalarga topshirilib. ularning o'rniga ogirligi 1,5-2 barobar ko'p bulgan tangalar zarb etilgan. Qulaylik uchun zarbxonalar Buxorodan tashqari Andijon. Qarshi. Samarqand, Termiz. SHoxruxiyada xam tashkil qilingan. Natijada pulning qadri kutarilgan.

O'n beshinchi asr oxiriga kelib bo'shashib ketgan Temuriylar davlati xam iqtisodiy, xam siyosiy jixatidan inqirozga yuz tutishi natijasida SHayboniylar boshchiligidagi o'zbeklar tomonidan zabt etildi. Mamlakatda SHayboniylar sulolasiga asos solindi. By cylola XIV asrning oxiriga qadar davlatni idora qilganlar.

XIV asrning 40-50 yillariga kelib SHayboniylar davlati tinimsiz o'zaro urush olib boradigan kichik-kichik xokimlik va viloyatlarga bo'linib ketdi. Faqat 70-80 yillarda Abdulloxon butun mamlakatni birlashtirishga muvaffak bo'ldi.

SHayboniylar xukmronligi davrida mamlakat iqtisodiyotiga ta'sir ko'rsatib, tangalar zarb qilishda ancha o'zgarishlar qilishdi. By davrda Temuriylar davridagi zarb qilingan kumush va mis tangalar xam mavjud edi. SHayboniylar ularni tamg'alab, qiymatini kamaytirganlaridan so'ng mazkur tangalar savdo aloqasida yurgizila boshlandi. SHayboniylar nomi bilan yangi kumush va mis tangalar zarb qilishda. oz miqdorda oltin tangalar zarb qilindi, faqat Abdulloxon tomonidan.

SHayboniylar zarb qilgan kumush tangalar Temuriylar davrida zarb kilingan tangalardan farq qilgan. Lekin mis tangalar Temuriylar davrida zarb qilingan mis tangalarga o'xshash edi. Ular ko'p xollarda chiroyli bezatilgan dinorlardan tashqari mayda mis pullar xam zarb qilganlar. Bip dinorga oltita mis pul to'g'ri kelgan. mis pullar etiborsizlik bilan zarb qilingan. Bizgacha etib kelgan mis pullar yozuvlari uchib ketganligi uchun yaxshi o'rganilmagan.

SHayboniylar davri tangalaridagi yozuvlar ko'p xollarda nasx yoki kufiy uslubida bitilgan. Ba'zan tomonlardan biridagi yozuv o'rniga turli naqshlar yoki xayvon, qushlarning rasmi berilgan.

Xayvonlar yomon tasvirlangan, xozir ularni ajratish xam qiyin. XV asrda bo'lganidek XVII asrda xam kumush va mis tangalar ni tamg'alash uslubi davom etgan. Tangalar ilgari nima maqsadda tamg'alangan bo'lsa, shayboniylar davrida xam tamg'alashni moxiyati xarakteri shundayligicha qolgan.

By davlatda ko'plab zarbxonalar mavjud edi. Andijon, Axsi, Buxoro va boshqa shaxarlarda tangalar zarb qilingan. Faqat Toshkent, Samarqand, Buxoro va Balxda muntazam ravishda tangalar zarb qilingan. Xurosonni qo'lga kiritganda Xirot, Mashxad, Nishopur, Saraxs va boshqa shaxarlarda zarb qilingan.

Bundan tashqari uncha katta bo'lmagan vaqtli zarbxonalar xam bo'lgan. XVI asrda bunday zarbxonalar mis dinorlarga tamg'a bosish ishi bilan shug'ullanganlar. mas,; Vobkani (Vobkent), SHavdaro va Miyonqol, Parak singari zarbxonalardir, ular shasharlarda emas, balki uncha katta bo'lmagan axoli yashaydigan joylarda ish yuritar edilar.

Kumush tangalarga tamg'a bosish birinchidan oldin man etilgan tangalarni qaytadan savdo muomalasiga kiritishga imkon yaratsa, ikkinchidan xazina foyda ko'rar edi. Lekin mavjud kumush tangalar **"eski" va "yangi"** tangalarga bo'linar edi. O'nta eski tanga to'qqizta yangi tangaga to'g'ri kelar edi. By xol xazina uchun boylik xisoblanar edi. SHayboniylar davlati inqirozga yuz tutgan bir vaqtda ba'zi viloyat xukmdorlari o'z nomlari bilan kumush tangalar zarb qilganlar. Xullas, SHayboniixon axoli turmush darajasini yaxshilash niyatida o'tkazilgan 1507-1509 yillardagi isloxoti natijasida u to shu vaqtgacha mavjud turli o'lchov va og'irliklardagi tangalar o'rniga bir xil og'irlik ulchovidagi (5,2gr.) kumush va mis tangalarni joriy etadi. BU albatta pul savdo munosabatlarini barqarorlashtiradi. Ammo Muxammad SHayboniixon o'limidan keyin bir tomondan o'zaro qarama-qarshilik, ikkinchi tomondan Boburning Samarqandni olish niyatidagi xarbiy yurishlaridagi janglar mamlakat iqtisodiy xayotiga katta zarar bo'lib, pul qadrsizlangan. SHuning uchun xam Kuchkunchixon 1515 yildan boshlab pul isloxotiga kirishib, faqat 1527 yilga kelib axvolni to'g'rilashga erishadi.

SHayboniylar davlati inqirozga uchragandan so'ng xokimiyat tepasiga joniylardan Muxammad Joniy taxtga o'tirdi-XUSH asr o'rtalariga qadar xukmronlik qilganlar. Bu davr mobaynida mamlakat iqtisodiy xayotida katta o'zgarishlar qilishgan. Ular XVII asrda kumush, mis tangalar zarb qilganlar, 1702 yildan oltin tangalar chiqarganlar.

SHayboniylar dastlab tangalarning og'irligini bir misqol, ya'ni 4,8 gramm miqdorida zarb qilgan bo'lsalar. 17 asrga kelib tangalarni og'irligi 4,4 grammga tushib qoldi. Joniylarning zarb qilgan tangalari XVI asrdagi tangalardan farq qilmaydi. ular zarb qilgan kumush va oltin tangalardagi yozuvlar nasx uslubida berilgan. XVII asrda xam kumush tangalar **"eski" va "yangi"** tangalarga bo'lingan. BU davrdan boshlab kumush tangalar a'lo sifatli sof kumushdan tayyorlangan. Mazkur tangalar **"eski"** deb e'lon qilinganidan so'ng 10% qimmatini yo'qotgan, keyinchalik tangalarda kumush miqlori kamayib borgan. 17-asrning o'rtalarida tangalarning yarmi kumushdan iborat bo'lgan. SHunday bo'lsa xam zarb qilingan tangalar **«yangi»** xisoblanib ular yuz foiz kumushdan zarb qilingan tangalardek muomalada yuritilgan. Ammo davlat ularni «eski» tangalar deb e'lon qilishi bilanoq tangalar yarim qimmatini yo'qotar edi.

Tangalarning 50% kumushdan zarb qilinayotganligiga qoniqmagan joniylar 17-asrning oxirida kumush miqdorini 25% ga tushirdi. Mazkur tangalar xatto ko`rinishidan xam kumush tangalarga o`xshamas edi.

18-asrning boshlariga kelib kumush tangalardagi kumush miqdori 9% ga tushib qoldi. «Eski» tangalarni qiymati tez-tez tushib turganiligi sababli yirik savdo ishlarini olib borish qiyinlashdi. Savdo ishlarini engillashtirish maqsadida 18-asrning boshlarida ashrafiy yoki tilla deb nom olgan oltin tangalar zarb qilina boshlagan.

Mavzuga doir tayanch iboralar.

1. Miri.
2. Temuriylar.
3. Fulus.
4. SHayboniylar tangalari.
5. «Eski» va «YAngi» tangalar.
6. Joniy tangalari.
7. Ashrafiy.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. –T., 2008.
2. Karimov.I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q. Mulokot. 5-son. 1998.
3. Karimov.I.A. O`zbekiston XXI asr bo`sag`asida: xavfsizlikka taxdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T. 1997.
4. Azamat Ziyo. O`zbek davlatchiligi tarixi. T. 2000.
5. Ernazarova.T., Kochnev B. Tangalar o`tmish darakchilari. T. 1977.
6. Kobrin.V.B, Vspomogatel'nie istoricheskie distsiplini.M. 1990.
7. Ayupova.F. Qadimiy tangalar. Moziydan sado. 2000y.1-2 son.
8. To`xtaev.I. Tangalar tilga kirganda. T. 1989.
9. O`zbekiston pullari. «Fan va turmush» . 5-6 sonlar. 1995.

7- Mavzu: O`rta Osiyo xonliklarida zarb qilingan tangalar.

Reja.

1. Xonliklardagi iqtisodiy xayotning rivojlanipm.
2. O`rta Osiyoda tangalar zarb etishda xar bir xonlikda o`z xususiyatlarini saqlanib qolishi.

XVIII asrda O`rta Osiyoda o`zbek qabilalaridan chikkan kishilar xukmronlik qilgan uchta mustaqil xonlik tarkib topdi: Qo`qon xonligi, Buxoro xonligi va Xiva xonligi. Uchchala davlatda (ashrafiy yoki tilla), kumush (tanga). misdan pul tayyorlandi. Qo`qon xonligida 1876 yili pul chiqarish tuxtatilgan. Xorazshoxlar va Xiva xonligi davrida uzining xaqiqiy qiymatiga ega bo`lgan oltin, kumush va mis muomalada ishlatilgan.

Xiva xonligida uch xil pullar muomalada bo`lgan:

1. **"Tilla"** - oltin pul bo`lib, ikki xil shaklda va og`irlik miqdorida bo`lar edi. O`sha davr pul miqdorida 1 so`m 80 tiyinga teng, ikkinchisi 3 so`m 60 tiyin deb belgilangan edi.

2. **"Tanga"** - kumushdan ipshanib, bir tanga usha davr pul birligida 30 pul birligi yoki 20 tiyin deb belgilangan.

3. **"Pul"** - misdan ishlanadi. U pulga va tiyinga bo`linar edi. Kumushdan ishlangan tanga **"oq tanga"** deb, misdan ishlangan pul **"qora tanga"** deb yuritilar edi. **"qora tanga"** o`zining qiymati jixatidan ok tanganiig 60 %ga teng edi.

SHuningdek xonlikda **"shoyi"**, **"Abbos shoyi"**. **"yarim shoyi"** deb nomlangan pul birliklari xam ishlatilgan. Ularning qiymati 10 tiyindan 40 tiyingacha o`zgarib turgan. Bu pullarda odam rasmi tasvirlanmasdan arab imlosida qaysi xonlik tomonidan nechanchi yillarda zarb qilingani yozilar edi.

Xiva oltinlari pullari maxalliy va chet eldan keltirilgan oltinlarga bo`linar edi. Xiva oltinlari o`zining yaltiroqligi, mustaxkamligi jixatidan ajralib turgan. Muomalada ko`p ishlatilgan kumush pullarni metallari Quyi Novgoroddan keltirilgan.

Xozirgi kunda Xiva xonligida zarb qilingan oltin, kumush, mis pullar va ularning qoliplari dunyoni ko`pgina mamlakatlari muzeylarida saqlanmokda. Mas.: Moskva, Sankt-Pterburg, ayniqsa Xiva xonligi Rossiya tomonidan eabt etilgach uning qimmatbaxo buyumlarini birinchi navbatda oltin, kumush pullarini talash. Rossiya jug`rofiya jamiyati vakili sharqshunos **olim P.I.Perx va A.P. Kun** raxbarligida ilmiy jixatdan tashkil qilindi. **Vasilevskiy** yordamida Peterburgdagi ermitajda tashkil qilingan numizmatika va boshqa fondlar O`rta Osiyodan. jumladan Xiva, Qo`qon va Buxoro amirligidan kelgan oltin, kumush, mis, atlas va boshqa pullar xisobiga boyili. 1883 yili ermitajga junatilgan buyumlar ichida 1168 ta qadimiy oltin-kumush tangalar edi. Bundan tashqari o`ljalar ichida tanga zarb qiladigan qoliplar, oltin va kumushdan ishlangan. 25 ta xon muxri, 200 dan ortik qadimiy tangalar mavjud edi. Bularning xammasi Xiva xonligi davrida zarb qilingan pullarning namunalaridir. Rossiya Xivani bosib olishi bilanok pul sistemasini Rossiya pul sistemasiga o`tkazishni taklif etgan. lekin amalga oshmagan.

Xonlikda ko`pincha kumushdan bo`lgan tanga pullar qulayligi uchun ko`p ishlatilgan. XIX asrning oxirlarigacha xar yili bir million so`mlik kumush tanga pullar xivalik maxalliy ustalar tomonidan zarb qilingan.

Rossiya bosib olinganidan keyin Ekaterina II podsholigi davridan buyon pul sifatida muomalaga kiritilgan qog'oz, kumush pullar xonlik xududida qo'llanilmagan. qo'llanilganda xam uz kursidan past narxda qo'llar edi. Pul muomalasida qiyinchilik vujudga kelishi natijasida sarroflar faoliyati aktivlashadi. Xatto rus savdogarlari tangalar va tillalarni yig'ishtirib olib qog'oz pullar tarkatishni taklif qiladilar. 1893 yil Rossiya moliya vazirligining tashabbusi bilan rus savdogarlarining iltimosi muxokama qilindi va Xiva xoni tanga pullarini faqat rus podshosining ruxsati bilan zarb qilish majburiyati yuklatildi.

Natijada XX asrning birinchi o'n yilligida rus qog'oz pullari ishlatilayotgan tanga pullarga nisbatan ikki barobar ko'payib ketdi. Xiva xoni Muxammad Raximxon II o'z umrining oxirlarida Xiva xonligida muomala uchun ishlatilayotgan pul miqdorining etishmayotganligi, shuningdek musulmon sharq olamida podsholar nomidan pul chiqarib turilmasa unga xalq itoat etmasligini tushuntirib iltimos qilib zo'rg'a tanga chiqarish imkoniyatiga ega bo'ldi. Uning vafotidan keyin Xivada pul bosib chiqarish deyarli to'xtatildi. Rus podshosi pullari muomalada ishlatiladigan bo'ldi.

1914 yildan boshlab Rossiya rus savdogarlari Xivada zarb qilingan tangalarni olmay qo'yadi. mavjud bo'lgan tilla va kumush pullar xalq qo'lida muomalada ishlatilib kelindi.

Asfandiyorxon xokimiyatga kelgach. rus podshosi va amaldorlari Xiva xonligida bir kancha isloxotlar o'tkazish, Xivada muomalada bo'lgan yuritilayotgan barcha tanga va pullarni yig'ib olib butunlay pul sistemasini o'tkazishni xam taklif qildilar. lekin amalga oshirilmadi. 1918-20 yillar xonlikda ikki xonlik davri bo'ldi. Bu davrdagi Sayd Abdudloxon qo'g'irchok xon edi. Aslida xokimiyatni **Junaidxon** boshqarar edi. U uz xokimligini xalqqa ma'lum qilish uchun pul xam bostirib chiqardi. Uning **puli atlasga** ishlangan bo'lib "**turma QOG'OZ**" nomi bilan yuritilgan. Keyinchalik Junaidxon nomi bilan qog'oz pullar xam bosib chiqargan.

1920 yili 2 fevralda xokimiyat sovetlar tomonidan egallanganidan keyin 1920 yil 11 aprel' qaroriga asosan Xiva pul birligi kursi belgilandi. Xivaning QOG'OZ pul birligi kurs rus podsholari davridan ishlatib kelinayotgan 1 so'm "**krenka**" puli 4 so'mlik Xorazmning uchun sovet puliga va 1 so'm "**Turkiston boni**" puli, Xorazmning 5 so'mlik umumsovet puliga teng deb belgilanadi. 1920 yilning apreldan boshlab Xivada yangi pul birligi bosib chiqarish boshlandi. Uning old tomonida qishloq xo'jalik ishchi va dexkonlarning ittifokini bildiruvchi o'roq. jo'xori poyasi belgisi tasviri gerb tarzida tasvirlangan edi.

1921 yil 1 yanvardan RSFSRning 1919 yilda bosib chiqargan pul birligi ishlatila boshlandi. Bu UZ qiymatiga ko'ra SHu davrda yurib turgan Rossiya "**Krenka**" puliga teng bo'lib va "**Turkbon**" nominasiga nisbatan 10 barobar qimmat edi.

Xorazmda 1920 yil may oyidan 1921 yil may oyigacha 489 million, 549 so'm Xorazm puli bosib chiqarilgan, Rossiyadan 225 million so'm qog'oz pul olingan. Junaidxon davrida bosib

chiqarilgan 3 million so'm pul xam muomalada bo'lib. jami Xorazmda 717 million so'mdai ortiqroq pul mavjud edi. SHunday xolatda pul muomalasini tartibga sola olindi. Xorazm pulini qiymati tusha boshladi. 100 mlrd so'mlik Xorazm puli bosib chiqarildi. Bir milliard 100 million so'm RSFSR puli xam ishlatila boshlandi, lekin qadsizlanishini oldini ola olmadi.

1923 yil 31 mayda va 9 iyulda Xorazm Xalk, Respublikasi MK ijroiya komitetida respublika pul birligi kursi kurib chiqildi. Xoraem pul birligi bir so'mlik Rossiya pul birligi bilan almashtirishga qaror qilindi va 1923 yili 10 iyuddan 10 avgustgacha-muddatga deb belgilandi. 1924 yil 14 fevraldan muomala uchun zarur bo'lgan pullar bosib bo'lingach. SSSR pul birliklarini bosib chiqarish tuxtatildi. Ularni o'rni qoplash uchun 1924 yilda kaznachey biletlar. kumush va mis pullar bosib chiqarildi. Iyun' oyila SSSRni barcha xududlarida pul birliklarini almashtirish yakunlandi. Qadsizlangan xamma pullar yig'ib olindi.

1922-24 yillar davomida amalga oshirilgan pul isloxoti Xorazmda Sovet xokimiyati yillarida amalga oshirilgan birinchi pul isloxoti edi. Oltin. kumush va mis pullar bundan keyin xam axoli qo'lida ishyaatilib kelindi.

Ikkinchi pul isloxoti 1947 yili. uchinchisi 1961 yilda amalga oshirildi. By isloxot xam muomaladagi 10 so'mlik pullar 1 so'm qiymatiga keltirildi. YAngi pul birliklariga o'tildi.

1991 yil yanvar' oyila SSSR davlat bankining 1961 yil nusxasidagi 50 va 100 so'mlik pul belgilari to'lov uchun qabul qilish to'xtatildi. o'rniga yangi 50 va 100 so'mlik pullar bosib chiqarildi.

Mavzuga doir tayanch iboralar.

1. Turkiston boni.	5. Qora tanga.
2. Turma kog'oz.	6. YArim shoyi.
3. Junaidxon.	7. Tanga.
4. Ok tanga.	8. Tilla.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. –T., 2008.
2. Karimov.I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q. Mulokot. 5-son. 1998.
3. Karimov.I.A. O`zbekiston XXI asr bo`sag`asida: xavfsielikka taxdid. barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari.T.1997. '
4. Azamat Ziyoy. O`zbek davlatchiligi tarixi.T. 2000.
5. Ernazarova.T., Kochnev B. Tangalar o`tmish darakchilari.T.1977.
6. Kochnev B. O`zbekiston pullari. Fan va turmush. 5-6 son. 1995 y

8-Mavzu: Rossiya tangalari.

Reja.

1. Qadimgi rus tangalarining paydo bo'lishi.

2. Rossiyada o'tkazilgan pul isloxoti.

VIII asr oxirlarida qadimgi rus davlati xududiga katta miqdorda sharq tangalari kirib kela boshladi. Bu tangalar "**dirxam**" deb atalib, O'rta Osiyo, Kavkaz orti. eron, Kichik Osiyo. Messopotamiya kabi xamda Arab Xalifaligining katta xududida, Afrika va Ispaniyaning turli joylarida zarb qilinardi. Ilgari VI-VII asrlarda Rusga sharq tangalaridan sosoniylarning draxmalari xam etib kelgan edi.

Dirxamlar yirik dumalok shaklda zarb qilinardi. Uning ikkala tomonida xam yozuvlar bo'lar edi. Bu yozuvlar xalifa yoki shoxning nomi, zarb qilingan shaxar, yil va shu kabilar edi.

Rus davlatiga Evropa tangalari XI asr davomida kirib kela boshladi. Bu tangalarning asosiy qismini german **pfenniglari**, Anglo sakslarning **pennlari** tashkil qilardi.

Vizantiya tangalari xam qadimgi Rusda katta rol' uynadi. Vizantiyaning oltin tangalari xalqaro savdo ishlarida ko'proq foydalanilsa, mis tangalaridan ichki savdodagi pul muomalasida keng foydalanilardi.

X asr oxiri - XI asr boshlarida Qadimgi Rusda o'zining xususiy tangasini chiqarish uchun birinchi marta ko'rinish bo'ldi. YOzma manbalarda rus tangalarini zarb qilishning boshlanishi xaqida ma'lumot saklanmagan. Lekin shu narsa aniqki, Rusda tanga zarb qilish tasodifiy emas, balki bu butun Rus tarixining rivojlanishi davomida, avvalo ikki yuz yil mobaynida uning territoriyasida sharq tangalarining muomalada bo'lganligi natijasida yuzaga keldi;

Tanga zarb qilish Vladimir I Svyatoslavich knyazlik qilgan davrda (980-1015), aniqrog'i, 988 yilda xristianlik rasman qabul qilingandan keyin boshlandi. Bu xakda Iso payg'ambarning oltin tangalarida va kumush tangalarning ba'zilarida tasvirlanganligi dalolat beradi.

Tanga zarb qilishni Vladimir I ning ugillari Svyatopolk (1015-1019) va YAroslav Mudriy (1019-11054) lar davom ettirdi. Oltin tangalarni faqat Vladimir zarb qildirgan edi. Uning 4 ta turdagi tangalari ma'lum Bu tangalarning old tomonida knyaz', orqa tomonida Isoning tasviri bor edi.

Pul muomalasi davrida XII-XIII-XIV asrlar pulsiz davr xisoblanadi. Mo'g'ul-tatarlarning xujumi natijasida Rossiyada iqtisodiy xat inkirozga uchragan.

XIV asrning so'nggi choragida 350 yillik tanaffusdan sung, Rusda yana tangalar zarb qilingan.

YAngicha iktisoiy va siyosiy sharoitda rivojlanish yo`liga chiqib, bir vaqtning o`zida bir qancha shaxar markazlarida zarb qilina boshlandi. Dastlab rus knyazlikdari orasida Moskva knyazligi, knyaz Dmitriy Donskoy davrida zarb qilindi. "**Dmitriy**" nomi bilan ataldi. Old tomonida, kulida qilich ushlab turgan kishi yoki "**xo`roz**" aks ettirildi. aylanasiga "**Buyuk knyaz` Dmitriy muxri**" deb yozildi. Orqa tomoniga Tuxtamish nomi yozildi, bu uning Oltin Urdaga vassalligini bildirar edi.

Mana shunday tangalar Rus davlatining feodal tarkokligi davrida XIV asrlarda barcha shaxar markazlarida zarb qilingan. Albatta, Rus davlatida markazlashgan davlatning tashkil topishi jarayoni, tangashunoslik soxasiga xam ta`sir ko`rsatgan. By esa Moskva knyazligi atrofida yagona Rus davlati qaror topganligi o`z ifodasini topgan. Buyuk knyaz` Ivan III davrida o`ziga xos tangalar zarb etilgan.

1534-35 yillarda Elena Glinskaya tomonidan pul isloxoti o`tkazildi. YAngi tangalarning vazni va ulchov birligi o`zgardi. Mis tangalar- kopeykalar paydo bo`la boshladi. Rus tangalari mis metaliga asoslanadi. Biroq Ivan Grozniy xam uz davrida yangi tangalarini zarb qildirar boshladi. Lekin katta qiymatdagi tangalarning yo`qligi salbiy okibatlarga olib keldi.

1610 yilda Moskva knyazi Vasiliy SHuyskiy davrida oltin tangalar-koopeykalar zarb qilina boshlandi. "**Trivennik**" va "**pyatachok**" pullari muomalada bo`la boshladi.

1654 yili Aleksey Mixaylovich tomonidan yana pul isloxoti o`tkazildi, Yirik kumush tangalar - "**Taler**" kabi, yirik mis tanga "**dengi**" - koopeykalari muomalada bo`la boshladi. Bu isloxot xam iqtisodiyotga xech qanday ta`sir ko`rsatmadi, salbiy okibatlarga olib keldi.

XVII asr oxiri XVIII asr boshlarida Rossiyada xokimiyat, mashxur davlat arbobi sarkarda Pyotr I xokimiyat tepasiga kelishi bilan davlatning barcha soxalarida o`tkazgan isloxotlari uz natijalarini bera boshladi. Jumladan isloxot numizmatika soxasida xam olib borilgan.

1700 yilda "**poltina**" va "**polpoltushka**" nomli mis tangalar zarb kildirgan.

1701 yili kumushdan "**poltina**", "**polpoltushka**" zarb kildirgan.

Nixoyat 1704 yilda kumush rubl. ko`p partiyada mis koopeykalar zarb kildirgan. undagi yozuvlar slavyan xarflari bilan bitilgan.

5- va 10 tiyinlik tangalar rubl - **taler**, kumushdan "**oltin**" tangalar, rubl, "**taler**" va mis tangalar, oltin - **chervonetslar** zarb qilina boshlangan. By esa mamlakat iqtisodiyoti uchun ijobiy okibatlarga olib kelgan.

CHervonets og`irligi 3,4 gramm G`arbiy Evropaning dukati bilan tenglashgirilgan.

Mana shu tarzda XVIII asrda Pyotr I ning isloxotlari natijasida Rossiyaning iqtisodiy xayotida stabillashuv jarayoni ruy berdi. Bunga chervonets, rubl deb nomlangan pullarning zarb etilishi xam ijobiy ta`sir ko`rsatgan.

Mavzuga doir tayanch iboralar.

1. Slavyanlar. SHarqiy slavyanlar.
2. Grivna.
3. Vizantiya tangalari.
4. Anglosaks penlari.
5. CHervonets.
6. SHarq tangalari.
7. Oltin tanga.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. –T., 2008.
2. Karimov.I.A. Tarixiy xotirasie kelajak yo`q. "Muloqot", 5-son. 1998.
3. Belyakov.A.S. Numizmatika. Vvedenie v spetsial'nuyu istoricheskuyu distsiplini. M-1990.
4. Davidovich.E.A. Istoriya denejnogo obrasheniya Sredney Azii. M.1983.
5. Spasskiy.I. G. Russkaya monetnaya sistema. Lyon.1962.

10-mavzu: Islomdan oldingi yodgorliklar bitilgan yozuv.

Reja:

6. O'rxun-Enisey yozuvidagi turkiy bitiklar.
7. Uyg'ur yozuvidagi yodgorliklar.
8. Manixey yozuvidagi turkiy bitiklar.
9. Braxmi yozuvidagi yodgorliklar.
10. Boshqa yozuvda bitilgan yodgorliklar.

Turkiy xalqlar islom dinini qabul qilishlaridan oldingi turkiy epigrafik yodgorliklar qadimgi turkiy yozuvlarda bitilgan bo'lib, ularning geografiyasi ancha kata va ular arablarning O'rta Osiyoga kirib kelishigacha bilgan davrni iz ichiga oladi. Ayrim qadimiy yozuvlar XIV-XV asrgacha ham saqlangan bilishiga qaramay, eramizning VIII-IX asridan boshlab O'rta Osiyodagi shukmron yozuv arab alifbosiga asoslangan eski izbek yozuvi edi. Islomdan ilgarigi turkiy bitiklarni ularning yozuviga kira quyidagi turlarga bilish mumkin:

1. O'rxun-Enisey yozuvi yodgorliklari. Bu yodgorliklar turkiyzabon xalqlarning qadimiy yodgorliklari shisoblanadi. Dastlab bu yodgorliklar 1696-1722 yillarda olimlar S. Remezov, F. Stralenberg, D. Messerschmidtlar tomonidan Enisey daryosi qirg'oqlaridan topilgan edi. Xudi shu yozuvda bitilgan yodgorliklar 1889 yilda olim N.M. YAdrintsev tomonidan shozirgi Mig'ulistonning O'rxun daryosi qirg'oqlaridan ham topilgan. Bu yozuvdagi yodgorliklar shar ikki daryo qirg'oqlaridan topilgani uchun olimlar unga O'rxun-Enisey yozuvi deb nom berganlar (aslida

qanday atalgani noma`lum). Bu yozuvni birinchi marta daniyalik lingivist olim V. Tomsen qanday yozuv ekanligini aniqlagan (1893y.) va rus turkiyshunos olim V.V. Radlov 1894 yilda birinchi bili biqishga muvaffaq bilgan.

1889 yilda N.M. YAdrintsev boshchiligidagi kichik bir ilmiy ekspeditsiy Mig'uliston chillariga kirib borgan va O'rxun daryosi voshasiga etganidan juda ulkan ibodatxona majmuasi xarobasiga duch kelgan. Bir necha bor keyinchalik tashkil etilgan ekspeditsiyalar natijasida ma`lum bilishicha, bu ibodatxona 731 yilda vafot etgan shaxzoda va lashkarboshi Kulteginning sharafiga bunyod etilgan imorat ekan. Lekin isha 1-ekspeditsiya davrida olimlar oldida qandaydir imoratning xarobalarigina etar edi. Uning yonida uzunligi 25 metrlik pastgina devor bor bo'lib, ichkariga kirilganidan keyin 4,5 km.lik masofada shar 10-12 metrda bittadan odam va kuyning shaykallari chizilib yotardi. Bulardan tashqarii bu erda balandligi 3,5 metr keladigan marmar lavsha ham mavjud bo'lib, u avval toshbaqa shaklidagi tosh asosga irnatilgan bilgan va ekspeditsiya kelganida u isha asosdan qulab tushgan edi. Bu tosh lavsha izidagi belgilarning kipligi bilan olimlarning diqqatini iziga jalb qildi. Xudi shunday marmar lavsha bir km. uzoqroqda ham topilgan, lekin u bir necha bilakka bilinib ketgan va ayrim joylari uchib emirilgan edi. Isha paytda YAdrintsevning izi ham, ekspeditsiyaning boshqa a`zolari ham bu topilgan yodgorliklar keyinchalik O'rxun-Enisey yozuvi deb atalmish yozuvni kashf etish uchu nasos bo'lib xizmat qiladigan eng noyob topilma ekanini tasavvur ham qilmagan edilar.

Tig'ri bu yodgorliklar shaqidagi dastlabki ma`lumotlar YAdrintsevning ekspeditsiyasidan ilgari ham mavjud edi. Lekin uni shech Kim iqiy olmagan edi. Faqat 1893 yilda daniyalik olim V. Tomsen bu belgining qanday sharf ekanligini aniqlagan va bu yozuv alifbosining kalitini topgan. Akademik V.V. Radlov YAdrintsev kashf etgan matnlarni iqishga muvaffaq bilgan. SHuning natijasida ma`ldum bilganki, bu xarobada duch kelingan yodgorliklar turk shoqoni Bilga shoqon va uning ukasi Kulteginning qabriga irnatilgan yodgorlik lavshasi ekan. Bu lavshada esa, qadimgi turkiy davlatning, uning kuch-qudrati, mashobatining tila tarixi, shuningdek kelajak avlodga atab bitilgan pand-nasishatlar irin olgan ekan. SHu tariqa erda yotgan kulrang sovuqqina toshlardagi bitiklar Markaziy Osiyodagi unutilib ketgan davlat va qabilalar shaqida bizga ma`lumot berganlar, bizni ulardagi davlat tizimi bilan, isha davrda yashagan qabilalarning tili bilan tanishto'rganlar.

Bu topilgan yodgorliklar O'rxun-Enisey yozuvida bitilgan bo'lib, bu yozuv qadimgi sug'd yozuvidan ham oldingi oromiy yozuviga borib taqaladi. Bu yodgorliklarning tili turkiy qabilalar shevasi asosida shakllangan isha davrdagi turk adabiy tili edi. Mig'ulistondan topilgan bu yodgorliklarning janr xususiyatlariga kelsak, toshlarga iyib yozilgan bu matnlar ichida isha maqtov egasi bilgan shaxs bilan bog'liq tarixiy voqea-shodisalar ham bayon etilganki, tarix fani uchun bu ita qimmatli material bo'lib xizmat qiladi. Bu lar ichida muallifning ijtimoiy-siyosiy qarashlari ham aks etgan edi. Enisey va Ettisuv rayonidan topilgan qabrtoshlardagi bitiklar esa, epitafiya lirikasini

tashkil etadi. SHuningdek SHarqiy Turkistondan topilgan bitiklar yuridik mazmunga va seshr-jodu qilish mazmunidagi matnlarni iz ichiga oladi. Uy-rizg'or buyumlari, masalan, metall idish-tovoqlar, oyna, sopol idishlar, tangalardagi yozuvlar isha buyumni ishlagan ustaning nomini, yoki shu buyum egasining nomini kirsatadi. Bundan tashqarii buyum egasiga tilangan ezgu tilaklar ham aks etgan bilishi mumkin. O'rxun-Enisey yozuvidagi epigrafik bitiklar ichida eng kata va mushim ahamiyatga ega bilganlari yuqorida aytib itganimiz SHimoliy Mig'ulistondagi Kultegin va Bilga shoqon sharafiga bitilgan yodgorliklardir. Bu yozuvlarda SHarqiy Turkiston va uyg'ur shoqonliklari tarixiga oid juda mushim ma'lumotlar saqlanib qolgan.

O'rxun-Enisey yozuvi ayrim adabiyotlarda runik yozuv deb ham ataladi. Bu yozuvda bitilgan epigrafik yodgorliklar juda kata shududda-Lena daryosidan Vengriyagacha bilgan ulkan shududda topilgan. Ular ichida Enisey daryosi voshasidan topilgan (shozirgi Xakasiya va Tuva rayonlari) yodgorliklar VI-VIII asrlarga mansubdir. Bu yodgorliklarni etnik va lisoniy belgilariga qarab qadimgi qirg'izlarga mansub degan fikr ham yiq emas.

Runik yozuvda bitilgan yodgorliklarni Oltoyda, Qirg'izistonda, Qozog'istonda, Xitoyning Sintszyan-uyg'ur avtonom rayonidan ham topishgan.

2. Uyg'ur yozuvidagi yodgorliklar. Bu yozuvda asosan Budda diniga oid diniy asarlar bitilgan. Ular ichida eng yirigi 700 sashifalik diniy qilyozma kitobdir. U qadimgi uyg'ur tiliga xitoy tilidan tarjima qilingan va u eramizdan avvalgi XI-X asrlarga mansubdir. Bundan tashqarii xijalik ishlariga doir bir necha shujjatlar ham saqlanib qolganki, ular qadimgi turklarning maishiy shayoti tig'risida juda aniq tasavvur beradi. Bular turli xil tilxatlar, savdo-sotiqqa oid shartnomalar va shakozo.

Qadimiy uyg'ur yozuvi yodgorligiga Budda dinidagi roxib va sayyosh Syuan'tszyanning shayoti shaqida yozilgan va xitychadan tarjima qilingan yodgorlik qilyozma ham kiradi.

3. Manixey yozuvi yodgorliklari. Bu yozuvdagi asosiy yodgorlik «Manixeylarning tavba qili biqigan namozi» deb ataladigan qilyozmadir. Bu asarning ikkinchi bir nusxasi qadimiy uyg'ur yozuvida yozilgan va u ham saqlanib qolgan. Qolgan yodgorliklar esa, diniy va nasishatomuz mazmundagi matnlarning parchalaridan iboratdir.

4. Braxma yozuvidagi yodgorliklar. Bu yozuvda bitilgan yodgorliklar juda oz bo'lib, u asosan diniy mazmunga ega bilgan qilyozmalardangina iboratdir.

Kirinib turibdiki, manixey yozuvi va Braxma yozuvidagi yodgorliklarni qilyozmalargina tashkil etadi. epigrafik bitiklar esa bu yozuvlarda saqlanib qolmagan.

5. Suriya yozuvida bitilgan yodgorliklar. Bu yodgorliklar Issiqkil rayonida qadimgi Olmalik shashri xarobalari orasidan va Kashkar shashridan topilgan. Bular turkiy sizlar aralashtirib suriya tilida yozilgan yoki aralash tilda yozilgan qabrtosh yozuvlari bo'lib, eramizning XIII-XIV asriga mansubdir.

Nazorat uchun savollar:

13. Islomdan avvalgi yodgorliklar qaysi yozuvlarda bitilgan?
 14. Eng kip yodgorlik qaysi yozuvda saqlanib qolgan?
 15. V. Tomsen kim?
 16. O'rxun-Enisey yozuvini birinchi bo'lib kim iqtigan?
 17. Nima uchun bu yozuv O'rxun-Enisey yozuvi deyilgan?
 18. Kultegin kim?
 19. Kultegin nechanchi yilda vafot etgan?
 20. YAdrintsev ekspeditsiyasi qachon tashkil etilgan?
 21. Uyg'ur yozuvidagi eng kata qilyozma necha sashifadan iborat?
 22. Syuan'-tszyan shaqida nima bilasiz?
 23. «Manyuxeylarning tavba qili biqtigan namozi» qaysi yozuvda yozilgan?
- YUqorida zikr etilgan yozuvlarning qaysi birida epigrafik yodgorliklar saqlanib qolgan?

11-mavzu: Islomdan keyin yaratilgan yodgorliklarning umumiy xususiyatlari.**Reja:**

5. **Yodgorliklar matnining turlari.**
6. **Epigrafik yodgorliklar kip uchraydigan joylar.**
7. **Yodgorliklarda eng kip uchraydigan iboralar.**
8. **Yodgorliklarda eng kip uchraydigan yozuv turlari.**

O'rta Osiyoga arablar kirib kelganidan va islom dini bu shadadda tarqala boshlaganidan keyin isha davrgacha amalda qillanib kelingan qadimgi turkiy yozuvlar siqib chiqarilgan va bu erda arab yozuviga asoslangan eski izbek yozuvi qolgan. Davlat muassasalaridagi barcha yozishmalar, shuningdek odamlar irtasidagi yozma munosabatlar arab alifbosiga kichirilgan edi. SHuning uchun VIII-IX asrlardan boshlab bu shududdagi epigrafik yodgorliklar ham mana shu yozuvda bajarila boshlagan. Lekin bu yodgorliklardagi bitiklarning yozuvi arabiy bilgani bilan, tili asosan turkiy, ba`zan forsiy, gosho esa arabcha edi.

Arabiy yozuvda bitilgan epigrafik bitiklarni irniga qarab diniy pand-nasishat mazmunidagi bitiklarga va xotira (esdalik uchun yozilgan) bitiklarga ajratish mumkin. esdalik uchun yozilgan bitiklarga imoratlarning ustki qismidagi yozuvlar ham kiradi. Bu bitiklarda asosan imoratning qurib bitkazilgan sanasi, uni qurish tashabbusi bilan chiqqan kishilarning yoki shu binoni qurgan usta-me'morning nomi hamda shu binoni qurish bilan bog'liq bilgan voqea-shodisalar bayon etilgan. Bundan tashqarii O'rta Osiyo shududida juda kip epitafiyalar-maqsabalar yoki qabrlarning ustiga

bitilgan yozuvlar ham borki, ularni o'rganish tarix fani uchun juda kata va mushim materiallar beradi.

Epigrafik yodgorliklar O'rta Osiyoning barcha shashar va qishloqlarida topiladi. Lekin ularning kipligi va xilma-xilligi jihatidan oldingi irinlarni Buxoro, Samarqand, Xiva, SHashrisabz (Kesh), Termiz, Toshkent (SHosh) kabi shasharlar egallaydi. Bundan tashqarii juda kiplab epigrafik yodgorliklar Axxi, CHust, Koson, Pop, Dalvarzintepa, Qishna Urganch kabi shozirda shashar sifatida iz qiymatini pasayto'rgan yoki turli tarixiy sababalrga kira, xarobaga aylangan asholi punktlaridan ham topilgan.

Biz yuqorida aytganimizdek, diniy mazmundagi va pand-nasishat ma'nosidagi matnlar yodgorliklarning barchasida mavjud. Diniy mazmundagi bunday matnlar asosan arab tilida bitilgan. Yodgorlikning boshqa qismlari esa XIV-XV asrlarda forsiy tilda yaratilgan. Chunki forsiy til irta asrlarda musulmon ilkalari ziyolilarining tili bo'lib xizmat qilgan. SHar bir savodli kishi fors tilini ma'lum darajada bilishi talab etilgan. Ayniqsa shoirlar, mirzalar, shunarmand-ustalar bu tilni juda yaxshi egallaganlar. SHuning uchun ayrim epigrafik yodgorliklar forsiy tilda ham bunyod etilgan. Masalan, Turkistondagi Ashmad YAssaviy maqbarasida mavjud yozuvlarning kipchiligini forsiy matnlar tashkil etadi.

Musulmon sharoitida kipchilik arabiy, forsiy bitiklarning ijodkorlari diniy rashnamolar yoki ularga yaqin turgan odamlardan iborat bilgan. SHuning uchun barcha epigrafik yodgorliklarda diniy mafkura ustun turgan va natijada ular qanday kategoriyaga mansub bilmasin, islom dinida eng kip ishlatiladigan arabiy va qur'oniy iboralar kiplab ishlatilgan. Masalan, - basmala;-Olloshu akbar;-La ilasha ilalloshu Muhammadun rasulullosh va shakozo. Bu iboralarning mazmuni Ollosh taologa hamdu sanolar aytish, Muhammad alayshissalomning Olloshning rasuli ekanligini ta'kidlashdan iboratdir. Bundan tashqarii Olloshga ibodat qilishga da'vat, Duo qilish bilan Olloshdan..... kabi mazmunga ega. epigrafik yodgorliklarning matnlarida Qur'oniy oyati karimalardan, Payg'ambarimiz alayshissalomning shadisi shariflaridan parcha kelirish odat tusiga ko'rgan. Bundan tashqarii ulardan yodgorlikning mazmuniga mos keladigan she'riy parchalar ham irin olgan. Bu she'riy parchani isha davrning eng Taniqli shoirlari yozib berganlar. SHE'rlar asosan forsiy va turkiy tilda bitilgan. Arab tilida yozilgan she'riy parchalar umuman yiq.

Masjid, madrasa, maqbara kabi yirik me'moriy inshootlarda bitiklarning matnlari turli bezaklar bilan bezatilgan. Bu bezaklar turli xil geometrik shakllardan yoki izaro simmetrik shaklga ega bilgan isimliklar yoki daraxtlarning suratidan iborat bilgan. Islom dini odam yoki boshqa jonli maxluqotning suratini chizishni mann etgani bois bunday epigrafik yodgorliklar deyarli uchramaydi. Lekin ayrim inshootlar bundan mustasno. Masalan, Samarqanddagi SHerdor

madrasasining peshtoqida izaro simmetrik ikki sherning surati, uning yonida qochib ketayotgan ikkita kiyik va odamning yuzi shaklida tasvirlangan quyosh aks ettirilgan. SHuning uchun ham bu madrasa SHerdor madrasasi deb ataladi. SHerdo-forsiy tilda sherli, sherri bor degan ma`nolarini anglatadi.

Arab yozuvida bitilgan bitiklarning dastlabki namunalari kufiy xati bilan yozilgan. Bu XIV asrgacha bilgan yodgorliklar uchun tipik xarakterdir. Bu davrdan keyingi yodgorliklarda esa, kufiy yozuv bir oz orqaga chekingan. Albatta keyingi davr bitiklarida ham kufiy xati uchraydi, lekin u matnning asosiy qismida emas, balki chekkaroqda, asosiy fondan tashqaridagi qismlarda joylashgan. Matnning asosiy qismiesha, nasx, suls, nasta`lik kabi yozuv turlarida bitilgan. Bular XIV-XV asrlardan keyingi yodgorliklar uchun xos xususiyatdir.

Keiynchalik, Ayniqsa Temuriylar davriga kelib, me`moriy yodgorliklarga xatlar bitish san`ati shunday rivojlanganki, bu yozuvlarni bezatish uchun naqsh chizish ortiqchalik qilgan va yozuvlarning izi ham yozuv, ham bezak bo`lib xizmat qilgan.

Xullas, islomiy epigrafik yodgorliklar tariximizning mushim qismlaridan shisoblanadi va ularni o`rganish tarixni yoritish uchun kata ahamiyatga ega.

Tayanch iboralar:

1. Epitafiya.
2. Pand-nasishat matnlari.
3. Diniy matn.
4. Arabiy iboralar.
5. Qur`oniy iboralar.
6. Yassaviy maqbarasi.
7. SHerdor madrasasi.
8. Kufiy bitiklar.
9. Nasx yozuvi bitigi.

Nazorat uchun savollar:

10. Islomiy davr yodgorliklari qaysi tillarda bitilgan?
11. Epitafiya nima?
12. Epigrafik yodgorliklar eng kip uchraydigan joylarni sanang.
13. Bitiklarni yozishda kim rashnamolik qilgan?
14. Yodgorliklarda qanday diniy iboralar kip uchraydi?
15. Shu iboralarni arab yozuvida yozib kirsating.
16. XIV asrgacha bitiklar asosan qaysi yozuv turida bitilgan?

17. XIV asrdan keyin qaysi yozuv turida bajarila boshlagan?
18. Sherdor madrasasining nimasi diniy urf-odatga zid?

12-mavzu: Islomdan keyingi epigrafik yodgorlikni davrlashtirish.

Reja:

- 1. IX-XII asr epigrafik yodgorliklari.**
- 2. XII-XIV asr yodgorliklari va qayroqlar.**
- 3. Temuriylar davri epigrafik yodgorliklari**
- 4. Shayboniylar davri epigrafik yodgorliklari**

Oradan ming yilga yaqin vaqt itganiga qaramay IX-XII asrda yaratilgan epigrafik yodgorliklar bizga meros bo'lib qolgan. Ularning asosiylari quyidagilardan iborat:

1. Ismoil Somoniy madrasasi. U Buxoroda IX-X asrda yaratilgan yirik yodgorliklardan biridir. Bu maqbaraga somoniylar davlatining asoschisi Ismoil Somoniy va uning yaqin qarindoshlari Dafn etilgan. Maqbara kub shaklida qurilgan bo'lib, uzunligi 10, 80 m., eni 10, 70 m. U 892-943 yillar oralig'ida qurilgan. (aniq qurilgan vaqti shaqida ma'lumot saqlanmagan). Maqbara ustidagi yozuvlarda ham bu tig'rida shech narsa deyilmagan. Maqbara tepasida gumbaz mavjud. Uning 4 burchagida binoning yuqori qismida 4 ta minora bor. Maqbara devorining qalinligi 1, 80 m. Maqbaraning gichki qismida bir necha peshtoq mavjud. 1 burchakdagi 4 ta peshtoq va devor ustida yana 4 peshtoq barpo etilgan. Maqbaraning tirt tomoniga 4 ta bir xil eshik irnatilgan. Bu bino qurilishida 23 sm., 23 sm., 3 sm. shajmdagi g'ishtlar ishlatilgan. Bu g'ishtlar yordamida devorlarda turli naqshlar shosil qilingan va bu naqshlar orasida asosan kufiy yozuvida bitilgan yozuvlar mavjud. Bu yozuvlar ichidan basmalani, Qur'oni karimdan olingan bir necha oyati karimalarni uchratishimiz mumkin.

2. Minorayi kalon minorasi (Katta minora). Bu minora Buxoroning irtasida joylashgan va u Arslonxon Muhammad ibn Sulaymon shukmronlik qilgan paytda ya'ni 1127 yilda Bako ismli muxandis-me'mor rashbarligida qurilgan. Minoraning poydevori toshdan ishlangan va uning diametri 9 metrdir. Minoraning balandligi 50 metr. Minoraning ichki qismidada spiralsimon zina mavjud. Minoraning yuqori qismida gumbaz bor. Gumbaz ostida 16 ta bir xil derazasimon ochiqlik bor. Bular orqali butun shasharni kizdan kechirish mumkin. Minora qurilishida 27x27x4 shajmdagi g'ishtlar ishlatilgan va bu g'ishtlar yordamida devorning tashqi qismiga turli naqshlar ishlangan. Turli geometrik shaklga ega bilgan bu naqshlar orasida kufiy yozuvida bitilgan bitiklar mavjud. Bu bitiklar asosan diniy va tarixiy ahamiyatga ega bilgan matnlardan iborat. Ruslar bostirib kelgach. Bu minoraga «ilim minorasi» deb nom berganlar.

3. Jarqirg'on minorasi. U Surxondaryo viloyati Jarqirg'on rayoni Minor qishlog'ida joylashgan. Bu minora Xuroson me'morchilik an'anasi asosida barpo etilgan. Minora 8 qirrali poydevor ustiga qurilgan. Bu minora tsolindr shaklida emas, balki 16 qirrali kirinishga ega va shar bir qirra yarim doira shakliga ega. Minoraning 20 metrlik yuqori qismida kufiy xati bilan bitilgan yozuv mavjud. Bu yozuvning tepasidan yana yarim doiralar davom etadi. Minora qurilishi oxiriga etkazilmagan, uning shozirgi balandligi 21,60 m. Minora quyi qismining diametri 5,4 m. YUqori qismidagi yozuvda bu minorani qurgan ustaning nomi va u qurilgan yil shaqida siz boradi. Bu yozuvda yozilishicha, u Saraxs shashrida tug'ilib isgan (Xurosonda) Ali ibn Muhammad ismli me'mor boshchiligida 1108-1109 yillarda qurilgan.

4. Vorux qoyasidagi bitiklar. Tojikistonning Isfara rayoni Vorux qishlog'i (Farg'ona vodiysi)dan 4 km. uzoqlikdagi qoyagayib yozilgan. Bu yozuvlar 1894 yilda Andreev nomli rus olimi tomonidan kashf etilgan. Bu qoyada ikkita yozuv mavjud. Bu yozuvlarning balandligi 2 m., uzunligi 15 m. SHimol tomondagi birinchi yozuvni birinchi bo'lib akademik Bartol'd 1904 yilda iqigan. Bu yozuv qoraxoniylar sulolasiga mansub Isfara shukmroni Abul Fazl Abbos Arslon Taginning nomi va shajarasini ifodalaydi. Janub tomondagi yozuvda islomiy taqvim amaldagi forsiy taqvim va grek taqvimi biyicha sana ifodalangan va u 29 dekabr' 1041 yilga tig'ri keladi. Matnning oxirgi qismi uyg'ur yozuvida bitilgan va shozo'rgacha u iqiy olingan emas. Bu bitiklar qoraxoniylar sulolasi shaqidagi ma'lumotimizni yanada boyitadigan tarixiy faktlardan iboratdir.

5. Mashxadi misriyon yoki mashxadi mistariyon masjidi. Bu masjid Turkmanistonning Krasnovodsk oblastida joylashgan CHikishlar qishlog'i yaqinida qachonlardir katta shasharlardan biri bilgan shasharning xarobazorlari orasida joylashgan. Bu jome masjidining ing tomonidagi yozuvlar Qur'oni karim oyatlaridan iborat. CHap tomondagi yozuvlar ichida quyidagi qism saqlanib qolgan:

Uning tarjiması: ...dunyo va dinning a'losi, islom dini va musulmonlarning shimoyachisi, Olloshning bu dunyodagi soyasi, Sulton Tekeshning ig'li, amirulmu'minning isboti Sulton Muhammad.

Demak, bu masjid Sulton Tekeshning ig'li Xorazmshosh Sulton Muhammad tomonidan qurilgan. Bu shoshning poytaxti va boshqa shuddagi CHingizxon boshchiligidagi mig'ullar tomonidan vayron qilingan.

Bu masjiddan bir oz nariroqda 2 ta minora mavjud. Ularning birida quyidagicha arabcha yozuv bor:

Tarjiması: Bismilloshir rashmonir rashim Olloshning barakasi bilsin. Bu imoratni qurilishi mazkur chegara isteshkomi boshlig'i Abu-Agarining ig'li Abu Ja'far Ashmad, Ollosh uni yanada baquvvat qilsin.

9. XI asrdan boshlab feodal davlat bilgan Qadimiy SHoshning poytaxti CHoch deb atala boshlandi. Bu shashar SHarqda o'zining sopol idishlari bilan mashshur bilgan edi. Bu idishlar izidagi naqshlarning gizalligi bilan, u naqshlar orasida kufiy yozuvida bitilgan bitiklarning aniqligi bilan boshqa sopol idishlardan farq qilar edi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, IX-XII asr epigrafik yodgorliklari isha davr tarixi XII-XIV asrda O'rta Osiyodagi ijtimoiy shayot ilgarigi davrdan ma'lum darajada farq qiladi. Buning iziga xos tarixiy sabablari bor. Bu davrdagi epigrafik yodgorliklar o'zining soddaligi, ixchamligi bilan ajralib turadi. Mig'ullarning O'rta Osiyoga bostirib kelishi natijasida XII-XIV asrda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot orqaga ketgan edi. Bu erda iqtisodiy vaziyatning yomonlashuvi natijasida ulkan yodgorliklar deyarli barpo etilmagan va bu davr epigrafik yodgorliklari asosan qabrlar ustiga irnatilgan qayroq toshlardangina iborat edi. Bu qayroq toshlar ham kipchilikni tashkil etmaydi. Lekin qayroqlar ichida ham bor edi. Ulardagi matnlarni o'rganish ona tariximiz uchun qiziqarli ma'lumotlarni beradi. SHunday qilib, XII-XIV davomida me'moriy yodgorliklardan bittagina Bayonqulixon maqbarasi yaratilgan. Bu maqbara Buxoroda XIV asr irtalarida Sayfiddin Boxarziyning qabri yonida barpo etilgan. Bu maqbaraning iziga xosligiki, u O'rta Osiyoda shakllanib kelayotgan me'morchilikning yangi uslubini dastlabki namunasi shisoblanadi. Maqbaraning binosi unchalik katta emas. Lekin unda juda kip naqsh va bezaklar mavjud. Xumuman, maqbaraning oldingi qismi nozik qilib ishlangan mayda naqshlarga tilg'azib yuborilgan. Maqbarada ziyoratchilar uchun aloshida xona mavjud va bu xona yonida Bayonoqulixonning qabri joylashgan. Bu maqbarada ishlatilgan naqsh va bezaklar keynchalik Samarqandda qad kitargan SHoshi Zinda me'moriy majmuasida keng qillanilgan.

YUqorida aytganimizdek, biz o'rganayotgan davr yodgorliklarining asosiy qismini yoki shech bilmaganda bir tomoni tekis qilib silliqqlangan, turli shakl va shajmdagi, doirasimon yoki chiziqroq kirinishga ega bilgan, qayta ishlov berilmagan, tabiiy, soy yoki daryodan olingan xarsangtoshdan iboratdir. Uning silliq, tekis tarafiga uyib matn bitilganva qabr ustiga qiyilgan qayroqtoshlarning biyi 30-60 sm., eni esa 20-45 sm. bilgan. Ayrim katta qayroqlarning biyi 1 metrgacha borgan. Qayroqlarning deyarli hammasi XII-XIV asrlarga mansub. Bu muddatdan oldin yoki keyin irnatilgan qayroq toshlar shozo'rgacha uchratilgan emas.

Qabrlar ustiga qiyilgan qayroqlarning eng katta qismi Ish viloyatidagi qabristonlarda, YAngi Navkat qishlog'i qabristonida, Guliston qishlog'idagi SHosh Fozil mozorida, Izgandagi maqbaralarda uchraydi. Qirg'izistonning turli joylaridan topilgan bir necha qayroq shozir Bishkek, Ish, Farg'ona muzeylarida saqlanmoqda.

Qayroqtoshlar ustidagi yozuvlar asosan arab tilida bitilgan. 20 ga yaqin qayroqtosh bundan mustasno, ulardagi matnlar fors tilida yozilgan. Turkiy tilda yozilgan qayroqtosh shozo'rgacha 1 ta topilgan. Bu qayroq Buron shasharchasidan topilgan. Undagi matn arab yozuvida turkiy tilda

bitilgan bo'lib, unda «Imakchi (ya'ni novvoy) Alining ig'li Umar» degan yozuv bor va unga 603 xijriy sana iyib bitilgan. SHuningdek, bu qayroqda muchal yili ham kirsatilgan (bichin ya'ni maymun yili).

Qayroqtoshlardagi yozuvlar bir xil emas. Matnlar ham xajm va mazmun jihatidan turlicha bo'lib, ayrimlarida maqtovlar, marshumning shayotdagi qilgan ishlari kikalarga kitarib maqtalgan, bunday qayroqlardagi yozuv chiroyli va yirik sharflar bilan bitilgan va ular kipincha rushoniylar maqbarasiga mansub shaxslar yoki shukmronlar qabri ustiga irnatilgan.

Qayroqlardagi yozuvlarning shajmi ham turlicha. eng kata matn 18-20 qatorga joylashtirilgan. Lekin Izgan, Safidbilol, Ishdan topilgan qayroqlarning kipchiligida yozuvlar irtacha shajmda bo'lib, avval basmala, kalimayi shashodat, Qur'ondan olingan oyati karimalar va undan keyin «bu qabr imomi fozil, shayx falonchinikidir» kabi yozuvlar bilan tugaydi. Kipchilik yozuvlar oxirida sana mavjud va unda yil, oy, kun va shatto shaftaning qaysi kuni ekanligi ham kirsatilgan.

Sana abjad tshisobi asosida kirsatilgan qabrtoshlar tarix uchun aloshida ahamiyat kasb etadi. SHunday yodgorliklardan ikkitasi shozir ma'lum: Bittasi Safidbilol qabristonida uchratilgan XIII asrga mansub qayroq bo'lib, undagi sana forsiy she'r ichiga yashirilgan. Ikkinchisi Ashmad YAssaviy maqbarasi ichidagi qabrtoshlardan biri bo'lib, 925 (1520 yil sanasi arabiy she'r ichiga abjad shisobi bilan kiritilgan).

Qayroqdagi kip matnlarda marshumning ismi nisbasi bilan bo'rga bitilgan. Bu esa marshumning qaerda tug'ilgani, qaerda yashagani shaqida ma'lumot beradi.

Qabr ustidagi qayroqlarni xronologik o'rganish shunday xulosaga olib keladiki, miqdor va sifat jihatidan turli davrda turlicha bilgan. eng qadimgi qayroqtoshlar XIII asrning birinchi yarmiga mansub bilsa, qoraxoniylar sulolasining singgi davrlarida qayroqlar soni bir oz kipaygan. Bu davr esa, ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatning bir oz yaxshilanganligi va shashar shayotida madaniyatning isganligi bilan xarakterlanadi.

Mig'ullar bosqinidan keyin va xususan mig'ullar shukmronligining birinchi in yilligidan qolgan qayroqlar soni juda oz. XIII asrning 20-60 yillaridagi qayroqlar esa, barmoq bilan sanarlidir.

XIII asrning singgi choragi-XIV asrning boshlarida ya'ni CHig'atoylar sulolasiga mansub Baroqxon va uning vorislari davriga kelib, shasharlarda xijalik va madaniy faoliyatning rivojlanishi kizga tashlanadi. Bunda odamlardagi ma'naviyat yuksala boshlagan. Bu davrdan boshlab Temuriylar davlatining vujudga kelgenicha bilgan vaqt mobaynida ustiga bitiklar yozilgan qayroqlar, qabrtoshlar soni kipaya borgan.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, qayroqlar ham tarixiy ma'lumotlarni iziga xos ravishda izida mujassamlanto'rgan va ularni o'rganish tarixni o'rganish uchun kata manba bo'lib xizmat qiladi.

SHokimiyat tepasiga Amir Temur kelgach, asholining iqtisodiy va madaniy darajasi kitarila boshladi. Masjid, madrasa, maqbara kabi inshootlar qad kitardi. Amir Temurning izi ulkan binolar qurilishga katta e'tibor nazari bilan qarar edi. «Kim bizning mashobatimizga shubsha qilsa, biz qurgan imoratlarga qarasin» der edi u. Temuriylar davridan qolgan me'moriy yodgorliklar chindan ham ulkan va beshisobdir. Biz quyida ularning eng aossiylari bilan tanishib itamiz:

1. SHoshi Zinda me'moriy majmuasi. Bu majmua Samarqanddagi Afrosiyob tepaligining janub tomonidagi qabriston yonida barpo etilgan va asosan maqbaralardan iboratdir. Bular ichida eng qadimiysi payg'ambarimiz Muhammad S.A.V.ning amakivachchalari bilgan Kusam ibn Abbos qabri ustiga qg'urilgan maqbaradir. Kusam 676 yilda Arab xalifaligi qishinlari tarkibida Samarqandga islomni targ'ib qilish maqsadida kelgan va shu erda vafot etgan. Keyinchalik uning qabri atrofiga Samarqandning eng obrili kishilari dafn etila boshlagan. Mig'ullar bosqini davrida Afrosiyob butunlay vayronaga aylangan va asholi bu joylarni tashlab ketib qolgan. Amir Temur davri va nevarasi Ulug'bek davriga kelib binokorlik ishlariga e'tibor berila boshlagan va asholi iz yurtiga qaytib kela boshlagan. SHoshi Zinda majmuasidagi kipchilik binolar XIV asrda qurilgan. SHoshi Zindaning 5 ta darvozasi bilgan. Darvoza yonidagi bino (darvozaxona)lar 1434-35 yillarda Ulug'bek tomonidan qurdirilgan. Majmuaga kitariladigan katta zinapoya yonidagi ikki gumbazli maqbara Temurning yaqin qarindoshlaridan bilgan Iljaoyim qabri ustiga qurilgan. Uning yonida Temurning singlisi SHirinbeka og'a maqbarasi joylashgan. Uning qarshi tomonida Temurning opasi Turkon og'a sharafiga qurilgan maqbara qad kitargan. Majmuada maqbaralardan tashqari 20 ga yaqin boshqa binolar ham mavjud. Ular masjid, minora kabi binolar bo'lib, epigrafik yodgorliklar ham bor. Ularning kipchiligi 1360-1435 yillar oralig'ida qurilgan.

2. Ashmad YAssaviy maqbarasi. Ashmad YAssaviy 1169-70 yilda YAssi (shozirgi Turkiston) shashrida vafot etgan. Maqbara esa XIV asr oxiri XV asr boshlarida Temurning farmoniga binoan barpo etilgan. Maxbaraning o'ajmi: 65,5 m.x 41,5 m. yilaklar yordamida 8 qismga bilinadi. Binoning irtadagi xonasiga bronzadan ishlangan ulkan qozon irnatilgan. U «qozonli xona» deb atalgan. Bu xonaning shimol tomonida A. YAssaviyning qabri joylashgan. Qabrli xonaning ikki tarafida kutubxona, masjid, oshxona va quduq bor. Maqbaradagi ayrim xonalar isha erdagi shayxlar va ziyoratchilarga miljallangan. Bu maqbaraning yuqori qismida arab yozuvida bitilgan juda kip yozuvlar bor. Bu maqbara 1951-57 yillarda yaxshilab o'rganilgan va ta'mirdan chiqarilgan. Bu maqbara temuriylar davridan qolgan ashyoviy yodgorliklar saqlanib qolgan yagona binodir. Bu yodgorliklar eronlik moshir ustalar tomonidan ishlangan va birtib chiqqan naqshlari bor, qizil mis va kumumsh bilaklar qadab ishlangan ulkan hamdonlardir.

3. Bibixonim masjidi. Bu masjid 1399-1404 yillar mobaynida Amir Temurning SHindistonga yurishi va uning zafar bilan qaytishi sharafiga qurilgan. Tarixnavislarning yozishlaricha, 801 yil ramazon oyining 4-kunida (1399 yil 10 may) bu masjid binosi uchun joy

tanlangan. Bino qurilishida qatnashgan me'morlarning nomlari saqlanib qolmagan. Masjid binosi juda ulkan maydonni iz ichiga oladi (76,0m. x 63,8m.) va u O'rta Osiyoda eng katta bino shisoblangan. Masjid maydoni qishimcha binolarni ham qishib shisoblaganda 167 m.ga 109 m.lik maydonni iz ichiga oladi. Bu masjid keyinchalik zilzila oqibatida qulab tushgan va shozir undan bir-biriga ulanmagan 6 ta qism saqlanib qolgan. Bu masjid shovlisining irtasida marmardan ishlangan ulkan lavsha (Qur'on iqishga miljallangan qurilma) mavjud. Dastlab bu lavsha bino ichida Bibixonim qabri yonida bilgan. 1875 yilda ulkan gumbazning qulab tushish xavfi paydo bilganidan keyin u shovliga chiqarib qiyilgan. Bu lavsha XV asr boshlarida Ulug'bekning farmoni bilan qurib irnatilgan. Unda quyidagi yozuvni iqishimiz mumkin: «Sultoni azim, oliy shimmatli shoqon, din-diyonat shomiysi, xanafiya mazshabining posboni, aslzoda sulton amirulmu'minin Ulug'bek Kiragoniy». Masjidga kiraverishda ulkan peshtoq mavjud bilgan. Uning yuqori qismi 1897 yildagi zilzila oqibatida qulab tushgan. Bu peshtoqni ichki qismida gumbazning ichiga tepaga yirik chiroyli arab sharflari bilan Temurning shajarasi bitilgan edi. Bu masjid qachonlardir O'rta Osiyoda o'zining gizalligi bilan eng ulug'vor va eng bezakka boy bino shisoblangan. SHozirgi kunda uning xarobalarigina qolgan. Lekin bu xarobalarning izi ham uning itmishda eng salobatli va eng ulkan bino bilganidan dalolat berib turadi. Undagi moviy gumbazning qoldig'i quyoshli kunlarda shozir ham ajoyib tovlanib turadi.

4. Giri Amir maqbarasi. Bu maqbara Samarqandda XIV asr oxiri XV asr boshlarida qurilgan. 1403 yilda Temurning nabirasi Muhammad Sultonning fojeali vafoti bu maqbara qurilishiga turki bilgan. Maqbaraning tashqi qismida bezaklar orasida bu binoni qurishga boshchilik qilgan me'morning ismi sharifi saqlanib qolgan. U Muhammad ibn Mashmud Isfashoniydir. Maqbaraning tashqi tomoni 8 qirrali prizma shaklida qurilgan. Prizma ustiga ulkan tsilindrsimon qism irnatilgan. Bu tsilindr ulkan gumbazning asosi shisoblanadi. Gumbaz pastki qismining diametri 15 m., balandligi 12,5 m. 64 ta qabariq shakli va turli rangdagi koshinlari bor bilgan bu gumbaz shozo'rgacha ham o'zining ulug'vorligi bilan odamlarni shayratga solib kelmoqda. TSilindrning ustki qismidaturli yozuvlarda Qur'ondan olingan oyati karimalar bitilgan. Maqbara ichki qismining pastidagi qabrtoshlarda temuriylar shaqidagi bitiklar mavjud. Bu maqbarada Amir Temurning o'zining, uning ikki ig'li SHoshrux va Mironshoshning, ikki nevarasi Muhammad Sulton va Ulug'beklarning jasadlari abadiy makon topgan.

5. Oqsaroy maqbarasi. Samarqand shashrida joylashgan bu yodgorlik maqbara sifatida 1449-59 yillarda Abu Said Mirzo shukmronlik qilgan davrda va 1489-94 yillarda Ashmad mirzo shukmronlik qilgan davrlarda qurilgan. Uning barpo etilishiga sabab Temuriyzodalar jasadlarining Giri Amir va Ishratxona maqbaralariga sig'may qolganligidir. Oqsaroy g'ishtdan qurilgan. Unda asosiy katta xona mavjud (Miyonsaroy) va bir-biriga qarama-qarshi turgan bir necha shujralar bor. Miyonsaroy ostida temuriyzoda oqsuyaklarning qabrlari joylashgan.

Oqsaroy maqbarasi qurilishida isha davr me'morchiligining eng ilg'or uslublari qillanilgan. Oqsaroyning ichki qismi nuqsonsiz qurib bitkazilgan va did bilan bezatilgan. Bir joyda ishlatilgan naqsh yoki bezak boshqa irinda takrorlangan emas. Lekin binoning tashqi arxitekturasida oxiriga etkazilmagan. Miyonsaroy irtasidagi gumbazning bezaklari va 8 qirrali prizmaning tashqi bezaklari nishoyasiga etkazilmagan.

6. Gumbazi sayyidon maqbarasi. Bu maqbara 1435 yilda SHashrisabzda Ulug'bek tomonidan qurdirilgan va uning kelajakdagi avlodlariga atalgan. Gumbazi Sayyidon janub tomondan SHamsiddin Kulol maqbarasi bilan tutash. Gumbazi Sayyidonning poydevori kvadrat shaklida qurilgan. Poydevor ustiga 8 qirrali prizma va uning ustiga tsilindrshimon qism irnatilgan. Bu maqbara peshtoqi zangor, kik va oq rangdagi gullar bilan bezatilgan. TSilindrning tashqi qismida kufiy yozuvida bitilgan xatlar mavjud. Maqbara ichida 4 ta qabrtosh mavjud. Ularning uchasi shu qabrtoshdagi yozuvlarda yozilishicha, amir Abdulmaoniy, Muhammad Sayyid va Abdulmaoniyning ig'li Ma'rufxonga tegishlidir. 4-qabrtosh ustida shech qanday yozuv yiqiligi sababli uning kimga tegishli ekani aniqlangan emas. TSilindr bilan prizma irtasidagi belbog' shaklidagi qismga bitilgan yozuv tarixiy ahamiyatga ega. Unda aytilishicha, mazkur maqbara sultonlar sultoni, misli yiq olim, ulug' inson Ulug'bek Kiragoniyning avlodlariga atab 841 yilda (milodiy 1437-38 y.) qurib bitkazilgan. Keyinchalik XV-XVII asrlarda maqbara ichiga qishni qabristondan bir necha qabr kichirib itkazilgan va u «Gumbazi Sayyidon» deb atala boshlagan.

7. Kik gumbaz masjidi. Bu masjid Ulug'bek tomonidan otasi SHoshrux mirzo davrida qurib bitkazilgan, Masjidga kiraverishdagi peshtoqning pastki qismida saqlanib qolgan yozuv shundan dalolat beradi. SHozir bu yozuvning oxirgi qismigina saqlanib qolgan. Bu yozuvda Temurning ig'li SHoshrux sulton, sultonning ig'li Ulug'bek Kiragon nomlarini iqish va 839 shijriy yilni (1434-35y.) kirish mumkin. SHozir bu masjiddan shashar kichasiga orqasini igirib turgan asosiy bino saqlanib qolgan. Masjidning umumiy kirinishi kubni eslatadi. Kvadrat shaklidagi zal ustiga gumbaz irnatilgan. 4 burchakda qalin devorlar orasida yuqori qavatga chiqiladigan 4 ta spiralsimon zina yashiringan.

Masjidning tashqi qismi 4 qirrali binodan, uning ustidagi uncha baland bilmagan tsilindrdan va uning usti gumbazdan iborat. Masjidning me'moriy jishati Ulug'bek davri me'morchiligi uchun tipik shisoblanadi. Gumbaz bilan tsilindr irtasida Qur'ondan olingan oyati karimalarsuls yozuvida bitilgan.

8. SHazrati imom maqbarasi. Bu maqbara bilan undan taxminan 40 m. narida joylashgan er osti sag'anani bir-biriga bog'lash qiyin. Lekin u qurib bitkazilgan kezlarda «Dorus-saltanat» deb atalgan ulkan me'moriy butunlikning qismlaridan iborat bilishgan. «Dorus-saltanat» Temur o'zining avlodlari jasadlari Dafn qilinishi uchun miljallab qurdo'rgan me'moriy majmuadir.

SHarofiddin Ali YAzdiy «Zafarnoma»Sida xabar berishicha, Temur SHashrisabzda ig'li Jashongir mirzo va uning avlodlari dafnii uchun miljallab ulkan maqbara qurishga farmon bergan.

Temurning ting'ich ig'li Jashongir mirzo 1376 yilda vafot etgan. Saroy ashlining an'anaviy motami tugagach, uning jasadi SHashrisabzga jinatilgan. Oradan bir necha yil itgach, xorazmlik usta me'morlar mana shu baland imorat-maqbarani unga atab qurganlar. Reja biyicha yuu ulkan bino temuriylar sulolasiga mansub oqsuyaklarning barchasi jasadlariga atab qurilgan. SHu jumladan Temurning izi ham shu bino ichidan joy olishi kerak edi. Lekin u reja amalga oshmagan. «Dorussaltanat»ning ichki qismlarini bu binoning shozir vayronaga aylangan xarobasidan ham tasavvur qilish qiyin emas. Xudi shu binoga ixshash maqbara butunligicha Turkistonda qad kitarib turibdi. U ham bilsa, Ashmad YAssaviyning maqbarasidir. SHazrati imom maqbarasi XIV asrning 2-yarmida Abdulloxon-II ning bosqinlaridan biri vaqtida vayron bilgan.

Bu maqbarani «SHazrati imom» deb atalishiga sabab shuki, «Dorussaltanat» majmuasi yonida Muhammad SHayboniy nomi bilan ataladigan qabriston joylashgan. Muhammad SHayboniy VIII asr oxirlarida yashagan yirik faqish olim bilgan va u 804 yilda Ray shashrida vafot etgan va isha erga dafn etilgan. Amir Temur 1384 yilda Rayni qilga kiritgandan keyin bu olimning shokini SHashrisabzga kichirib olib kelgan va shu majmuaga dafn etto'rgan edi. SHuning uchun u «SHazrati imom» nomini olgan.

1. Oqsaroy qasri. Bu qasr XIV asrda Temur tomonidan qurilgan. 1380 yilda SHashrisabzning shimoliy-sharqiy qismida bu qasrning qurilishi boshlangan. Bu bino Temurning Xorazmdan zafar bilan qaytgani voqeasi bilan bog'liqdir. Xorazmni ishg'ol qilar ekan, Temur ishga yaroqli barcha erkaklarni Xorazmdan kichirib, Movarounnashrga olib kelgan va Keshga joylashto'rgan. Bu mashshur qasrni Xorazmdan kelgan ustalar barpo etganlar. Bu ulkan binodan shozir atigi 2 ta bir-biridan uzilishib qolgan qism saqlanib qolgan. Ular qachonlardir juda kata peshtoqning ikki yoni bilgan edi. Bundan 200 yil muqaddam qulab tushgan bu peshtoq chindan ham O'rta Osiyoda eng ulkan edi. Bu peshtoqning uzunligi 22,5 m.dir. Qiyos uchun shuni aytish kifoyaki, XIV asrning eng ulkan binolaridan Ashmad YAssaviy maqbarasi peshtoqi uzunligi va Samarqanddagi Bibixonim masjidi peshtoqining uzunligi ham 18,5 m.dan oshmas edi. Ustki qismi qulaganidan keyingi shozirgi balandligi 38 m. ni tashkil etadi. Demak isha davrda bu binoning balandligi 50 m.dan ziyoda bilgan. Bu shozirgi 18-20 qavatli imorat bilan tengdir. Binoning ustki qismida kufiy, suls, yozuvlarida bitilgan turli mazmundagi yozuvlar mavjud bilgan. Isimliklar dunyosi shaklidagi naqshlar, bezaklar bu binoga aloshida shusn baxsh etganlar. Qasrni «Oqsaroy» deyilishiga sabab yaltiroq biyoqlarning oydin kechalarda oy shulasida oqish kirinishidandir. YOzuvlar ichida 798 x.y. (1395-96) sanasi saqlanib qolgan. 1404 yilda Ispaniya elchisi Ryun Gonzales de Klavixo SHashrisabzga kelganida bu qasr qurib bitkazilmagan edi. Bu qasr qurilishi 20 yil davom etgan. Isha davr mualliflarining shoshidlik berishicha, bu qasr ulkan turar joy va

ma'muriy qismlardan iborat bilgan. Bobur yozishicha qasrning irtasi gumbazli zal bilgan. Bu erda devon (davlat yig'ini)ning majlislari itkazilgan. Uning 2 yonida devonbegilar va tavojibegilar yig'ini itkaziladigan zal qurilgan. SHoshning dam olish bilimi va sharamxonasi aloshida e'tibor bilan bezatilgan.

Qasr mi'jizalaridan biri uning tomiga qurilgan shovuz bilgan. Bu shovuzga suv qirg'oshin tarnov vositasida taxta qoracha dovonidan oqib kelib turgan. gaplar ham borki, saroyni Temur shayotligi davrida bitkazila olmagan va uni Temurning ig'li SHoshruх nishoyasiga etkazgan. YAna shunday gaplar ham mavjudki, qasrning buzilishida ham Temurning qili bilgan. Isyonchilar gurushi bu qasr ichiga kirib olgach, Temurni izi binoni vayron qilishga farmon bergan emish. Qasrning buzilishida Abdullaxon-II ni ham ayblaydilar. U SHashrisabzga qilgan yurishlaridan birida uzoqdan saroyning peshtoqini kirib qoladi va shashar yaqin qoldi deb iylab, bir tez yuruvchini iziga hamrosh qilib yilga tushgan. Lekin uning hamroshi kip yurganidan yarim yildayoq ilib qolgan. Izi bir iloj qilib qasr yoniga etib kelishi bilan oti ham qulab tushgan. SHunda u aldanishiga saba bilgan bu baland peshtoqni buzishga farmon bergan.

Xullas, temuriylar davri epigrafik yodgorliklari o'zining mashobati bilan nozik bezak va naqshlari bilan, me'moriy echimi bilan izbek xalqi tarixida ulkan iz qoldirdi.

SHayboniylar davrida ham temuriylar davrida shakllangan me'morchilik an'analari davom etgan. Yirik inshootlar qurilib, shasharlarning kirkiga kirk qishilgan. SHu bilan bo'rga bu davrda me'morchilik san'ati yanada rivojlanib, yangidan-yangi uslublar ishlab chiqilgan va arxitektura yanada rivojlangan. Bu davrda qurilgan epigrafik yodgorliklarning asosiylari quyidagilardan iborat:

1. Dashmayi shoshon va Bashouddin dashmasi. Buxorodagi shayx Bashouddin qabristoni yoniga joylashgna bu me'moriy majmua Buxoroning shukmdori Abdulazizxon farmoniga binoan tartibga keltirilgan va 1544-45 yillarda u erda kata masjid qurilgan. Bu majmuaga Dashmayi shoshon, Bashouddin dashmasi, 1 ta maqbara, 2 ta masjid va Abdulloxon nomiga qurilgan jome masjidlar kiradi. Majmua uncha kata bilmagan gumbazli darvozaxonadan boshlanadi. Ing tomonda kichikna masjid, chap tomonda ziyoratchilar uchun qurilgan turli binolar mavjud. Yildan yurar ekansiz, chap tomonda Dashmayi shoshon ya'ni SHoshlar dashmasi qad kitargan. Dashmayi shoshon nozik naqshlar va bezaklar bilan bezatilgan va bu naqshlar ichida diniy va tarixiy ma'lumotlarni iz ichida yasho'rgan yozuvlar mavjud.

2. Abdulloxon madrasasi. Bu madrasa «Qish madrasa» nomi bilan ataladigan me'moriy majmuaning shimoliy qismiga joylashgan. Madrasani qurgan me'morning ismi noma'lum. U 1588 yilda shayboniylar sulolasi vakillaridan bilgan Abdulloxon farmoni bilan Buxoroda bunyod etilgan va 1590 yilda qurib bitkazilgan. Madrasa o'zining loyishasi (tarxi) bilan boshqa binolardan ajralib turadi. Madrasa yonida shovli mavjud va u shujralar bilan irab olingan. Madrasaning shar ikki

tomonida ham peshtoqlar bor va bu peshtoqlar orqali xonaqoshga ham, shujraga ham kirish mumkin. Bu madrasani bezashga ita murakkab geometrik naqshlardan foydalanilgan.

3. Madrasayi modarixon. Bu madrasa 1565-67 yillarda Buxoroda bunyod etilgan. U Abdulloxon madrasasi qarshisiga joylashgan va «Qishmadrasa» me'moriy majmuasi tarkibiga kiradi. Bu madrasa Abdulloxonning onasi sharafiga qurilgan. («modar» fors tilida ona ma'nosini anglatadi). Madrasa trapetsiya shaklida qurilgan. Binoning asosiy qismi peshtoqdan, ikki qavatli ayvondan va minoralardan iboratdir. Peshtoq va burchaklarga irnatilgan minoralar turli rangdagi g'ishtlar bilan bezatilgan. Madrasa irtasida tig'ri tirtburchak shaklida shovli mavjud. SHovli atrofi ayvonlar va shujralar bilan irlangan. Bu madrasaning burchak qismlarida iquv mashg'ulotlariga miljallangan darsxonalar qurilgan. Bu madrasa XVI asr Buxoro arxitekturasi asosida barpo etilgan.

4. Tillakori madrasasi. Bu madrasa Samarqandda qurilgan va u Registon majmuasini tashkil etuvchi binolarning eng singgisidir. Bu madrasa irnida ilgari Mirzoyi karvonsaroyi deb atalgan karvonsaroy mavjud bilgan. Bu karvonsaroy Ulug'bek davrida qurilgan edi. Madrasa 1646-47 yillarda Samarqand shokimi YAlangtishbiy Bashodir Otaliq shukmronligi davrida madrasa va jome masjid sifatida qurilgan. Jome masjid shovlining g'arbiy qismida joylashgan, unga g'arbiy tomondagi ark orqali kirilgan. Masjidda marmar naqshli meshrob va ing tomonda marmar Zina bilan kitariladigan minbar mavjud bilgan. Masjidning ichki qismi isha davrda oltin suvi yuritilgan naqshlar bilan bezatilgan edi. Dastlab bu madrasa «Kichik madrasa» deb atalgan. Lekin uning ichida oltin naqshlarning kip ishlatilgani bois uni «Tillakori madrasasi» deb atay boshlaganlar. Madrasaning asosiy peshtoqi XIX asr boshlaridagi zilzila paytida qulab tushgan. 1885 yilda u qayta ta'mirlangan va undagi ilgari oltin suvi yuritilgan naqshlarning kipchiligi oddiy biyoqlar bilan almashtirilgan. Natijada madrasa o'zining ilgarigi jozibasini yiqotgan. 1930- yilda madrasa ichida laboratoriya tashkil etilgan va u ilgarigi biyoqlarning tarkibini o'rganish bilan shug'ullangan. Ikkinchi jashon urushidan keyin bu madrasa yana qaytadan ta'mirlangan va bunda bezaklaridagi oltin naqshlar qayta tiklangan.

5. SHerdor madrasasi. Bu madrasa Registon me'moriy majmuasi tarkibiga kiradi va Ulug'bek jome masjidi irnida 1619-36 yillar davomida Samarqandning isha davrdagi shokimi YAlangtish Bashodir Otaliqning farmoni bilan bunyod etilgan. U Ulug'bek madrasasi qarshisida joylashgan va O'rta Osiyoda isha davrda mavjud bilgan «qish» me'moriy uslubda qurilgan. Madrasa ikki qavatli bo'lib, tig'ri tirtburchak shaklga ega. Madrasa irtasida shovli mavjud va atrofida shujralar qurilgan. Madrasaning toldingi qismida katta peshtoq bor. Peshtoqning oldingi qismida yuqorida tomshabinning diqqatini tortadigan surat ishlangan: qizg'ish rangdagi sher oq kiyikni quvlamoqda. SHer orqasidan quyosh kirinib turibdi va u odamning yuzi shaklida tasvirlangan. Bu badiiy kompozitsiya yashil fonda ishlangan va oq gullar ham barglar bilan bezatilgan.

Asosiy peshtoqning uzunligi 12,5 m. SHar ikki tomonda minora mavjud va ularning balandligi 31 m. Madrasaning peshtoqi ichki qismida YAlangtish Bashodirning sha`niga atalgan she`r joy olgan. Undan uzoqroqda qora fonga oq rangdagi sharflar bilan me`morning ismi sharifi yozilgan «me`mor Abdujabbor». Bu madrasa 1925 yilda qayta ta`mirlangan.

Xulosa sifatida shuni aytish kifoyaki, shayboniylar davriga kelib, temuriylar davridagi kabi ulkan binolar qurilmagan bilsa ham, me`morchilikda yangi-yangi uslublar shakllangan va me`morchilikdagi juda kip muammolar iz echimini topgan.

Tayanch iboralar:

1. Somoniy maqbarasi.
2. Minorayi kalon.
3. Bako.
4. Vorux bitiklari.
5. Mashxadi misriyon.
6. CHocho sopol idishlari.
7. Bayonqulixon maqbarasi.
8. Qayroqlar.
9. SHosh Fozil mozori.
10. Abjad shisobidagi sana.
11. Baroqxon shukmronligi.
12. SHoshi Zinda.
13. Kusam inb Abbos.
14. Ashmad YAssaviy maqbarasi.
15. Qozonli xona.
16. Ashyoviy yodgorliklar.
17. Bibixonim masjidi.
18. Marmar lavsha.
19. Temuriylar shajarasi.
20. Dashmayi shoshon.
21. Bashouddin dashmasi.
22. Abdulloxon madrasasi.
23. Qish madrasa.
24. Madrasayi modarixon.
25. Tillakori madrasasi.
26. Yalangto'sh Bashodir.

27. Registon.

28. «Kichik madrasi».

29. SHerdor madrasasi.

30. Me`mor

Abdujabbor

Nazorat uchun savollar:

1. Somoniy maqbarasining shajmi qanday?
2. Somoniy maqbarasi qurilishida qanday g'ishtar ishlatilgan?
3. Minorayi kalon qaerda?
4. Minorayi kalon qachon qurilgan?
5. Minoraning balandligi qancha?
6. Jarqilg'on minorasi kim tomonidan qurilgan?
7. Jarqirg'on minorasi qaysi me'moriy an'ana asosida qurilgan?
8. Jarqirg'on minorasini qurgan usta kim?
9. Vorux bitiklarini kim kashf etgan ?
10. Vorux bitiklarini kim birinchi bo'lib iqtigan?
11. Bayonquloxon maqbarasi qachon va qaerda qurilgan?
12. Bayonquloxon maqbarasi nimasi bilan xarakterlidir?
13. Qayroqtosh nima?
14. Qayroqtoshlar qaerlarda uchraydi?
15. Qayroqlardagi yozuvlar nimasi bilan xarakterlanadi?
16. Qayroq qaerlardan olingan?
17. Qayroqlardan qanday ma'lumotlarni olish mumkin?
18. Temuriylar davriga mansub yodgorliklarni sanab Bering.
19. SHoshi Zinda majmuasi qaerda qurilgan?
20. Kusam ibn Abbos kim?
21. SHoshi Zindadagi maqbaralar asosan kimlarga tegishli?
22. Ashmad YAssaviy maqbarasi qachon va qaerda qurilgan?
23. Ashmad YAssaviy maqbarasi ichida nimalar mavjud?
24. Dashmayi shoshon qaerda va qachon qurilgan?
25. Abdulloxon madrasasi qachon qurilgan?
26. Nima uchun madrasayi modarixon nomini olgan?
27. Tillakori madrasasi qaysi me'moriy majmuaga kiradi?
28. Nima uchun u «tillakori» deb ataladi?
29. Tillakori madrasasining irni ilgari nima bilgan?

30. Tillakori madrasasi singgi marta qachon ta`mir etilgan?
31. Tillakori madrasasi qaysi shokim davrida qurilgan?
32. SHerdor madrasasi qachon va qaerda qurilgan?
33. SHerdor madrasasini kim qurdo`rgan?
34. SHerdor _____ madrasasini _____ qurgan
35. me`morning ismi nima?

Mustaqil ish mavzulari

№	Mavzular	Coat
1.	Oʻrta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi fanining maqsad va vazifalari.	4
59.	Antik davr tangalari.	4
60.	Ilk oʻrta asrlarda Turon tangalari	6
2.	Arab xalifaligi va Somoniylar davri tangalari.	6
3.	XI-XIV asrdagi Movarounnaxr tangalari.	4
4.	Amir Temur va temuriylar tomonidan zarb qilingan tangalar.	4
5.	Oʻrta Osiyo xonliklarida zarb qilingan tangalar.	6
6.	Rossiya tangalari.	4
7.	Islomdan oldingi turkiy epigrafik yodgorliklar.	6
8.	Islomdan oldingi yodgorliklar bitilgan yozuv.	6
9.	Islomdan keyin yaratilgan yodgorliklarning umumiy xususiyatlari.	6
10.	Islomdan keyingi epigrafik yodgorlikni davrlashtirish.	6
		62

Ish o`yinlari

«So`g`diyona» boshqotirmasi

1	S	O`	G`	D	I	YO	N	A	
2	S	U	G`	D	A				
3	A	F	R	O	S	I	YO	B	
4	O	K	S	I	A	R	T		
5	R	A	V	SH	A	N	A	K	
6	S	P	I	T	A	M	E	N	
7	P	O	L	I	T	I	M	I	T
8	S	U	G`	U	D	A			

1. Zarafshon vohasidagi qadimgi davlat.
2. So`g`diyonaning «Avesto»dagi nomi.
3. So`g`diyonaning poytaxti.
4. Iskandar bosqini davrida So`g`diyona hokimi.
5. Iskandar sevib qolgan sug`d go`zali.
6. So`g`diyonada Iskandarga qarshi qo`zg`olon rahbari.
7. Zarafshon daryosining yunon manbalaridagi nomi.
8. So`g`diyonaning Behustun yozuvidagi nomi.

«Amir Temur» boshqotirmasi

1	X	O`	J	A	I	L	G`	O	R				
2	J	A	H	O	N	G	I	R	M	I	R	Z	O
3	B	I	B	I	X	O	N	I	M				
4	A	N	Q	A	R	A							
5	S	A	M	A	R	Q	A	N	D				
6	Z	A	N	G	I	O	T	A					
7	S	A	I	D	B	A	R	A	K	A			
8	M	I	R	Z	O	U	L	U	G`	B	E	K	
9	X	A	L	I	L	S	U	L	T	O	N		
10	A	B	U	S	A	I	D	M	I	R	Z	O	
11	A	L	I	YA	Z	D	I	Y					

1. Amir Temur tug`ilgan qishloq nomi.
2. Amir Temurning to`ng`ich o`g`li.
3. Amir Temurning suyuqli xotini
4. Yildirim Boyazidga qarshi jang o`tkazilgan shahar.
5. Amir Temur davlatining poytaxti.
6. Toshkent yaqinida Amir Temur qurdirgan maqbara.
7. Amir Temurning pirlaridan biri.
8. «Tarixi arba` ulus» asarining muallifi.
9. Amir Temurdan so`ng Samarqand taxtini egallagan shahzoda.
10. Amir Temurdan so`ng Movarounnahr va Xurosonni qayta birlashtirgan temuriy shahzoda.
11. «Zafarnoma» asarining muallifi.

Tarix fakul'teti talabalari uchun
O'rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi fanidan test savollari javoblari.
1-variant.

1. Tangalarni yig'ish nechanchi asrdan boshlab odat tusiga kirgan?
 - a) XV asrdan
 - b) XIV asrdan
 - s) XVI asrdan
 - d) XIII asrdan
2. 100 donaga yaqin Yunon-Baqtriya kumush tangalar xazinasini qaerdan topilgan?
 - a) Kitob shahri atrofidan (Qashqadaryo)
 - b) Dalvarzintepa atrofidan (Surxondaryo)
 - s) Axsikent atrofidan (Farg'ona vodiysi)
 - d) Ko'zaliqir atrofidan (Xorazmshoh)
3. O'rta Osiyoning o'z tangalari qachon paydo bo'lgan?
 - a) Miloddan avvalgi IV asrda
 - b) IV asrda
 - s) Miloddan avvalgi V asrda
 - d) Miloddan avval III asrda
4. Legenda nima?
 - a) Tangaga tushirilgan sur'at.
 - b) Tanganing old tomoni
 - s) Tangani izoxlovchi, tangadagi yozuvlar.
 - d) Tangani orqa tomoni.
5. Qaysi maxalliy xokimlik tangalarida Xindiston bilan aloqalarga sha'ma qiluvchi fil ta'viri tushirilgan?
 - a) CHochda
 - b) So'g'dda
 - s) Ustrushonada
 - d) Etti suvda
6. Musulmon tangasini zarb qilishga kim asos solgan?
 - a) Abdumalik Ummaviy
 - b) Qutayba ibn Muslim
 - s) Umar ibn Abdulaziz
 - d) Abdullox ibn Toxir
7. "Kumush inqirozi" nechanchi asrda boshlangan?
 - a) XII asrda
 - b) XIV asrda
 - s) XIII asrda
 - d) IX asrda
8. 1321 yil qaysi mug'ul xoni pul islohoti o'tkazgan?
 - a) Temur
 - b) Kebekxon
 - s) Jo'ji
 - d) O'qtoy
9. Temur davridagi "Miri" kumush pullar necha grammaga teng bo'lgan?
 - a) 6 gramm
 - b) 2,5 gramm
 - s) 4,5 gramm
 - d) 1,5 gramm
10. SHayboniylar davrida kumush tangalar necha xil bo'lgan?
 - a) 2 turli

- b) 3 turli
 - s) 4 turli
 - d) bir xil bo'lgan
11. Xiva xonligida Mis pullar nima deyilgan?
- a) "tilla"
 - b) "tanga"
 - s) "pul"
 - d) "dinor"
12. Qaysi rus xukmdori faqat oltin tangalar zarb qildirgan?
- a) Yaroslav Mudriy
 - b) Vladimr
 - s) Ivan IV
 - d) Dmitriy
13. Qo'qon xonligi tilla pullari necha grammga teng?
- a) 3,6 gramm
 - b) 4 gramm
 - s) 5 gramm
 - d) 4,5 gramm
14. Xitoy imperatorlari zarb qildirgan bronza pullar xalq orasida nima deb atalgan?
- a) SHar'i
 - b) Miri
 - s) Misqol
 - d) Legend
15. SHarq Epigrafika siga kim asos solgan?
- a) Fren
 - b) I.Əkkel'
 - s) Ə.Rtvaladze
 - d) S.Emazarova
16. Tanganing old tomoni nima deyiladi?
- a) Rivers
 - b) Avers
 - s) CHekan
 - d) Legend
17. Qaerdan topilgan tangalarda lotin alfavitidagi "S" xarfiga o'xshash tamg'a bor edi?
- a) Qashqadaryo
 - b) Surxondaryo
 - s) Xorazm
 - d) Buxoro
18. Sug'd kumush tangalari necha grammni tashkl etgan?
- a) 0,5 gramm
 - b) 1 gramm
 - s) 0,7 gramm
 - d) 0,3 gramm
19. Farg'onada ilk bor o'z tangasi qachon paydo bo'lgan?
- a) VII asrda
 - b) VIII asrda
 - s) VI asrda
 - d) XII asrda
20. Fuls bu - ...
- a) oltin tanga
 - b) kumush tanga
 - s) bronza tanga

- d) Mis tanga
21. XI asr boshlaridagi qoraxoniylar tangalarining diametri qancha bo'lgan?
- a) 2,5 sm
 - b) 4 sm
 - s) 3 sm
 - d) 2 sm
22. "CHao" qog'oz puli qaysi davlatda chiqarilgan?
- a) Xulagular davlatida
 - b) CHig'atoy ulusida
 - s) Jo'ji ulusida
 - d) Oltin o'rdada
23. Qaysi temuriy hukmdor ikki bosqichli pul islohoti o'tkazgan?
- a) Ulug'bek
 - b) SHoshrukh
 - s) Abu Said
 - d) Xusayn Boyqaro
24. 1515 yilda pul islohoti o'tkazgan SHayboniy hukmdor?
- a) Abullaxon
 - b) Kuchkunchi xon
 - s) Ubaydullaxon
 - d) Imomqulixon
25. 1876 yili qaysi xonlikda pul chiqarish to'xtatilgan?
- a) Xiva xonligida
 - b) Buxoro xonligida
 - s) Qo'qon xonligida
 - d) A va S
26. Rossiyada qaysi asrlar pulsiz davr hisoblanadi?
- a) XI-XIV asrlar
 - b) XII-XVI asrlar
 - c) XIII-XVI asrlar
 - d) XII-XIV asrlar
27. «Epigrafiqa» so'zi nimani bildiradi?
- a) qo'lyozmani;
 - b) daftarni;
 - c) bosma kitobni;
 - d) bitikni.
28. Epigrafiqa fani qachon vujudga kelgan?
- a) eramiz boshida;
 - b) eramizdan avval;
 - c) uyg'onish davrida;
 - d) XX asrda
29. Urxun-Yenisey yozuvi namunalari dastlab qayerdan topilgan?
- a) Amudaryo qirg'oqlaridan;
 - b) Urxun daryosi qirg'og'idan;
 - c) Yenisey daryosi qirg'og'idan;
 - d) Nil daryosi qirg'og'idan.
30. Kultegin qachon vafot etgan?

- a) Eramizdan avvalgi 211 yilda;
- b) Eramizning 731 yilida;
- c) 1441 yilda;
- d) XX asr boshlarida.

31. Urxun-Yenisey yozuvi yana qanday yozuv deb ataladi?

- a) uygʻur yozuvi;
- b) runik yozuv;
- c) sanskrit;
- d) ivrit.

32. Oʻrta asrlarda Markaziy Osiyoda qaysi til ziyolilar tili hisoblangan?

- a) arab tili;
- b) fors tili;
- c) turkiy til;
- d) rus tili.

33. Ismoil Somoniy maqbarasi qayerda?

- a) Samarqandda;
- b) Buxoroda;
- c) Keshda;
- d) Misrda.

34. Minorayi Kalon qayerda joylashgan?

- a) Xitoyda;
- b) Kashmirda;
- c) Samarqandda;
- d) Buxoroda.

35. Minorayi Kalon asosining diametri qancha?

- a) 8 metr;
- b) 9 metr;
- c) 10 metr;
- d) 5 metr.

36. Jarqoʻrgʻon minorasi qaysi viloyatda qurilgan?

- a) Qashqadaryoda;
- b) Surxondaryoda;
- c) Xorazmda;
- d) Buxoroda.

Tarix fakul'teti talabalari uchun
Oʻrta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi fanidan test savollari javoblari.
2-variant.

1. Ulugʻbek tomonidan fulusiy pul isloshoti qachon oʻtkazildi?
- a) 1427 y
 - b) 1426 y
 - s) 1429 y

- d) 1428 y
2. SHayboniyxon tomonidan qachon pul isloshoti o`tkazilgan?
- a) 1505 y
b) 1506 y
s) 1507 y
d) 1510 y
3. "Abbos shoyi" pul birligi qaysi xonlikda bo`lgan?
- a) Qo`qogn xonligida
b) Xiva xonligida
s) Buxoro amirligida
d) Xudyorxon
4. 1700 yilda pul isloshoti o`tkazgan rus imperatori ...?
- a) Pyotr I
b) Ivan III
s) Ivan VI
d) Dmitriy Donskoy
5. "G`ozi" nomi bilan tanga pul chiqargan shaxs kim?
- a) Yoqubbek
b) Buzrukxon
s) Madalixon
d) Xudyorxon
6. Qadimgi Lidiyada zarb etilgan tangalarda qaysi xayvon (totem) rasmi aks etgan edi?
- a) Mustang (ot)
b) Arslon
s) Leopard
d) Tulki
7. Ilk qog`oz pullar qachon va qaerda paydo bo`lgan?
- a) 1653 y Xitoy
b) 1655 y Xitoy
s) 1670 y Xindiston
d) 1680 y Malayziya
8. Tangashunoslikning qog`oz pullarni o`rganish soshasi bu...?
- a) Floristika
b) Bonistika
s) Sfragistika
d) Epigrafika
9. Stater bu...?
- a) Kumush pul
b) Oltin pul
s) Mis pul
d) Mayda chaqa
10. CHoch tangalarining aloshida xususiyati nimada?
- a) ular xilma-xil
b) tasviralari aniq
s) yuqori sifatli metaldan
d) taqliddan ishlanganligi
11. Somoniylar davriga oid kumush tangalar qaerdan topilgan?
- a) Rusiya
b) Boltiq bo`yi
s) A va B
d) to`g`ri javob yo`q
12. Buxoro xudotlari tangalari qaysi sulola tangalariga taqlidan ishlangan?

- a) Kushonlar
 - b) Turk shoqonligi
 - s) Salavqiylar
 - d) Sosoniylar
13. Ustrushonada tanga zarb etish qachon vujudga kelgan?
- a) XII asrda
 - b) V asrda
 - s) VI asrda
 - d) VIII asrda
14. Toshiriylar davrida zarbxonalar soni qancha bo`lgan?
- a) 17 dan ortiq
 - b) 10 dan ortiq
 - s) 20 ta
 - d) 15 dan ortiq
15. Qoraxoniylar qachondan boshlab oltin tangalar sham zarb qila boshlaganlar?
- a) XI asrdan
 - b) XII asrdan
 - s) XIII asrdan
 - d) XI asr o`rtalaridan
16. Mug`ullar davrida zarbxonalar soni qachaga etdi?
- a) 15 taga
 - b) 18 taga
 - s) 16 taga
 - d) 20 taga
17. XV asrning boshlaridan (Temuriylar) oltin tangalarning og`irligi qancha bo`lgan?
- a) 2,3 gramm
 - b) 1,9 gramm
 - s) 1,5 gramm
 - d) 1,10 gramm
18. Ashtarxoniylar nechanchi yildan oltin tangalar chiqarganlar?
- a) 1705 yildan
 - b) 1708 yildan
 - s) 1702 yildan
 - d) 1706 yildan
19. Kimning puli "turma qog`oz" deb yuritilgan?
- a) Mushammad Rashimxon II
 - b) Junamdxon
 - s) Asfandiyorxon
 - d) Olloqulixon
20. Qadimgi Rus yirik ims tangalar nima deyilgan?
- a) dengi
 - b) taler
 - s) pyatachok
 - d) poltina
21. 1866 yil Xo`tanda qanday pul zarb qilingan?
- a) Kumush pul
 - b) Oltin pul
 - s) Mis chaqa
 - d) qog`oz pul
22. Tanganing orqa tomoni nima deyiladi?
- a) Avers
 - b) Rivers

- s) CHekan
d) Maneta
23. Tanga zarb qilinganda xosil bo'lgan tasvir nima deyiladi?
a) SHtampel
b) Legenda
s) CHekan
d) Mobed
24. Ilmiy Epigrafika ga asos solgan shaxs kim?
a) X.Fren
b) M.Masson
s) P.Ərnazarova
d) I.Əkkel
25. Medal' tanga bu ...?
a) Bironta ulug' zot sharafiga chiqarilgan tanga
b) Qimmatchilik, ochlik yillari munosabati bilan chqarilgan
s) SHarafli sana munosabati bilan chiqarilgan tanga
d) Yuqoridagi barcha javoblar
26. Pul islohoti o'tkazgan Kushon podshosini aniqlang?
a) Kanishka
b) Katfis
s) Vima Kadfis
d) Xushika
27. Jarqo'rg'on minorasi quyi qismining diametri qancha?
a. 8 metr;
b. 7 metr;
c. 6 metr;
d. 5 m. 40 sm.
28. Vorux bitigi qachon kashf etilgan?
e. 1894 yilda;
f. 1902 yilda;
g. 1909 yilda;
h. 1915 yilda.
29. Vorux bitigining shimoliy qismini Bartold qachon o'qigan?
i. 1899 yilda;
j. 1900 yilda;
k. 1903 yilda;
l. 1904 yilda.
30. Mashhadi Misriyon masjidi qayerda qurilgan?
m. Qirg'izistonda;
n. O'zbekistonda;
o. Tojikistonda;
p. Turkmanistonda.
31. Qadimgi Choch (Shosh) nimasi bilan mashhur bo'lgan?
q. sopol idishlari bilan;
r. chavandozligi bilan;
s. ipagi bilan;
t. pazandaligi bilan.
32. Bayonqulixon maqbarasi qaysi asrda qurilgan?
u. XI asrda;
v. XII asrda;
w. XIII asrda;
x. XIV asrda.

33. Qayroqusti yozuvi asosan qaysi tilda?
 y. fors tilida;
 z. arab tilida;
 aa. turkiy tilda;
 bb. rus tilida.
34. Shohi Zinda majmuasi qayerda qurilgan?
 cc. Xivada;
 dd. Keshda;
 ee. Samarqandda;
 ff. Namanganda.
35. Qusam ibn Abbos Samarqandga qachon kelgan?
 gg. 670 yilda;
 hh. 672 yilda;
 ii. 674 yilda;
 jj. 676 yilda.
36. Shohi Zindadagi darvozaxonalar kim tomonidan qurdirilgan?
 kk. Amir Temur;
 ll. Shohruh Mirzo;
 mm. Ulug`bek Mirzo;
 nn. Abdullatif Mirza.

Tarix fakul'teti talabalari uchun
O'rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi fanidan test savollari javoblari.
3-variant.

1. Yunon va Rim tangalari ifodalangan "taniqli kishilar tasviri" nomli kitob kimning qalamiga mansub?
 a) Andreo Fil'vion
 b) Pel'oma Rud
 s) Iosif-Iloriy Əkkel
 d) Xristian Martin Fren
2. Dirik va sikl qayis xalqlar tangalari edi?
 a) Yunonlar
 b) Kushonlar
 s) Axamoniylar
 d) Rimliklar
3. Rim tangalari topilgan joy nomini aniqlang?
 a) Fayoztepa
 b) CHochda
 s) Qoratepa
 d) O`ratepa
4. Usturshona tangalari boshqa tangalardan nimasi bilan farq qiladi?
 a) Xitoy tangalari singari to`rtburchak teshigi bo`lgan.
 b) Xindiston bilan aloqalarga shama qiluvchi fil tasviri.
 s) Usturshona tangalari faqat misdan zarb etilgan.
 d) tanganing old tomonida faqat podshoxlarning tasviri bo`lgan.
5. Sug`dda yoychi tasvirlangan mayda kumush tangalar qaysi davrda chiqarilgan.
 a) IV-V asrlar
 b) V-VI
 s) IV-VI
 d) III-IV asrlar.
6. VIII-IX asrlarda Buxoro, Samarqand, SHoshda dirxam va fuls tangalar zarb qilingan lekin vaqti-vaqti bilan shunday tangalar zarb qiladigan shasharlar sham bo`lgan ularni ko`rsating?
 a) Farg`ona va Toshkent
 b) Muskar ash-SHash va Axsikent
 s) Axsikent va Farg`ona

- d) Ustrushona va Sug'd
7. X-XI asr qoraxoniylar tangalarining dimetri qancha bo'lgan?
- a) 3-3,5 sm
 - b) 2,5-3 sm
 - s) 2-2,5 sm
 - d) 3-4 sm
8. "Ulug'larning-ulug'i, adolatparvar xaqqon" deb yoziladigan tangalar kimning davrida zarb qilingan?
- a) Istemi
 - b) Xulayguxon
 - s) Kebek va O`qtoy
 - d) Kebek va Tarmashirin
9. "Fulusi adliya" nomi bilan shuxart topgan mis tangalar kimning davrida joriy qilindi?
- a) Ulug'bek
 - b) SHoxrux
 - s) Amir Temur
 - d) Sulton Mashmud
10. XVIII asrga kelib SHayboniy tangalari og'irligi qancha edi?
- a) 4,1 gramm
 - b) 4,2 gramm
 - s) 4,4 gramm
 - d) 4,5 gramm
11. Xiva xonligida nech xil pul muomalada bo'lgan?
- a) 2 xil
 - b) 4 xil
 - s) 5 xil
 - d) 3 xil
12. "Polpoltushka" pul birligini kim joriy qilgan?
- a) Pyotr I
 - b) Monomax
 - s) Dmitriy
 - d) Ivan Grozniy
13. Buzrukxo`ja tomonidan qachon tanga zarb etildi?
- a) 1875 y
 - b) 1876 y
 - s) 1877 y
 - d) 1878 y
14. SHarqiy Turkistonda kumush pullar necha xil nomlarda chiqarilgan?
- a) 3 xil
 - b) 4 xil
 - s) 5 xil
 - d) 6 xil
15. Ermitaj muzeyida qancha tanga pul bor?
- a) 150 ming
 - b) 200 ming
 - s) 250 ming
 - d) 300 ming
16. Tetraxamlar necha gramm bo'lgan?
- a) 16 gramm
 - b) 17 gramm
 - s) 18 gramm
 - d) 19 gramm
17. Arab xukmronligining dastlabki yillarida qaysi sulola tangalaridan foydalangan?
- a) Qoraxoniylar
 - b) Somoniylar

- s) G'aznaviylar
- d) Saljuqiylar
- 18. Naxshobdagi tanga zarb etish qachondan yo`lga qo`yildi?
 - a) II asrda
 - b) III asrda
 - s) IV asrda
 - d) V asrda
- 19. Somoniylar davrida mis tangalar necha xil qiymatda chiqarilgan?
 - a) 5 xil
 - b) 4 xil
 - s) 3 xil
 - d) 2 xil
- 20. Xulugular davrida qanday pul muomalada bo`lmagan?
 - a) qog'oz pullar
 - b) fuluslar
 - s) dirxamlar
 - d) dinorlar
- 21. Qaysi xukmdor tangalarida shoxlar-shoxi ulug' shaxanshox degan yozuv bo`lgan?
 - a) Vima katfiz
 - b) Kudzula Kodfiz
 - s) Vosudeva
 - d) Kanishka
- 22. XVIII asrdan boshlab chiqarilgan "Ashrafiy" tangalar nima maqsadda chiqarilgan?
 - a) xazinan boyitish
 - b) tashqi savdoni rivojlantirish
 - s) savdoni engillashtirish
 - d) ichki savdoni rivojlantirish
- 23. Xiva xonligidagi "Tilla pul birligi" necha shaklda edi?
 - a) 5 xil
 - b) 4 xil
 - s) 3 xil
 - d) 2 xil
- 24. CHervonets qanday tanga?
 - a) Mis
 - b) Kumush
 - s) bunday tanga mavjud emas
 - d) oltin
- 25. SHarqiy Turkistondagi kumush pullar necha gramm bo`lgan?
 - a) 1,8 gramm
 - b) 2 gramm
 - s) 2,3 gramm
 - d) 2,5 gramm
- 26. "Moneta" qanday ma`noni bildiradi?
 - a) tanga
 - b) munajjim
 - s) bashoratchi
 - d) ma`buda
- 28. Ahmad Yassaviy maqbarasi qayerda qurilgan?
 - a. Samarqandda;
 - b. Yassida;
 - c. Buxoroda;
 - d. Xivada.
- 29. Bibixonim masjidi qachon qurilgan?
 - a. 1380-85 yillarda;
 - b. 1382-86 yillarda;

- c. 1386-90 yillarda;
 - d. 1399-1404 yillarda.
30. Bibixonim masjidi hovlisi o`rtasida temuriylardan qanday yodgorlik saqlanib qolgan?
- a. hovuz;
 - b. minora;
 - c. marmar lavha;
 - d. daraxtlar.
31. Bibixonim masjididagi marmar lavha qachon o`rnatilgan?
- a. XIV asrda;
 - b. XV asrda;
 - c. XVI asrda;
 - d. XVII asrda.
32. Go`ri Amir qanday inshoot?
- a. masjid;
 - b. madrasa;
 - c. qasr;
 - d. maqbara.
33. Go`ri Amir maqbarasi gumbazining ostki diametri qancha?
- a. 10 m.;
 - b. 12 m.;
 - c. 14 m.;
 - d. 15 m.
34. Hazrati Imom maqbarasi qayerda qurilgan?
- a. Samarqandda;
 - b. Keshda;
 - c. Buxoroda;
 - d. Ko`hna Urganchda.
35. Oqsaroy qasri qayerda qurilgan?
- a) Samarqandda;
 - b) Buxoroda;
 - c) Xivada;
 - d) Keshda.
36. Oqsaroy qasri qurilishiga yevropaliklardan kim shohid bo`lgan?
- a) Lyudovik XV;
 - b) De Klavixo;
 - c) Nyuton;
 - d) Shekspir.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

VATAN TARIXI KAFEDRASI

O'rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi

**FANIDAN MAVZULAR BO`YICHA YOZMA ISH
O`TKAZISH VARIANTLARI**

NAMANGAN – 2008 YIL

**O'rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi
fanidan ma'ruza mavzulari bo'yicha
tayanch iboralar to'plami**

1– mavzu:

1. Numizmatika.
2. Bonistika.
3. Florestika.
4. Estalik tamg'alar.
5. Myunskabinetlar.
6. Qadimshunoslik.
7. Tug'ro.

2– mavzu:

1. Axmoniylar imperiyasi.
2. Salavka.
3. Vima Kadfiz.
4. Siyovushlar tangasi.
5. Zardo'shtiylik.
6. YAnyc.
7. YUnon Moneta.
8. Legenda.
9. Antiox.
10. Tetradraxma.

3– mavzu:

1. Bronza.
2. Mis.
3. Ieroglif.
4. CHoch.
5. Ustrushona tangalari.
6. Naxshab.
7. Kolleksiya.
8. To'rtburchakli tangalar

4– mavzu:

1. Toxiriylar.
2. Somoniylar.
3. Dinor.
4. Dirxam.
5. Fel's.
6. Adli.
7. Pashiz.
8. SHtempel.

5– mavzu:

1. Mo'g'ul.
2. CHig'atoy ulusi.
3. Kebek.

4. Xulaguxonlar davlati.
5. Jo`ji ulusi.
6. "Chao" qog'oz puli.
7. Mis dirxam.
8. Anushtegin.
9. Kumush inqirozi.
10. Bag'dod xalifaligi.

6– mavzu:

1. Miri.
2. Temuriylar.
3. Fulus.
4. SHayboniylar tangalari.
5. «Eski» va «Yangi» tangalar.
6. Joniy tangalari.
7. Ashrafiy.

7– mavzu:

1. Turkiston boni.
2. Turma kog'oz.
3. Junaidxon.
4. Ok tanga.
5. Qora tanga.
6. YArim shoyi.
7. Tanga.
8. Tilla.

8– mavzu:

1. SHarqiy Turkiston.
2. Ettishaxar.
3. TSin' sulolasi.
4. Tyan'-SHan.
5. Misqol.
6. YArmoq pul.

9– mavzu:

1. Epigrafika.
2. Bitik.
3. Epigrafika metodi.
4. Misr ieroglifi.
5. Rasmiy bitiklar.
6. Diniy bitiklar.
7. SHaxsiy bitiklar.

10– mavzu:

1. Epitafiya.
2. Pand-nasishat matnlari.
3. Diniy matn.
4. Arabiy iboralar.

5. Qur`oniy iboralar.
6. Yassaviy maqbarasi.
7. SHerdor madrasasi.
8. Kufiy bitiklar.
9. Nasx yozuvi bitigi.

11– mavzu:

16. Bayonqulixon maqbarasi.
17. Qayroqlar.
18. SHosh Fozil mozori.
19. Abjad shisobidagi sana.
20. Baroqxon shukmronligi.
21. SHoshi Zinda.
22. Kusam inb Abbos.
23. Qish madrasa.
24. Madrasayi modarixon.
25. Tillakori madrasasi.
26. Yalang'to'sh Bahodir.
27. Registon.
28. «Kichik madrasi».
29. SHerdor madrasasi.
30. Me`mor Abdujabbor.

O'zlashtirish nazorati.

1. O'rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi fani bo'yicha talabalar bilimni baholash mezonlari.

Joriy baholash. Talabalarining amaliy mashg'ulotlarga tayyorgarligi, qatnashganliklari va faolliklari baholash asosida o'tkaziladi. Jami joriy nazorati 3 marta itkazilib, talabalar jami 45 ball to'plashlari mumkin. Bunda talaba har joriy baholash mashg'ulotlarida quyidagicha ball to'plashi mumkin:

- o'quv intizomi - 20% ball;
- faollik va bajarilgan topshiriqning sifati - 30% ball;
- nazariy bilimdonlik - 50% ball.

jami: -100% ball.

Oraliq baholash. Ma'ruza mashg'ulotlari asosida OB itkaziladi. Talabalar 2 ta savoldan iborat yozma ish yozadilar yoki 36 ta savoldan iborat test echadilar. Oraliq nazorat 2 marta itkazilib, unda talabalar 20 baldan umumiy 40 ball to'plashlari mumkin.

Yakuniy baholash. Talaba joriy (JB) va oraliq baholash (OB) bosqichlarida tiplagan ballari miqdoridan qat'iy nazar, yakuniy baholash topshirigini bajaradi. Yakuniy nazoratda predmet uchun ajratilgan umumiy ballning 15 %, ya'ni 15 ball ajratiladi. Talabalar 5 ta tayanch ibora asosida yozma ish yozadilar yoki berilgan 5 ta savolga oq'zaki javob beradilar. Har bir tayanch ibora va savol 3 balli tizimda baholanadi. Shunda talaba maksimal 15 ball to'plashi mumkin.

7.2. Semestrlar bo'yicha talabalar bilimni nazorat qilish turlari.

Semestr	Nazorat turi	Soat hajmi	Maksimal ball (100%)	O'tish bali (55%)
II	Joriy № 1	10	11.25	6.8
	Joriy № 2	10	11.25	6.8
	Joriy № 3	10	11.25	6.8
	Joriy № 4	8	11.25	6.8
	Oraliq № 1	16	20	11
	Oraliq № 2	14	20	11
	Jami	62	85	46
Jami (joriy va oraliq)		62	85	46
Jami (yakuniy)		-	15	8
Jami		62	100	55

7.3. Talaba bilimni baholash

Qoniqarsiz (54% dan kam)		Qoniqarli (55-70%)		Yaxshi (71-85%)		A'lo (86-100%)	
Ball		Ball		Ball		Ball	
Min	Mak	Min	Mak	Min	Mak	Min	Mak
0	54	55	70	71	85	86	100

Namangan Davlat universiteti “Vatan tarixi” kafedrası

O`rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi fanidan

Yakuniy yozma ish savollari

30.	Tangalarning odamlar tomonidan yig'ilishi va o`rganilishi
31.	Moneta so`zining kelib chiqishi
32.	Yunon - Baqtriya tangalari
33.	Kushon tangalari
34.	Musulmon tangalarining paydo bo`lishi
35.	Qoraxoniylar davri tangalari
36.	Qoraxoniylar davrida zarb qilingan rasmlı tangalar
37.	Antik davr tangalarining tarix fanini o`rganishdagi ahamiyati
38.	Ulug'bek davrida zarb qilingan tangalar
39.	SHayboniydar tomonidan zarb qilingan oltin, kumush va mis tangalar
40.	Joniylar davrida tanga zarb qilish sifatining pasayishi
41.	Qadimgi Rusda tangalarning paydo bo`lishi
42.	Mo`g'ullar hukmronligi davrida Rossiyada muomalada bo`lgan tangalar
43.	Antik davlatlarda pul zarb qilishning yo`lga qo`yilishi
44.	Xonliklar davrida muomalada bo`lgan oltin, kumush va mis tangalar
45.	Qadimgi Farg'onada zarb qilingan tangalar
46.	Ilk o`rta asrlarda o`z tanga pullarini zarb qildirgan mayda hokimlar
47.	Qalbaki tangalar
48.	Somoniylar davridagi asosiy zarbxonalar
49.	Kumush inqirozining sabablari va uning tangalarga ta`siri
50.	Qayroqlar.
51.	Shohi Zinda me`moriy majmuasi.
52.	Ahmad Yassaviy maqbarasi.
53.	Bibixonim masjidi.
54.	Go`ri Amir maqbarasi.
55.	Oqsaroy maqbarasi.
56.	Gumbazi Sayyidon maqbarasi.
57.	Ko`k gumbaz masjidi.
58.	Hazrati Imom maqbarasi.

Kafedra mudiri, t.f.d.:

A. Rasulov.

Tarix fakul'teti Vatan tarixi kafedrası o`qituvchisi
A.A. Sarimsoqovning "O`rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi" fanidan
tayyorlagan o`quv-uslubiy majmuasiga

T A Q R I Z

Ushbu o`quv-uslubiy majmua Tarix yo`nalishi 1- bosqich talabalariga "O`rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi" fanidan ma`ruza va amaliy mashg`ulotlar olib borishga mo`ljallangan. Bunda Markaziy Osiyoda ilk tangalarning paydo bo`lishi, Markaziy Osiyoda qadimgi tangalarning o`ziga xos xususiyatlari, Markaziy Osiyo hududidan Antik, qadimgi Rim, Xitoy va Xindiston tangalarining topilishi sabablari, Arablar xukmronligining dastlabki yillarida mahalliy hukmdorlar tangalarining muomalada bo`lish sabablari, Somoniylar davri tangalarining o`ziga xos xususiyatlari, mustaqil turkiy davlatlarning tanga pullari, Mo`g`ul istilosidan so`ng Movarounnahrda muomalada bo`lgan tangalar, Amir Temur va temuriylar davri tangalari, Ashtarxoniy Abdullaxon II ning pul isloxoti, Buxoro amirligi, Xiva xonligi va Qo`qon xonligida tanga zarb qilish va pul muomalasi tizimi kabilar yoritilgan. SHu bilan birgalikda qattiq materiallar, masalan, tosh, metall, sopol hamda me`moriy yodgorliklarning u yoki bu qismiga yozilgan qadimiy va o`rta asrlar bitiklarini jamlash, ularni tadqiq qilish, izoshlash va nashr etish bilan shug`ullanuvchi fan haqida ma`lumot beradi.

Shuningdek, fan yuzasidan tuzilgan test savollari, oraliq va yakuniy nazorat variantlari xam yoritib berilgan. Ushbu majmuada har bir mashg`ulot uchun topshiriq va ko`rsatmalar aks etgan. Ushbu o`quv-uslubiy majmuasi namunaviy o`quv dasturi asosida tayyorlangan. Uni amaliy va ma`ruza mashg`ulotlarini olib borishda foydalanishga tavsiya etaman.

Taqrizchi:

“Fakul’tetlararo O’zbekiston
tarixi” kafedrası mudiri t.f.n.
B. Tursunov

Tarix fakul'teti Vatan tarixi kafedrası o`qituvchisi
A.A. Sarimsoqovning "O`rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi" fanidan
tayyorlagan o`quv-uslubiy majmuasiga

T A Q R I Z

Ushbu o`quv-uslubiy majmua 5220200 - tarix yo`nalishi 1- bosqich talabalariga "O`rta Osiyo numizmatikasi va epigrafikasi" fanidan ma`ruza va amaliy mashg`ulotlar olib borishga mo`ljallangan. Bunda Markaziy Osiyoda ilk tangalarning paydo bo`lishi, Markaziy Osiyoda qadimgi tangalarning o`ziga xos xususiyatlari, Markaziy Osiyo hududidan Antik, qadimgi Rim, Xitoy va Xindiston tangalarining topilishi sabablari, Arablar xukmronligining dastlabki yillarida mahalliy hukmdorlar tangalarining muomalada bo`lish sabablari, Somoniylar davri tangalarining o`ziga xos xususiyatlari, mustaqil turkiy davlatlarning tanga pullari, Mo`g`ul istilosidan so`ng Movarounnahrda muomalada bo`lgan tangalar, Amir Temur va temuriylar davri tangalari, Ashtarxoniy Abdullaxon II ning pul isloxoti, Buxoro amirligi, Xiva xonligi va Qo`qon xonligida tanga zarb qilish va pul muomalasi tizimi kabilar yoritilgan. SHu bilan birgalikda qattiq materiallar, masalan, tosh, metall, sopol hamda me`moriy yodgorliklarning u yoki bu qismiga yozilgan qadimiy va o`rta asrlar bitiklarini jamlash, ularni tadqiq qilish, izoshlash va nashr etish bilan shug`ullanuvchi fan haqida ma`lumot beradi.

SHuningdek, fan yuzasidan tuzilgan test savollari, oraliq va yakuniy nazorat variantlari xam yoritib berilgan. Ushbu majmuada har bir mashg`ulot uchun topshiriq va ko`rsatmalar aks etgan. Ushbu o`quv-uslubiy majmuasi namunaviy o`quv dasturi asosida tayyorlangan. Uni amaliy va ma`ruza mashg`ulotlarini olib borishda foydalanishga tavsiya etaman.

Namangan muhandislik
iqtisodiyot instituti
katta o`qituvchisi:

t.f.n. Z. Najmiddinov